

Қожаберген жырау

ЕЛІМ-АЙ

Қожаберген жырау

ЕЛІМ-АЙ

«Қазығұрт» баспасы
Алматы, 2012

УДК 821.512.122

ББК 84 Қаз-7

Е 50

*«Жеті жарғы» және Қожаберген жырау»
Халықаралық қайырымдылық қоры*

Құрастырушы-редакторы: **Бекет Тұрғараев**
Баспаға дайындаған: **Социал Жұмабаев**

Е 50 «ЕЛІМ-АЙ». – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, – 2012. – 256 бет.

ISBN 978-99-65-22-421-8

48676

Кітапқа Қожаберген жыраудың «Елім-ай» дастанының қолда бар толық мәтіні беріліп отыр.

УДК 821.512.122

ББК 84 Қаз-7

ISBN 978-99-65-22-421-8 © «Қазығұрт» баспасы, 2012

ЕЛІМ-АЙ!

Қаратаудың басынан көш келеді,
Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді,
Елім-ай, Елім-ай
Ел-жұртынан айырылған жаман екен,
Қара көзден мөлтілдеп жас келеді,
Елім-ай, Елім-ай.
Мына заман қай заман? Бағы заман,
Баяғыдай болсайшы тағы заман,
Елім-ай, Елім-ай.
Атадан ұл, енеден қыз айырылды,
Көздің жасын көлғылып ағызамын,
Елім-ай, Елім-ай.
Мына заман қай заман? Қысқан заман,
Бақыт құсы алаштан ұшқан заман,
Елім-ай, Елім-ай.

Көк аспаннан топырақ пен шаң борады,
Күні суық қаңтардан, қыстан жаман,

Елім-ай, Елім-ай.

Қош аман бол, Қаратау, атам өлкем,
Төрт түлік пен ел екен жердің көркі,

Елім-ай, Елім-ай.

Бақ, байлықпен даңқты алаш ұлы,
Қайсы жұрттың болар-ау келекесі,

Елім-ай, Елім-ай.

Қош аман бол, Қаратау, ел өлкесі,
Жердің кетер ел ауса берекесі,

Елім-ай, Елім-ай.

Ханзададай, ханшадай өскен ұл-қыз,
Қайдан енді табады берекесін.

Елім-ай, Елім-ай.

*(Халық әндері мен
халық композиторларының әндері.
Алматы «Өнер». 1991 ж. I том. 14 бет.)*

«Елім-ай» шын мәнінде ұлттық сананың биік шыңы, ұлттық сергелдеңге душар болғандағы мұңы, болашаққа құлаш сілтеп, қайсар намысшыл қазақтың ұлт болмысын жаңғыртуға ұмтылысының шанышыла атқан қайнар жыры да сыры. «Елім-ай» ұлтымыздың Илиада мен Одиссеясындай эпикалық өміршең трагедиясы».

Манаш Қозыбаев

«ЕЛІМ-АЙ» дастаны

I

Жыр басы

Алла өзі алсын бізді панасына,
Дұшпанның қол жеткізсін жағасына.
Майданда ерлеріме қуат беріп,
Көрші елдің қалдырмасын табасына.

Алаштың алты ұлының бірі-қазақ,
Жұрт еді қайырымды салты ғажап.

Тілеймін жалбарынып жаратқаннан,
Халқымды еткізбе деп жауға мазақ.

* * *

Ассалаумағалайкем, халқымызға,
Кейістік көріп тұрған жалпыңызға.
Қатал жау әрбір тұстан шабуылдап,
Келтірді үлкен нұқсан қалпымызға.

Ассалаумағалайкем, сардарларым,
Жұрт үшін ерлік еткен дегдарларым.
Кеңесіп дұшпандардан ел қорғандар,
Кетпесін жау қолында мал-жандарың.

Ассалаумағалайкем, сарбаздарым,
Болашақ көпке тұтқа маңғаздарым.
Қожаберген атаңнан уағаз тындап,
Осыдан жағдайды ұқ сырбаздарым ¹

Ассалаумағалайкем, қариялар,
Ақылға қиын істе дариялар.

¹ Сарбаздарым деп ақын бір сырлы, сегіз қырлы, өнерлі, әрі ер жігіттерді айтып отыр.

Жау жайын мәлімдейтін келді ретін,
Қауымға үгіт айтып жариялар.

Ассалаумағалайкем, шораларым,
Билеген әр аймақты даналарым.
Баршаның риздығы малды сақта,
Қаңырап бос қалмасын қораларың.

Өзегің қайғы өртеген, дертің қалың,
Есен бе, мырзаларым, ішің жалын.
Жастардың басын қосып, елді қорға,
Өзімде қалсын десең дүние-малым.

Ассалаумағалайкем, би мен бегім,
Күн көрген жұрт үстінен ылғи тегін.
Төрені қолдап, қараны¹ қағажу² қып,
Көбейткен жақсылардың³ ішкі шерін.

¹ Қараны деп жырау бұл арада халықтан шыққан ерлерді айтып отыр.

² Қағажу – шеттету деген мағынаны білдіретін сөз.

³ Жақсылар деп ақын ақылды, батыл азаматтарды айтып отыр.

* * *

Уа, халқым, ойланарда іс қылайын,
Үңіліп өткен кезге көз салайын.
Ақылмен қиын істі шешер кезде,
Бұрынғы көсемдерге тоқталайын.

Алла, аруақ, әулиелер желеп-жебеп,
Қазақты ел боларда қолдап-демеп.
Қайтадан үш жүз жұрты өсіп-өнген,
Ақ орда қоластында бақыты өрлеп.

Азырақ хандар жайлы айтсам дерек,
Бұл сөзім халайыққа әбден керек.
Жұртыма ұлғайсам да қызмет етем,
Демеңдер қауым мені кәрі терек.

Ақ орда дәуірінде билік құрып,
Қазақтың Орыс төре болған ханы.
Ту ұстап, ғаскер бастап, жауды жеңіп,
Үш жүздің болған екен ел қорғаны.

Сөз сөйлесем көнеден,
Өткен талай өлермен.

Шора болмай кей мырза,
Жұртын ерткен өнермен.

Тоқтақия, Құйыршық,
Орыс ханның ұлдары.
Болмаса да олар хан,
Көп бопты малы, пұлдары.

Жауынгер бопты олар да,
Жұртына тиіп пайдасы.
Үш жүзді қорғап өтіпті,
Жаудан асып айласы.

Ақ орданың хандары,
Уәйіс пен Ер Барақ.
Қалмаққа соққы беріпті,
Ғаскерін тез жинап ап.

Барақ та Ақ орданы билеп өткен,
Хан болып талай елге данқы жеткен.
Барақтан Жәнібек пен Керей туып,
Қазақты өз алдына хандық еткен.

Әке мен ағасының жолын қуып,
Хан болып Ер Мұрындық туын тіккен

Жау қалмақ сол кезде де көп соғысып,
Жеңіліп Үш жүзімнен тізе бүккен.

Жәнібектің ұлдары: Қасым, Жәдік,
Нығайтып қазағымды мықты ел еткен.
Қалмақпен соғысқанда ылғи жеңіп,
Жайнатып жасыл туын желбіреткен.

Солардың хандық құрған кезеңінде,
Үш жүздің көп шаруаға қолы жеткен.
Ер Қасым дүниеден өткеннен соң,
Мамаш хан боп, ел ісі кері кеткен.

Онан соң Таһир, Бұйдаш билік құрып,
Үш жүзді басқара алмай, көп жүдеткен.
Соғыс, аштық жоқ кезде,
Көрші елдермен ұстасқан.

Татулықты сақтау орнына,
Мұсылманмен қастасқан.
Ардақты жұртым-қазағым,
Аузына харам салмаған.

Мамаш, Таһир, Бұйдашты,
Хандар деп еске алмаған.

Сол себепті олар да,
Жұрт есінде қалмаған.

Соғыс жоқ тыныш жылдарда,
Үшеуі елді жұтатқан.
Жүрегінде халқымның,
Кекшілдік отын тұтатқан.

Олардан кейін Хақназар,
Хан тағына отырған.
Медересе мен ашып мешітті,
Көп шәкірттер оқыған.

Хақназардың тұсында,
Қазақтың халі жақсарған.
Тұтас күйде Үш жүзді
Көп жыл бойы басқарған.

Жұрт тұрмысы жөнделген
Хандығымыз гүлденген.
Дәулетті боп көп адам,
Азаматқа өң кірген.

Жыл сайын егіп егінді,
Нандық астық мол алған.

Арпа, сұлы көп шығып,
Аттардың жемі молайған.

Мал өсіріп, шебер боп,
Шаруасы елдің оңдалған.
Естерін жиып аз жылда,
Халайық жақсы қонданған.

Жауларды қуған жолатпай,
Тіккен туын құлатпай.
Көсем болған Хакназар,
Жамандық істі ұнатпай.

Хакназар өтіп дүниеден,
Қайғысы Үш жүз молайды.
Қартайса да хан қойды ел,
Жәдіктің ұлы Шығайды.

Туысының ісін Шығай алға апарып,
Майданда Қалмактарды талқандаған.
Жер-суды қорғау үшін ғаскер жиып,
Қарумен, саяқ атпен жабдықтаған.

Ата аруағын шақырып, ұран салып,
Шығай хан қартайса да ел қорғаған.

Бұзба деп бірлігіңді ешқашанда,
Үш жүздің бектеріне хат жолдаған.

Шығай хан алдағы істі көре білген,
Жармақтың зорлығына көңіл бөлген.
Сібірді кәпірлерден қорғау үшін,
Татар ханы Көшімге көмек берген.

Ортақ жау мұсылманның елдеріне,
Қызыққан орман, көлді жерлеріне.
Ит Жармақ мақсұтына жете алмаған,
Жолығып татар жұрты ерлеріне.

Шығайдың үш ұлы да жақсы болып,
Олар да жас кезінен қол бастаған.
Қатер төнген шақтарда амал тауып,
Ерлікте ол сұлтаннан жан аспаған.

Сақтаған бабалардың тәуір салтын,
Бұзбаған Үш жүзімнің елдік қалпын.
Дұшпанға төтеп беріп беделді боп,
Асырған Қазағымның ерлік даңқын.

Отырған бірінен соң бірі хан тағына,
Тәуекел, Есім, Жәңгір, Шығай¹, Тәуке.
Солардай көсем болса, өкінбес ек,
Үш жүзді басқаратын жұрт қып жеке.

Әз Тәукемен замандас, аты шыққан,
Бірі – сұлтан, бірі – ер, қос Тәуке өтті.
Тірісінде қалмақтан жұртын қорғап,
Елімнің тұтастығын сақтап кетті.

Бұл күнде тап солардай бір төре жоқ,
Осыны ескеріндер, шонжарларым.
Шыдандар қиындыққа жүнжімендер,
Сынбасын тіршілікте ажарларың.

Уағазға құлағың сал бек пен биім,
Демендер мынау төре, мынау қара.
Қамал бұзар ортадан біреу шықса,
Сол ердің сөзін тындап, мыңға бала.

¹ Шығай – Салқам Жәңгірдің туған інісі, ағасынан кейін 1652 – 1680 жылдар аралығында Үш жүздің ханы болыпты. Ол жастай жетім қалған інісі Тәукені тәрбиелеп өсірген.

* * *

Мұратқа пенде жетпес ізденгенмен,
Максұты орындалмас көздегенмен.
Дүниеден сап-сабымен өтті ерлер,
Найзасын оңды-солды кезенгенмен.

Мың рет орансаң да беренменен,
Кіресің жер қойнына денеңменен.
Қолыма қобыз алып, әнмен шырқап,
Айтайын бүгінгі істі өлеңменен.

Тараған алуан түрлі бізден өлең,
Зарлы ән мен зарлы күйді тыңда менен.
Апатты мына келген жыр етейін,
Сергісін құйма болат кәрі денем.

Өткенді бүгінгімен ұштастырып,
Жайларды бастан кешкен тұтастырып.
Оқиғасын соңғы он жылдың қоса айтып,
Жырлайын осы кезбен ұластырып.

Азырақ бұрынғыны еске алып,
Сөйлейін әр жылдарға назар салып.

Майданда алдаспанға¹ ерік беріп,
 Дұшпанның көбін-азын тексермедім.
 Сауыт киіп, ту ұстап, тұлпар мініп,
 Жорыққа сан аттандым, сескенбедім.

Жүйрікпен желдей жүйткіп ескен едім,
 Сынаққа қамал бұзып түскен едім.
 Көп шығып қан майданда жекпе-жекке,
 Найзалап жау өкпесін тескен едім.

Жасында қалмақтарға тұтқын болып,
 Құтылған сыншылықпен Қарабас ер.
 Уәзірі Әз Тәукенің болған шақта,
 Жұтқызған көп жыл бойы жоңғарға шер.

Сол ағам баулып мені жастайымнан,
 Садақты иіп жасап жас қайыңнан.
 Алтын жеңгем екеуі ерке өсіріп,
 Еш пенде шертпеп еді маңдайымнан.

Ел қорғап, қол бастауда көшелі² едім,
 Қазақтың қатардағы шешені едім.

¹ Алдаспан – алмас қылыштың ескі атауы.

² Көшелі – ысылған, қайралған деген мағынаны білдірер.

Теріскей Сарыарқаны қыстайтұғын,
Егіз ел Керей-Уақ көсемі едім.

Тұтас ел жігі ажырамай, орнаған бак,
Ішінде Орта жүздің Керей-Уақ.
Құт қонып, қыдыр дарып ерте кезден,
Мекендеп Сібірде олар тұрған ұзақ.

Астасқан Арқа-Сібір жерін жайлап,
Жаз болса, бие менен іңген байлап.
Теңге атып, бозбалалар көкпар тартып,
Ән шырқар ақындары топта сайрап.

Ат үсті аударыспақ ойын ойнап,
Әр жерде келін түскен тойды тойлап.
Сүннет той, қыз ұзату қуанышында,
Күй тартар қыз бен жігіт гүл-гүл жайнап.

Жігіттер көңілденіп, жалаң қаққан,
Құрады той-думанда алтыбақан.
Тербеліп әткеншекте қыз-бозбала,
Сырласып бір-біріне мұңын шаққан.

Есіл, Ертіс, Тобылдың тоғайларын,
Ежелден елі-жұртым қыстап келген.

Аң аулап, қан сонарда бүркіт салып,
Жыл сайын кәсіп қылған нелер мерген.

Ертiске екі беттеп халқым қонған,
Төскейге қой мен жылқы, түйе толған.
Біразы балташы мен ұста болса,
Бірталай азаматтар дихан болған.

Тоғайын Омбы өзені жұртым қыстап,
Баптаған алғыр тазы, қыран ұстап.
Ертеден Керей қоныс еткен Сібір,
Қорғаған жаудан ерлер қару ұстап.

Сібірдің батыс жағын мекендеген,
Ен жайлап Керей-Уақ еркіндеген.
Ту ұстап, «Ошыбайлап!» ұран салсам,
Жігіттер бірі қалмай соңыма ерген.

Баяндау шындық істі болар дұрыс,
Қызылжар уәлаяты – біздің ұлыс.
Көргенім жас шағымнан қанды майдан,
Өтті ғой басымыздан талай ұрыс.

Жасымнан ғаскер ерттім, сардар болып,
Сырт жаудан ел қорғадым, жасап жорық.

Салдық пен қолбасылық арқасында,
Қазақтың жер жағдайын білдім толық.

Өткерді қиындықты туған халқым,
Сақтады дінін, тілін, ата салтын.
Қорқамын қалмақтың дәу мылтығынан,
Үш жүздің бұзама деп елдік қалпын.

Жақындап дұшпан қазақ даласына,
Қайғы кеп Үш жүзімнің¹ данасына.
Қалмақтан екі жақтап қатер төнді,
Ноғай² мен Қарақалпақ баласына.

Дұшпанмен дайын бол деп шайқасуға,
Насихат мұсылманға айтасың да.
Сібірдің шығысынан ызғар келді,
Татардың тоғыз бірдей тайпасына³.

¹ Үш жүз – қазақ халқының екінші елдік атауы.

² Ноғай деп жырау бұл арада Ноғай халқы ертеде Кавказға ауғанда, оларға ермей қалып, Қазақ хандығының қоластына кірген Ноғайдың Қараағаш, Маңғыт руларын айтып отыр.

³ Татардың тоғыз тайпасы деп ақын Сағай, Боржіген, Меркіт, Оқұт, Барабы, Ескер, Барын, Қарабаш, Қоралаш деген Сібір татарына жататын тоғыз руды айтады.

Білдіріп елі-жұртын сағынғанын,
Көрген соң замананың тарылғанын.
Әкесін барып көріп қайту үшін,
Ұғындым бәйбішемнің қам қылғанын.

Боларын ауыр күннің сезіп жүрек,
Туысты көрмейміз бе, көрем бе деп.
Тірілікте елін көріп қайту үшін,
Өтініп жарқосағым қойды тілек.

Тілегін Айшажанның қабыл алдым,
Жүрмек боп алыс жаққа дайындалдым.
Аттар мен азық, киім, қару қамдап,
Бұл жайды ұлдарыма хабарладым.

Қалған соң ата-анасыз қос жетімек,
Асырап екі ұлға да еттім көмек.
Белгісі мұсылманшылық сол болады,
Тірлікте бір-біріне жәрдем бермек.

Есімі қос жетімнің Айбек, Ермек,
Үйреттім екеуіне нұсқа, өрнек.
Сайысқа үлкен ұлдар баулыған соң,
Ыңғайлы болды олар да қылыш сермеп.

Баламдай қолымда өскен сол екеуі,
Бізге еріп, Кіші жүзді болды көрмек.
Өсіргем оларды да жауынгер қып,
Жаттыққан дұшпандарға найза кезеп.

Болғанмен өздері жас, ісі кесек,
Екі ұлым бармақ болды Науан, Әсет.
Ер жастап жорықтарда бастарына,
Түнеген түзде астына тоқым төсеп.

Барыстың қысы әйтеуір шусыз өтті,
Ұзамай көктемдағы жылжып жетті.
Басталып Наурыз айы жұрт қуанды,
Төрт балам жол жабдығын дайын етті.

Туыс ел Арқадағы Арғын-Қыпшақ,
Керейге хабар салды көмек сұрап.
Еділден Кіші жүздер жәрдем күтті,
Соларға қол жөнелттім сарбаз құрап.

Бір інім Дәстем салдай қолды бастап,
Майданға Арқадағы араласпақ.
Аттанды ту көтеріп, қобыз тартып,
Жер шолып, жан-жағына көзін тастап.

Еділге бармақ болып қойып бетті,
Жасақты ұлым Әди бастап кетті.
Жайнатып жасыл туды ол да ұстап,
Сыбызғы ап жорық күйін тартып кетті.

Өткен күз жау жорығы саябырлап,
Осы қыс тыныс алды жұрт байырлап.
Інімді Асқап дейтін шора¹ сайлап,
Мен болдым Сыр бойына сапар қылмақ.

Дәл биыл елу бірге келген жасы,
Інімнің домалаған өрге тасы.
Өткізген сан майданды өз басынан,
Керейде Асқап еді ғаскербасы.

Бойларын ерлік, өнер кеткен кернеп,
Ойы бар, жау жолықса, соққы бермек.
Ту ұстап, тұлпар мініп, сауыт киген,
Төрт ұлым: Науан, Әсет, Айбек, Ермек.

Айтқан сөз асылыққа жазбасын деп,
Ел-жұртым жауға жем боп азбасын деп.

¹ Шора – аймақ билеушісі.

Шабуыл басталарын халқыма айттым,
Қапыда дұшпан орын қазбасын деп.

Басталмай елге жорық шықтым сыртқа,
Қоштасып аға-інім мен қалың жұртқа.
Көсем боп Керей-Уаққа Асқап қалды,
Болам ба алпыс бірде көпке тұтқа.

Батыс Сібірдің елі боп тұрған ұзақ,
Қош бол деп туған жұртым Керей-Уақ.
Көргенше енді айналып есен болғай,
Дедім мен қыдыр түнеп, орнасын бақ.

Боларын шабуылдың болжап кеттім,
Жағдайын ел-жұртымның ойлап кеттім.
Жан-жаққа қарауылдар сарбаз қойып,
Асқапты қолға сардар сайлап кеттім.

Ағамның Қарабастай баласы – Асқап,
Өзіме серік болған ғаскер бастап.
Майданда қуат болған жан бауырым,
Жұртыма жолатпаған жауды жасқап.

Барам деп Кіші жүзге болып іңкәр,
Біз міндік астымызға қос-қос тұлпар.

Төртеуі төрт жүз жауға төтеп берер,
Ұлдарым қасыма ерген алып сұңқар.

Еш пенде болжай алмас сапар алдын,
Екі ұл мен екі атқосшы ертіп алдым.
Шаттанып сыбызғыны алып қолға,
«Құдая, бағымды аш!?» – деп,
кете бардым.

Мақтану еш пендеге жарамайды,
Тәңірім мақтанғанды қаламайды.
Алда болар зор қауіп ойды бөліп,
Бойыма ішкен асым тарамайды.

Өлмей пенде қалмаған айтсам ашық,
Ажалдан құтылмаған ешкім қашып.
Пенденің өлшеулі уақыты бітері анық,
Жүргенмен сұм жалғанда маң-маң басып.

Басында сәуір айы шықтық жолға,
Дедік біз Алла, аруақ өзің қолда.
Ай жүріп, қайын жұртқа келіп жеттік,
Көрместен ешбір бейнет ұзақ жолда.

Қайын жұрт Байұлыда Есентемір,
Көсемі-Қабыланбек би адал көңіл.
Бәйбішем сол Қабыланның жалғыз қызы,
Қайнағам Айбасқали, Ерсен, Өмір.

Қарсы алды қуанысып жас пен кәрі,
Жиналып қайын жұрттың келді бәрі.
Сұрасып амандықты шат көңілмен,
Басталып кетті мәжіліс одан әрі.

Айшажан елі-жұртын келіп көрді,
Көрісіп Қабылекеңе сәлем берді.
«Алыстан әдейі арнап келдіңдер», – деп,
Үлкендер разы боп көңілденді.

Той-думан жүрген жерім жиын болды,
Ат-түйе ел тартуы сыйым болды.
Жұртыма зор шаттықпен қайтар кезде,
Басталып қырғын соғыс қиын болды.

Көбейіп әр аймақта жойқын ұрыс,
Жарқылдап басты кесіп алмас қылыш.
Ауыр күн ел басына орнаған соң,
Тоқталды қатынас пен ұзақ жүріс.

Құлдырар болғаннан жағдайымыз,
Шөліркеп қататын боп таңдайымыз.
Қолданар күшті қару болмаған соң,
Қайтатын боп тұр жаудан маңдайымыз.

Мәңгілік баянды емес тақтың өзі,
Әркімге қона бермес бақтың өзі.
Есіркеп мұндай ауыр кезеңдерде,
Біздерге пана болсын Ақтың¹ өзі.

Келем деп мейман болып Қуаң Сырға,
Қайта алмай көп қиналдықы біз де қырға.
Жұртымның күйзелісін көзбен көріп,
Қобыз ап қосып тұрмын мұңлы жырға.

Татар, Естек², Ноғай атым жеткен,
Қайтпайтын жауынгер ем алған беттен.
Келем деп қайын жұртқа жыр шығардым,
Елімнің күйін көріп жапа шеккен.

¹ Ақ (Хақ) – Алла, құдай, Тәңірі деген мағынаны білдіретін атау сөз.

² Естек – Башқұрт халқын құрайтын екі тайпалық одақтың бірі.

Жұртымнан неге аяйын өнерімді,
Жоғалтпан тірі жүріп беделімді.
Халқымның ауыр халін баян етіп,
Бастайын «Елім-ай!» – деп өлеңімді.

Айтылар көптің мұңы болса жиын,
Ондайда ер сөзінде болар түйін.
Шығарған осы жырмен қоса қабат,
Аталсын «Елім-ай!» – деп ән мен күйім.

ӨТКЕН КЕЗЕҢ

*(Ақтабан шұбырындының алдындағы
оқиғалар)*

Атыма көптен қанық Қазақ, Ноғай,
Есімім – Қожаберген, әкем – Толыбай.
Бөгенбайдан бұрынғы ордабасы ем,
Үш жүзде сардар болған қалың қолға-ай.

Қалмақтың камалдарын бұзған талай,
Әз Тәуке тұсындағы қолбасы едім.
Кейінгі акындарға нұсқа айтқан,
Қазақтың аға жырау жорғасы едім.

Серілікпен жаста шарладым,
Қазан мен Кемер¹ арасын.
Ата жаудан қорғадық,
Мұсылманның баласын.

¹ Кемер – Ресейге қарасты Кемеровск қаласы орналасқан қоныстың бұрынғы атауы.

Жасымда жасап сан жорық,
Байкөлден аса мен бардым.
Сол жақтан қалмақ келгенін,
Жаста болсам аңғардым.

Ордабасы боп жүріп,
Көп ел мен жерді таныдым.
Тастарына таулардың,
Найзамның ұшын жаныдым.

Шығыстың елін еске алып,
Уайымды бойдан серпейін.
Ішке бәрін сақтамай,
Азырақ сыр шертейін.

Жау қалмақтан қайтарып,
Әкеп беріп малдарын.
Тілмаш тауып сөйлеттім,
Шор, Тұба, Саха шалдарын.

Жатқызады олар өздерін,
Татардың ескі жұртына.
Алаш тауын біз көрдік,
Алтайдың шығыс сыртында.

Бабалардың дәуірі,
Бөленген талай кезеңге.
Өтеді екен сол тұстан
Алаш деген өзен де.

Жағасына қосын қондырып,
Өзеннен атты суардық.
Бабамыз Алаш жері деп,
Аралап тауын қуандық.

Кездестірдік сол жерде,
Татардың руы – Сағайды.
Өздеріне байғұстар,
Бізді де туыс санайды.

Ауылдарын аралап,
Жөн сұрасаң Сағайдан.
Қалмақтармен соғысып,
Қанына әбден қарайған.

Көп соғысып жоңғармен,
Азайса да сандары.
Біздерді көріп қуанып,
Атқандай болды тандары.

Дінін, тілін, салтын да,
Жоймақ болып қалмақтар.
Татардың Сағай еліне,
Қиын бопты жан сақтар.

Қорлығынан қалмақтың,
Тап болса да тұрмыс ауыры.
Мұсылмандығын сақтаған,
Сағайдың аз қауымы.

Пана тұтып біздерді,
Көшті Сағай Том жаққа.
Біз сияқты олар да,
Сиынды Алла, аруаққа.

Бөлініп қалған Сағайлар,
Ұзақ жыл Татар тобынан.
Табысып туған халқымен,
Айы туған оңынан.

Ұста қыстақ¹ өңіріне,
Сағайлар келіп орнықты.

¹ Ұста қыстақ – Ресейге қарасты Новокузнецкий қаласы орналасқан жердің мұсылманша атауы.

Ұмыта алмас тірілікте,
Қалмақтан көрген қорлықты.

Ұста қыстақ, Кемердің,
Арасын Меркіт мекендеп.
Жақын тартты Сағайды,
Туысқан тайпа екен деп.

Көк көз, сары Меркіт те
Татардың бір бұтағы.
Қалмақ шапқан кезінде,
Шаруасы оңбай жұтады.

Оңғұт пенен Боржіген,
Татардың еді руы.
Көрінді анық олардың
Сағайға іш бұруы.

Меркіт, Сағай, Оңғұттар,
Табысып қайта бірлесті.
Ел, жерін қорғап халхидан¹,
Табан тіреп күресті.

¹ Халхи – қалмақ халқын құрайтын ірі тайпалардың бірі.

Ағайын етті Сағайлар,
Барабы, Барын, Ескерді.
Қазақ пен Татар бірігіп,
Ойратты жеңіп еңсерді.

Рулы ел боп Сағайлар,
Отыз бес жылда ес жиды.
Келіп-кетіп саудамен,
Қазақтан көрді көп сыйды.

Тыңайған аз ел Сағайға,
Жаулар қалды жақындап.
Соқтықпай алыс жүрсе де,
Қоймады ақыр тақымдап.

Міне, сол момын Сағайды,
Тағы да қалмақ жем қылды.
Тартып алып қонысын
Күнкөрістен кем қылды.

Шабуыл жасап Торғауыт,
Боржігендерді талады.
Қанға бояп жерлерін,
Мал-мүлкін тартып алады.

Атқылады жау мылтықпен,
Татардың жұрты – Оңғұтты¹.
Шабуылдары қалмақтың,
Мұсылмандарды қорқытты.

Шапты тағы Жоңғарлар,
Татардың елі – Меркітті.
Жер-суынан айырып,
Байғұстарды үркітті.

Қалмақ жаулап алыпты,
Қытайдың жұрты Солонды.
Ел шапқанға қуанды,
Болғандай бір жолы оңды.

Шығыстан кәпір қалмақ бас салғанда,
Оларда да болмады оқ пен дәрі.
Осы аталған елдерді жаудан қорғап,
Тер төккен қазағымның батырлары.

¹ Оңғұт, Сағай, Боржіген, Меркіт – бәрі Сібірдегі татардың рулары.

* * *

Сұмырай халдан Бошох дүниеден өтіп,
Ұлдары орнын басар қалды жетіп.
Күшігі Сыбан Рабтан таққа отырды,
Қалмаққа хонтайжы боп билік етіп.

Туысы халдан Бошохтың малғұн Сеңге,
Санады көрші елдерді ылғи кемге.
Аңсары күннен-күнге ауа берді,
Басып ап басқа жерді мекендеуге.

Халдан Бошохтың інісі – Сыбан Рабтан,
Көрші елді жауламақ боп көз алартқан.
Бұйратты¹, Халхиды да қосып алып,
Татардың Барабысын келіп шапқан.

Татардың бір тайпа елі, аты – Барын,
Олардың қалмақ алды ат пен нарын.
Жер-суын Жоңғар басып қалғаннан соң,
Болды ғой байғұстарға дүние тарын.

¹ Бұйрат – Бурят, ол – қалмақ тайпаларының бірі.

Барынның жерін қалмақ бұрын алған,
Терістік шығыс Алтайға ойран салған.
Айырылып Алтайдағы қонысынан,
Барындар Түмен жаққа ауып барған.

Сыбан Рабтан бастаған кәпір қалмақ,
Ескер мен Құралашты қатты шапқан.
Барын мен Барабыны тағы тонап,
Жылатып мұсылманды олжа тапқан.

Сұңқар мен Қарабашты Ойрат шапты,
Татардың бірталайы қаза тапты.
Қалғаны бас сауғалап, жылап-еңіреп,
Жалма-жан қазақ жаққа көше қашты.

Баранның Алтайда тек есімі қалды,
Түменде Керейлерге паналады.
Қалмақтар Қарқабатқа¹ жеткен кезде,
Татарлар Орта жүзді сағалады.

¹ Қарқабат – Барабы руы (Татардың) мекендеген қоныстардың бірі, бұл қоныс осы күнде Ресейге қарасты Новосибирский облысына қарайды.

Көңілі халхи, жоңғар судай тасты,
Сібірдің татарларын бірден басты.
Қазақтан көмек сұрап Құралаш, Ескер,
Шошынып дәу мылтықтан қатты састы.

Дұшпандар биылғы жыл өте сұсты,
Татарға апат келіп, қайғы түсті.
Керейге паналауға көшкен Ескер,
Тап болып жау оғына зәресі ұшты.

Татарлар Керейлерге паналаған,
Ел көріп Орта жүзді жағалаған.
Қазақтар қамқорына алғаннан соң,
Жартысы Барабы, Ескер аман қалған.

Шабылып жау қалмаққа болып қолды,
Сібірдің татарлары быт-шыт болды.
Мұсылман баласына босқа өшігіп,
Сыбан Рабтан ит шықты қанды жолды.

Қарабаш, Құралаш пен Барабы, Ескер,
Сібірді мекендеген татар жұрты.
Атысар күшті мылтық болмаған соң,
Соққы жеп кетті олардың жаман сұрқы.

Бір жағынан төндіріп Естек қауіп,
«Жылқымды алдыңдар» – деп, жала жауып.
Көрші елдің айтағына ерген Башқұрт,
Татардың Сұңқар елін кетті шауып.

Сібір Татары Ресейге қараса да,
Ол елдің ісін Орыс жөн көрмеді.
Жоңғарлар татарларды шапқан кезде,
Ресей қалмақтарға қой демеді.

Жердің елсіз қалғанын хош көрді Орыс,
Оларға қажет болды иесіз қоныс.
Қоластындағы татарға көмектеспей,
Ресей қыр көрсетті тіпті жолсыз.

Жау қалмақ оған дейін көп жерді алған,
Хас пен Саха жұртына ойран салған.
Қырғыздың Енесайда қалғандарын,
Жоңғардың жыртқыш қолы¹ жаулап
алған.

¹ Қолы – әскері, жасағы деген мағынаны білдіретін сөз.

Ойраттар Алтай жағын басып алды,
Аямай тұрғын жұртты ойрандады.
Қырғыздың Шор, Тұбадай әлсіз елін,
Доп атып дәу мылтықтан жотап салды.

Береке Шор, Тұбадан қашып қалды,
Мылтықтан қорқып Қырғыз жасып қалды.
Табиғы¹ болған елден ғаскер жинап,
Соғысты созуға жау даярланды.

Шор, Тұбаны кей шежіреші Татар дейді,
Бірге өскен Хас, Сахамен қатар дейді.
Шыңғыс хан көшкен кезде ермей қалған,
Қырғызға содан бастап жатады дейді.

Сыбан Рабтанның баласы Халдан Серен,
Жазықсыз Түрік жұртын² қыра берген.
Доп атып дәу мылтықтан үсті-үстіне,
Жылатып мұсылманды қуа берген.

¹ Табиғы деген ескі сөз, ол тәуелді, бағынышты деген мағынаны білдіреді.

² Түрік жұрты деп те, мұсылманды деп те ақын Сібір татары мен қазақты, шалабай башқұртын айтып отыр.

Аузынан көршілердің асын жырып,
Себепсіз көп елдердің қанын төгіп.
Байыған тонауменен қалмақ сұмырай,
Қасқырдай тояттанды майға бөгіп.

Жонғарға Дүнген, Сібе дихан болып,
Шор, Тұба¹, Саха мен Хас² малшы болып.
Шаруасын тәуелді елдер атқарған соң,
Жауыздар дәулеттенді, бақыт қонып.

Алтын, күміс, мал беріп аямай-ақ,
Орыстар мен Қытайдан білгір жалдап.
Сыбан Рабтан ден қойып өнерпазға,
Ғаскерін үйреттірді он жыл қамдап.

Қамданса да соғыстан тыйылмады,
Құдайға кәпір қалмақ сыйынбады.
Жартысын жасағының аттандырып,
Көршісін жерден қуып сыйғызбады.

¹ Шор, Тұба, Саха, Хас – төртеуі ескі қырғыз тайпалары.

² Саха – қазіргі Яқұт халқы, Хас – қазіргі хакас халқы.

Дарига-ай, қалмаққа өнер қайдан келсін,
Тетігін дәу мылтықтың қайдан білсін?
Он жылғы мол жабдықпен келіп шапты,
Дегендей қайратымды қазақ көрсін!

Өнерді надан қалмақ меңгерген жоқ,
Дәу мылтық жасауды олар үйренген жоқ.
Көрші екі ел¹ мылтық беріп айдап салды,
Әйтпесе қалмақ бізге тең келген жоқ.

Қалмақтың шыққан тегі-манжор екен,
Байкөлдің ар жағынан келген екен.
Хоролұқ деген арғы Хантайжысы,
Көп елді жаулап алам деген екен.

Сол иттің бастап кеткен лаңы да,
Көп құйған күшігінің құлағына.
Басқа елдерді жаулауға құмарытып,
Қалмаққа қан төккіштік ұнады да.

¹ Көрші екі ел деп жырау Ресей, Қытай елдерін айтып отыр.

Маңғұл татар болғанда¹, қалмақ басқа,
Сұм қалмақ әкелді ажал кәрі-жасқа.
Көп халық Торғауытты қарғаса да,
Тұмсығы тимей тұр ғой оның тасқа.

Татарды қуған ойрат бізге жетті,
Жыл сайын шабуылды жиілетті.
Қалмақтар қорғасын оқ жаудырғанда,
Мылтықсыз мұсылманның есі кетті.

Қарқабат, Тармақкөлді кәпір алып,
Бекінген Үшбұлаққа салық салып.
Жантекей², Тоқымбет³ жалы тағы қалды,
Сол шақта ел жылады қайғыланып.

Жоңғарлар дәу мылтықты қолданған соң,
Керейдің біраз жері қолдан кетті.
Шайқасты кәпірлермен сарбаздарым,
Бел буып тәуекелге қойып бетті.

¹ Маңғұл-Татар болғанда, қалмақ басқа деп ақын Маңғұлдың Татарға жататынын ашық айтады да, қалмақтың жат ел екенін анық көрсетіп айтады.

² Жантекей – Орта жүз Ашамайлы керейдің бір бұтағы.

³ Тоқымбет те Керейдің бір бұтағы.

Қарашада топ ат тұяғынан мұз ойылып,
Көп қалмақ Омбы өзенде суға кетті.

Сан өтті қолдан-қолға Омбы өзені,
Соғыстың ауыр тиді бұл кезеңі.
Қалған соң ата мекен жау қолында,
Өртенді соны ойлап жұрт өзегі.

Жау қалмақ оқ атсада оң мен солдан,
Майданда айнығам жоқ ерлік жолдан.
Ежелден Керей мекен еткен Сібір,
Қалайша шығарамын оны қолдан.

Қыс түсіп, Омбы өзенде соғыс тоқтап,
Қалмақтар дайындалды мылтық оқтап,
Біз-дағы хал-хадари мылтық соқтық,
Жоңғарда кеткен көптің кегін жоқтап.

Көктемде майдан ашты Халхи, Жоңғар,
Сібірдің Түрігіне шашып ызғар.
Қойдықта тосқауылға мергендерді,
Батырлар жауға шапты қамал бұзар.

Соғысты Омбы өзенде көзбен көрдім,
Дұшпанға қолма-қолда соққы бердім.
Майданда мылтық аз боп атысарға,
Жігерін құметті ғой талай ердің.
Қол оқпен қалмақтарды сан сұлатқан,
Ерлігін көрдік бүгін мүридтердің¹.

Төнген соң найза ұрыста үлкен қауіп,
Ордостар оқ боратты амал тауып.
Шар түсіп, маңымызға жарылған соң,
Ештеңе өндірмедік жауға шауып.

Шырақтар оқ жаудырды өршеленіп,
Тастауға Омбы өзеннен бізді бөліп.
Еріксіз шегінуге мәжбүр болдық,
Адамға, ат пен нарға қатер төніп.

Сан рет дәу мылтықтан атылды доп,
Оған қайрат қыларлық бізде түк жоқ.
Өлгені адамзаттың есеп емес,
Дұшпанның көздегені дүние бөк.

¹ Мүридтер деп акын діни шәкірттерді айтып отыр.

Жер алу жоңғарлардың есі-дерті,
Мықты екен Ресеймен еткен серті.
Көбейді қалмақтардың үсті-үстіне,
Әр жерде қайта-қайта салған өрті.

Тастауға Омбы өзенін ақыр көндім,
Ептеуге жан шығынын көңіл бөлдім.
Ойратпен бір жарым ай ұрыс салдық,
Маңында Ашамайлы дейтін көлдің.

Ордос, Шарақ қалмақтың елдері екен,
Осора өзен бойы жерлері екен.
Үш ғасыр уақыт бойы жылжи-жылжи,
Кеңейткен қоныстарын кездері екен.

Керейден Омбы өзенін тартып алды,
Ертіске орнап Халхи жатып алды.
Көк шалғын қазақ жерін қанға бояп,
Жауыздар сахарамда лаң салды.

Керейді күнбатысқа сырып салып,
Торғауыт Ертіс бойын басып алып.
Теріскей шығыс жақтан енген кәпір,
Соқтықты елімізге мазаны алып.

Ертістің батысына өтіп алды,
Доп атып жиі-жиі бүлік салды.
Шегіндік мылтық бізде аз болған соң,
Сибан көл, Тарышы көлі жауда қалды.

Ежелден ата-бабам қоныстанған,
Орманда, ішкі ашыққа қыстау салған.
Ертіске Омбы өзені құяр жерін,
Айнала тоғаймен қалмақ алған.

Аққас көл, Қарақас көл және қалды,
Жастабан жалын қоса ойрат алды.
Аянбай табан тіреп соғыссақ та,
Жылжымай сол араға шебін салды.

Оқ атып дамыл бермей қалмақ елге,
Сын болды қол бастаған біздей ерге.
Шегіне ұрыс салып ақырында,
Тіредік Танаш көл мен Аббас көлге.

Бекініп екі көлдің арасына,
Шатырды тігіп судың жағасына.
Отырдық Көшебе орман қойнауында,
Жауынгер дәрі жағып жарасына.

Бөгеуге күшті салып жанталастым,
Жасымнан Торғауытпен найзаластым.
Майданда дәу мылтықтан алыс тұрдық,
Ғұмырын сақтамақ боп өңшең жастың.

Болса да ерлігі мен көпке мерей,
Мылтықсыз әлсіреді біздің керей.
Тоқтаттық Есілкөлде қалың жауды,
Үздіксіз шабуылдап есе бермей.

Алмақ боп көп мылтық пен жақсы қару,
Мақсұты болғаннан соң жұртты шабу.
Керейден тартып алған Омбы өзенін,
Орысқа кәпір қалмақ етті тарту.

Амалсыз Ертіс бойын тастап шықтық,
Дұшпанның бой бермесін әбден ұқтық.
Ор қазып, Есілкөлде жолын бөгеп,
Соғысып қолма-қолды қалмақты ұттық.

Сардардың бірі інім – Дәстем алып,
Көп қырды кәпірлерді күшін салып.
Найзалап жекпе-жекте қалмақтарды,
Лақтырды бірнешеуін аттан алып.

Тоқтады жау Есілкөлден өтпей бері,
Жоңғарда кетіп тұр ғой елдің кегі.
Бұл майдан екі жаққа да ауыр соғып,
Көп төгілді ерлер мен аттар тері.

Өз Тәуке болса-дағы достыққа ынтық,
Сатпады Ресей, Қытай бізге мылтық.
Жоңғарлар қорғасын оқ боратқанда,
Найза ұстап, садақ асып, қарсы шықтық.

Соғыстан Ресей, Қытай босамаған,
Сонда да жерімізге көз тастаған.
Өздері бізге жорық жасамаған,
Халхилар солар үшін іс бастаған.

Бастаған Ойрат ісі ұрыс болды,
Бұл соғыс Ресей үшін дұрыс болды.
Қалмақты жабдықтаған қос көршінің,
Әуелден көздегені қоныс болды.

Жазықсыз шапқан талай елімізді,
Боялтқан қызыл қанға жерімізді.
Ата жау күншығыстан шабуылдап,
Қайнатты іште жатқан кегімізді.

Терістік жаққа өтіп орап алды,
Жылатып көп ауылды тонап алды.
Күшінді Қожаберген көрейін деп,
Доп атып, дәу мылтықтан сынап алды.

Танытып сарбаздарға оң мен солын,
Басқардым Керей-Уақ, Татар қолын.
Қалдық деп бір күн өліп, бір күн туып,
Бөгедік ұрыс салып дұшпан жолын.

Бұғалық қолма-қолда жауға тастап,
Дұшпанды тұтқын етті інім – Асқап.
Қорқып қашқан қалмаққа жете алмадым,
Қос атым жараланып, аяғы ақсап.

Пайдасы бізге тиіп берме-бірдің,
Жер құшты бірталайы қанішердің.
Оқ тиіп Есілкөлде қос тұлпарға,
Қасқа ат пен торы ат басын жерге көмдім.

Майданда жауға жебе сан бораттым,
Қасқа ат пен торы атты да көп жараттым.
Ақыры екеуінің де басын көміп,
Жіліктеп қалың қолға ет тараттым.

Қаракшы торғауыттар әкелді індет,
Сасытып шикі ет жейтін өңкей жендет.
Қазақта әкесінің құны бардай,
Жасады зор шабуыл бізді күндеп.

Терістік жағымыздан орап өтіп,
Шалабай Естегіне Жоңғар жеткен.
Атқылап оларды да дәу мылтықпен,
Жазықсыз кәрі-жастың қанын төккен.

Қалмаққа шамалары жетпеген соң,
Естектер бізге қарай ауып кеткен.
Орыстың мылтығымен қаруланып,
Орал тау шығысына жаулар жеткен.

Босаған соң қуанып талай қоныс,
Қалмаққа алғыс айтқан билікті орыс.
Токтатып сол арада қалмақтарды,
Оларға сыйлық берген ұлық орыс.

Қалмақтар салған кезде елге жара,
Естекке, Татарға да түспей ара.
Орыстар жоңғарларға қой демеді,
Болған соң мұсылманға көңілі ала.

Естекке, Татарға да үстемдік қып,
Орыстар ол екі елге салық салып.
Оларды өздеріне табиғы қып,
Алымын жүретұғын жинап алып.

Естек пен Татар жұрты Сібірдегі,
Қазаққа иек сүйеп көңілденді.
Төлемей соңғы жылдар орысқа алым,
Кәпірмен қақтығысу жиіленді.

Сол үшін қалмақты орыс айдап салды,
Естек пенен Татардан өшін алды.
Еріксіз мұсылманды тайдырған соң,
Мұнайып өзен, көлдер иесіз қалды.

Шаттанып бекінісін орыс салды,
Мекені Естек, Татар жауда қалды.

* * *

Соғысты күшейтуде қалмақ енді,
Боялтып қызыл қанға шеткі жерді.
Алтайдың қазақ тұрған өңіріне,
Жоңғардың ғаскерлері басып кірді.

Алтайда салып ойранды,
Ойраттар шапты Найманды.
Дәу мылтықтан шар түсіп,
Бақыты елдің тайған-ды.

Соғысып Найман қалмақпен,
Бес жыл уақыт өткен-ді.
Дәу мылтықтан беті қайтып,
Жеңілер күндер жеткен-ді.

Алтайды ақыр жау алып,
Найманнан хал кеткен-ді.
Жер-суын тастап қалың ел,
Жетісуға қарай көшкен-ді.

Алтайды қалмақ алған соң,
Жайсаңға қарай жол тартты.
Дәу мылтықтан доп атып,
Ондағы елді зарлатты.

Жайсаңнан қуып Найманды,
Қалмақтар қанат жайған-ды.
Тарбағатайды алмақ боп,
Жаулар тағы ойланды.

Тарбағатай үшін тағы да,
Наймандармен соғысты.
Мылтықтан оқ жаудырып,
Қыздырды қалмақ ұрысты.

Үсті-үстіне атқылап,
Қазақты естен тандырды.
Мылтығы жоқ наймандар,
Амалсыз жауға алдырды.
Тарбағатай тауын ақыры,
Қалмақтарға қалдырды.

Орап өтіп Найманды,
Шыңғыстауға жау жетті.
Арғынға салып бүлікті,
Мылтықты кәпір әндетті.

Аягөз бен Шыңғысқа,
Қалмақтар көзін тігіпті.
Жеті момын Арғындар,
Жау жеңерін біліпті.

Сонда дағы берілмей,
Соғысып жаумен көріпті.

Тойтарыс беріп кәпірге,
Үздірмек бопты үмітті.

Дәу мылтықтан доп атып,
Беттетпепті қазақты.
Мейірімсіз қалмақтар,
Әкелді жұртқа азапты.

Ежелден мекендеген Шыңғыстауды,
Тобықты, Құрлеуіт пен Қанжығалы.
Жүргізбей бөгеу үшін ата жауды,
Соғысып жер-су үшін күшін салды.

Арғынның аты аталған үш руы,
Бөгенбай Ақшаұлының елдері еді.
Соғысып жоңғарларға бой бермеген,
Қазақтың маңдай алды ерлері еді.

Шыңғыс пен Аягөзді қалмақ алып,
Бөгендей қолбасшыны қалжыратты.
Шама жоқ дәу мылтыққа қарсы тұрар,
Қазақтар жерін тастап абдырапты.

Тобықты, Қанжығалы, Күрлеуіттер,
Қоныссыз қалғаннан соң Сырға ауды.
Балқаштың шығысында тойтарды олар,
Өкшелеп қуып келген қалмақ жауды.

* * *

Ойғырдың анасы – Қытай, атасы – Түрік,
Қытаймен көрші тұрды жиенсініп.
Соқтығып Қарақалпақ ағайынға,
Шетінен жұртымыздың салды бүлік.

Дүнгеннің анасы – Қытай, атасы – Араб,
Жатпады олардағы текке қарап.
Ұрынып Найман – Қоңырат, Жалайырға,
Мазасын кетірді, елдің шабуылдап.

Торпаннан Ойғыр жері қашық еді,
Тибетпен сиыса алмай қажып еді.
Сыбан Рабтан Ойғырдан ғаскер алып,
Алға сап майдан жолын аршып еді.

Жау қуып Қарақалпақты Тұрпанды алды,
Жұрт ауып, Хобда бойы босап қалды.

Ел қашып, өлке иесіз қалғаннан соң,
Ол жерге қалмақтар кеп қоныстанды.

Тұрпан, Хобда, Ақсу мен Құлжа Төрткөл,
Қызыл күре-бәрін де қалдырған соң.
Босқынға Қарақалпақ халқы айналды,
Шапқыншы Бұйрат естен тандырған соң.

Бектері Ойғыр, Шүршіт болып найсап,
Тонады көшкен елді сан атой сап.
Күншілдік мұсылманға кесір болды,
Бимәлім замананың сырын айтсақ.

АҚТАБАН ШҰБЫРЫНДЫ, АЛҚАКӨЛ СҰЛАМА

Бұл қырғын жаппай барша қазаққа ауды,
Наймандар тастап көшті Алтай тауды.
Жалайыр, Найман-Қоңырат, Қарақалпак,
Қиналды тоқтата алмай келген жауды.

Теріскей Алатауды қалмақ алды,
Найман мен Қоңыратты қуып салды.
Қайран жер жау иелігіне көшкеннен соң,
Жоңғардың Алатауы деп аталды.

Сауыр, Сайхан тауларын Ойрат алды,
Қаңырап Тарбағатай, Жайсаң қалды.
Найзалап балаларды қанішер жау,
Аямай қырды әйел мен кемпір-шалды.

Қырылу Алакөлден басталып тұр,
Қазақтар Ұраңқайдан жасқанып тұр.
Ресей мен Қытайға арқа сүйеп,
Жоңғар сұм сол екі елден күш алып тұр.

Қазақты Шорос қолы бас салып жүр,
Мекені әр ауылдың бос қалып жүр.
Жалайыр, Найман-Қоңырат, Қарақалпақ,
Айырылып қонысынан зар жылап жүр.

Ордос, Шарақ, Харачин – бәрі қалмақ,
Оларды Ресей, Қытай алған жалдап.
Қолына көп дәу мылтық тигеннен соң,
Келеді жолдағы елдің бәрін жалмап.

Еділдің батысындағы қалмақтарға,
Қатыс деп біз бастаған шатақтарға.
Астыртын жоңғарлардан жеткен хабар,
Ұрын деп батыс жақтан қазақтарға.

Ызғарлы күншығыстан жел келеді,
Шұбырған Алтай жақтан ел келеді.
Еділден Ұбашы қалмақ тағы шапты,
Зор бөгет тас мандайға кез келеді.

Көздерін қызықтырып Самар дала,
Жер үшін көңілдері болып ала.
Убашы, Хорос, Шорос, Телеуіттер,
Кіші жүз елдеріне жапқан жала.

Бөлініп өз жұртынан кеткеніне,
Батыстан барып қоныс тепкеніне.
Жүз жылдан аса азғана уақыт болды,
Еділден бас сауғалап өткеніне.

Естекпен солар ашқан арамызды,
Ұлғайтып ушықтырып жарамызды.
Еділден өтпей бұрын шығыстан кеп,
Он жылдай мекендеген даламызды.

Улантып жаулықпенен санамызды,
Жылатып кемпір-шал мен баламызды.
Еріксіз баса көктеп келсе-дағы,
Ақыры тастап қашқан даламызды.

Ол соғыс Есімханның тұсында өткен,
Қалмақты Дәулен атам қырған шеттен.
Шығысқа қайтар жолы кесілген соң,
Жер таппай паналайтын есі кеткен.

Жолы қиылып жеріне қайта алмаған,
Қазақпен соғысудан қалжыраған.
Қырылып алпыс мың түтін қақ жартысы,
Қалғаны ес жия алмай абдыраған.

Қарамай алды-артына қашқан қалмақ,
Сал жасап Еділден әрең өтіп кеткен.
Құл болып қызметінді атқарам деп,
Жеріне Ресейдің барып жеткен.

Қалмақты Ресей патшасы қабыл алған,
Мылтықпен жауыздарды жабдықтаған.
Қалмақтың әр тайпасының тұқымы бар,
Отыз мың үй тағы есін жиып алған.
Мылтық атуды үйретіп қалмақтарға,
Ресей мақсұтына пайдаланған.

Жерінен мұсылманды қуу үшін,
Ноғайға қалмақтарды айдап салған.
Орыстың қоластына енген дұшпан,
Ноғайды жер-суынан қуып салған.

Сонан соң Ноғай жерін мекендеген,
Жан-жаққа мойнын созып өңмендеген.

Ресейдің көмегімен кәпір қалмақ,
Еділде Алшын жерін иемденген.

Сол қалмақ күнбатыстан жасап жорық,
Көрсетіп жатыр әне жұртқа қорлық.
Дес бермей екі жақтан соғыс бастап,
Жасап тұр халқымызға сансыз зорлық.

Ресейдің қолтығына еніп алды,
Солардың мылтығымен қаруланды.
Жоңғарға батыс жақтан демеуші боп,
Жұртына Кіші жүздің ойран салды.

Осылай екі беттеп тиді қалмақ,
Ғаскерін күн-түн демей жиды қалмақ.
Қазаққа екі жақтан шабуылдап,
Түсірді бейбіт елге ауыр салмақ.

Үш жүзге дұшпан болып шығыс жақтан,
Қытай да қаскөйлігін жасап жатқан.
Айдап сап қалмақтарды халқымызға,
Көк шалғын сахарамды шаң, қан жапқан.

Бұл заман, қай-қай заман, қайғы заман,
Бос кеткен ер еңбегі зайғы заман.
Айырылып бала-шаға, мал-мүлкінен,
Жұртыма апат келді өте жаман.

Алтай мен Жайсаң жақтан көш келеді,
Тай-тайлақ көш бас сайын бос келеді.
Айырылған егізінен қандай ауыр,
Мөлдіреп қара көзге жас келеді.

Үш жүзді көрші елдер жоқ аяп жатқан,
Жат болды мұсылмандар дінді ұмытқан.
Қол ұшын Қоқан, Хиуа бермек түгіл,
Дұшпанмен бірдей болды пәле баққан.

Күшігі Сыбан Рабтанның Шона Даба,
Халқыма оқ жаудырды келе сала.
Найман мен Жалайырды қуып тастап,
Құрығын тағы салды Дулаттарға.

Өлеңге қостым көзбен көрген кепті,
Халқымды қырғын соғыс тентіретті,
Жалайыр, Найман, Қоңырат, Қарақалпақ,
Жеткізбей жау тобына ұзап кетті.

Бостырып Жалайыр мен Наймандарды,
Алтай мен алатауды қалмақ алды.
Найман-Қоңырат елдерін Барақ бастап,
Сарысу бойына өтіп қоныстанды.

Көп жылғы мол дайындық арқасында,
Паналап дәу мылтықтың қалқасына.
Екпіндеп ілгерілеп жетті жаулар,
Қаратал, Іле мен Шу, Балқашыңа.

Ұзынағаш-Үйсін жері батыс шеті,
Дәл биыл соған ауды жаудың беті.
Аға ұлы-үлкен жүзге келіп тиген,
Ойраттың қазақты аяр жоқ ниеті.

Сұм қалмақ Үш жүз қанын судай шашты,
Мылтығы көп болған соң күші асты.
Жау шауып, есі шыққан момын Дулат,
Арғын мен Қыпшақ жаққа көше қашты.

Ұзамай Іле бойын Жоңғар алды,
Қаша алмай Албан, Суан жауда қалды.
Аймағын Жетісудың түгел жаулап,
Дүшпандар зор жылатты Қаңлыларды.

Амалсыз Шуға ауып Төле кетті,
Соңынан азғана ауыл ере кетті.
Жау қалмақ бүгін бізді жеңседағы
Түбінде оны қазақ жеңер депті.

Шағатын қалмақ болып улы жылан,
Қоныстан ауды қазақ болып құлан.
Келетін қолдан енді еш дәрмен жоқ,
Ажырады әке-шеше қыз бен ұлдан.

Халхилар жақындады Шуға таман,
Шошынды ел есі шығып одан жаман.
Күн сайын әр ауылды жоңғар шауып,
Орнап тұр қазағыма ауыр заман.

Замана күннен-күнге қағынып тұр,
Қатал жау әрбір тұстан жабылып тұр.
Аяйтын Үш жүзімді көрінбейді,
Талайтын жолбарыстай шабынып тұр.

Жау болды ағайын ел Естек бізге,
Жасады ол да жорық елімізге.
Қоқанда күнгей беттен қоқаңдады,
Соқтықпақ Түрікпендер тағы бізге.

Ресей өршіткен соң өсекті де,
Болғанмен Түрік елі есепті де.
Жатпенен шонжарлары олжалас боп,
Естектер бірге шапқан өсекті де.

Мұсылман көмектеспей мұсылманға,
Бермеді қару-жәрдем қысылғанда.
Өштеспей Түрікпен, Естек, Қокан, Хиуа,
Жөн еді қолдың ұшын ұсынған да.

Шындарын Алатаудың бұлт басты,
Кез болып қысақшылық қазақ састы.
Жау қалмақ шегірткеше қаптап кетіп,
Қайран ел есі шығып көше қашты.

Хангелді өз тобынан бөлек кетті,
Бұл соғыс бізге келген пәле депті.
Қоршаудан шыға алмаған Сіргелілер,
Шанышқы, Ошақтылар зар еңірепті.

Мылтығын Ресей, Қытай қалмаққа сатты,
Айдап сап малғұндарды коқандатты.
Қырғызып қазақтарды қалмақтарға,
Орыстар қамалдарын салып жатты.

Бір елі Ұлы жүздің Шапырашты,
Жау қоршап, олардың да құты қашты.
Соғысқа қамданбаған көшпеліге,
Тұс-тұстан Хорос, Шорос майдан ашты.

Сары Үйсін, Ысты, Қаңлы жауда қалды,
Қоршаудан Үйсін жұрты шыға алмады.
Табиғы қалмақтарға болғаннан соң,
Бек, биі Ұлы жүздің қорғалады.

Туысқан болыса алмай туысқанға,
Ұқсап тұр бүгінгі күн шын дұшпанға.
Қырсығып Бұхар ханы мылтық сатпай,
Жат болды Өзбек, Тәжік дін исламға.

Бұл елдер бізге жәрдем ете алмады,
Сертіне одақтастық жете алмады.
Бәрі де сырт айналып кеткеннен соң,
Ешкімнен қазақ көмек күте алмады.

Қамданған қалың жұртта күш болады,
Қамсыз елге дұшпандар тұс болады.
Оңтүстіктен тиді кеп түрікпендер,
Сор маңдайға қасқыр да өш болады.

Сатпады Хиуа, Қоқан мылтық қару,
Олардың болды ойы бізді шабу.
Қазаққа күнгей беттен тура тиіп,
Жолдарын ойластырды олжа табу.

Хиуаның тигіш еді мылтықтары,
Сол мылтық қазақтарға сатылмады.
Аз еді ел ішінде Күлдірмамай,
Өзінің иесінен артылмады.

Болса да Өгіз түрік тектеріміз,
Түріктің көп елінен шеттедік біз.
Мұсылман қасқыр болып мұсылманға,
Қандастар жат боп кетті дәл осы күз.

Құрттатып ет жейтұғын Қалмақ кәпір,
Үш жүздің сахарасын жайлады ақыр.
Теңемек болып бізбен терезесін,
Жауығып жүруші еді тігіп шатыр.

Сегіз жүз тоқсан бес мың жаудың қолы,
Доп атқан дәу мылтықтан аршып жолды.
Жағалай Үш жүз жерін басып алып,
Халқыма аямастан құрды торды.

Қазақтың сахарасы жүз құлпырған,
Қытай мен Ресейді қызықтырған.
Күнгедегі хандықтар көз алартып,
Үш жүзді бассалуға дайын тұрған.

Жұртымның жағдайына болып қанық,
Байлаулы қазақ қолын пайдаланып.
Иесіз қалған жерге күрке тігіп,
Ресей масайрады қамал салып.

Мылтықсыз жетпеген соң шамалары,
Халқымның көп қиналды даналары.
Біздерде мылтық жоғын сезген Ойрат,
Жұртымның әлсіз жағын шамалады.

Жасақты қоймаған соң әрбір шетке,
Насихат жүрмеген соң әркез көпке.
Көшумен күні өткен аңғал қазақ,
Тап болды бейғамдықтан зәр індетке.

Болды ғой заман ақыр япырым-ау,
Жарар еді қазақ қалса апаттан сау.
Үлгертпей елден сарбаз жиюға да,
Соқтықты қапияда мейірімсіз жау.

Доп атып, дәу мылтықтан ата жаулар,
Қазақты қорғануға келтірмеді.

Сақтауға өз бастарын кейбір төре,
Қалмақпен құда болып, амал қылған.
Жаудан аман қалуға тәсіл тауып,
Шабылмай ауылдары есен тұрған.

Жоңғарға кей төрелер елді сатқан,
Көсемі жоқ қазақтың басы қатқан.
Жасанып жарактанған қанқұйлы жау,
Жұртымды ойрандады тыныш жатқан.

Еділ-Жайық бойынан жұрт ағылған,
Алатау, Алтай жақтан ел сабылған.
Халықтың бас-аяғы жиналмай-ақ,
Естілді жау дабылы көп қағылған.

Соғысты Қазақ, Татар тілемеген,
Қалмақша көкірек керіп шіренбеген.
Жеріме Ұраңқай, Халхи өрт салғанда,
Қалмады ел жауды қарғап-сілемеген.

Айырылып талай елдер мекенінен,
Қоштасты өзен, көлді әсем жермен.
Сыр бойы, Қаратау да коныс болмас,
Келсе де Қоңырат-Найман Алакөлден.

Адамын Шу бойының отап салды,
Таразды шабуылдап Қалмақ алды.
Дәу мылтықтан доп атып, жол тазартып,
Сайрамның шаһарын кеп қоршауға алды.

Жеңіліп Сайрам халқы кетті босып,
Үнінен дәу мылтықтың қатты шошып.
Есі кетіп, басы ауған босқын елді,
Жауыздар атқылады алдан тосып.

Сайрамға таяу еді жасыл қала,
Кәпірлер барып жетті тап сол маңға.
Шаһардың бейбіт халқын қырды қалмақ,
Айнымай ұқсап тура жыртқыш аңға.

Шымкентке Торғауыттар басып кірді,
Хош көрмей, оқ жаудырды бірме-бірді.
Қаланың тірі қалған халқы қашты,
Жамылып жанталасып айсыз түнді.

Шымкентті жасыл қала дейтін халық,
Күн көрген тұрғындары егін салып.
Қызығы бір-ақ күнде ғайып болды,
Кенеттен қалмақтардың өрті шалып.

Жаулар кеп Түркістанды алды орап,
Бұршақша дұшпан оғы кетті борап.
Жан-жаққа жеңілген ел жөнелді ауып,
Ілезде шұбырынды іздер болды сорап.

Түркістан – Өгіз Түрік бас қаласы,
Бұл күнде Қазағымның астанасы.
Қанішер Ойрат қолы жаулап алып,
Оның да шығып жатыр масқарасы.

Хакімі еді Түркістанның Уәли төре,
Ол-дағы қаза тапты көппен бірге.
Жастарды қолма-қолға келтірмеді,
Жастығын ала өлер еді бірме-бірде.

Білеутке олжаланып малы-басы,
Шаһардың қырғын тапты кәрі-жасы.
Шалқыған мол дәулетті қазағымның,
Болмады-ау, осы күнде ішер асы.

Үш жүздің жауда қалып астанасы,
Қырылды кент жұртының жас баласы.
Тапталып ат тұяғына перзенттері,
Есі ауып қаңғып кетті-ау, ата-анасы.

Бір тобы жаудың барып Созақты алды,
Оқ атып шаһар халқын жайпап салды.
Аймағын Қаратаудың түгел жаулап,
Бойында Қуаң Сырдың асыр салды.

Созақтың көне аты-Аяз қала,
Ертеде шықсада одан талай дана.
Бұл күнде жау әскері оқ жаудырып,
Есепсіз көп қырылды бала-шаға.

Бастарын Қаратаудың мұнар жапқан,
Сылдырап Сырдың суы сылаң қаққан.
Жүргенде қалың жұртым көшіп-қонып,
Кенеттен қалмақ құрды қанды қақпан.

Бұл заман, қай-қай заман, құйын заман,
Шіріткен тамам жұрттың миын жаман.
Басталды Алакөлден жұрт сұлауы,
Мәңгіртті есті алып қоныс ауған.

Алатаудың басынан көш келеді,
Жорғалар әр көш сайын бос келеді.
Атсызды аты барлар ілестірсе,
Құдайым ондай істі хош көреді.

Аң орнына сұм қалмақ,
Адамзатты аулаған.
Алатаудың қырғызын,
Қапыда шауып жаулаған.

Айналдырды майданға,
Қаратау, Тұрфан арасын.
Соғысуға елдердің,
Келтірмеген шамасын.

Сібеге киім тіккізіп,
Дүнгенге егін еккізіп,
Дайындады жасағын,
Бұйрығын қалмақ өткізіп.

Қырғызға малын баққызып,
Солонға отын жаққызып.
Ойғырдан ғаскер жинады,
Көнбегенін шапқызып.

Сахаменен Хасқа да,
Айтқандарын еткізіп.
Әзірлеп қару-жарағын
Сөздерін елге өткізіп.

Шор, Тұба, Хас, Саханы,
Есіләм діннен айырған.
Өз дініне мойын ұсынтып,
Бақытын бастан тайдырған.

Баса салып салығын,
Еріксіз алып алымын.
Аяусыз жоңғар талады,
Көрші отырған қауымын.

Хошоуыт, Дөрбіт, Телеуіт,
Қалмақтан шыққан сілімтік.
Аш қасқырдай қуанар,
Кездессе жолда өлімтік.

Қанға құмар Убашы,
Жұртты шапса сауыққан.
Қазақ пенен Ноғайға,
Орынсыз дұшпан жауыққан.

Сұмырай қалмақ үйретті,
Жылқының ұстап асауын.
Азық, киім дайындап,
Жабдықтады жасағын.

Содырлы Халхи, Ұраңқай,
Жазықсыз қырды Татарды-ай.
Мұсылманды кінәлап,
Қылмысынан жалтарды-ай.

Батыста шауып Ноғайды,
Шығыста қырып Сағайды.
Ел тонағыш Қалмақтың,
Ниеті әбден қарайды.

Хорос, Шорос, Білеуіт
Қалмақтың еді жауызы.
Оғына ұшып солардың,
Көп өлді жігіт жамбозы.

Көрші елден алып дәу мылтық,
Жыртқыш қалмақ шаттанған.
Әрбір тұстан қазақты,
Құртамын деп аттанған.

Біздің қазақ жұрты да,
Алты Алаштың біреуі ед.
Ерте кезден жауынгер,
Мұсылманның тіреуі ед.

Қан төккіш, бұзық Жоңғардың,
Қалмады ауылы шаппаған.
Сорына болып Үш жүздің,
Жаулығын халхи сақтаған.

Түркістан, Сайрам, Таразды,
Қоршады Ойрат жендеті.
Сұлатты нелер шаһыбазды,
Әкелген қалмақ індеті.

Көрсетіп елге қаһарын,
Шашып Ұлы заһарын.
Ойрандады Ордостар,
Шымкент, Созақ шаһарын.

Орнатып елге дозағын,
Жолға құрып тұзағын.
Мейірімсіз Торғауыт,
Қаланың қырды қазағын.

Медіресе, Мешітті,
Убашы қалмақ өртеді.
Қылышпен шауып есікті,
Лақтыра ашып серпеді.

Адам затты жиіркенер,
Қалмақтың ісі осындай.
Бейіттерге де соқтықты,
Өлі аруақтан шошынбай.

Қару соғу жарандар,
Ерте кезден басталған.
Пілтелі мылтық білсеңіз,
Қарнақта бұрын жасалған.

Әз Тәуке өтіп дүниеден,
Шеберлік кәсіп тұсалған.
Хандығымыз әлсіреп,
Қиюы кетіп босаған.

Дүниеден Тәуке өткен соң,
Елімде болмай тұтастық.
Ұлдарыңда болған жоқ.
Әз Тәукеге ұқсастық.

Аға-інісінен мықты еді,
Тәукенің ұлы Ғайып та.
Сол әулеті көре алмай,
Жоймақ болды жаулары.

Аң аулап жүрген Ғайыпты,
Астыртын олар өлтірді.
Өштескен сол төрелер,
Хандыққа нұқсан келтірді.

Мейрамтөбе, Шаштөбе,
Шаһарлар ұсақ тым көне.
Бершін, Шаған, Қарашық,
Қалпына қайта келе ме?

Аққорған мен Қосқорған,
Иран менен Жалқорған.
Қарнақтың – бәрін жау алып,
Ауыр күн елге тұс болған.

Қиын боп тұр бұл күнде,
Мұсылман жұрты жағдайы.
Жайсаң менен Қасқаның,
Тасқа тиді маңдайы.

Дәу мылтық аузы жаман қара үнгірдей,
Шошынды ел оны көріп, шама келмей.
Батыс, шығыс көршіден мылтық алып,
Сұм қалмақ болды өзінше әулиедей.

Мылтықты жауды көріп шыдап болмас,
Наймандар дұшпан жайлы хабар берген.
Көрші екі ел қалмақтармен қолдас болып,
Қазақты қырғызбақ боп желді берген.

Жолығып көп мылтықты дүлей күшке,
Айналды жақсы тұрмыс көрген түске.
Ресей, Қытай, Қалмақ сұм ақылдасып,
Алмақшы Қазақ жерін бөліп үшке.

Жаббар хақ қиындықта бізді қолдап,
Ерлерге әулиелер болғай қорған.
Аруақтар халқымызды желеп-жебеп,
Арылар күн туар ма қалың сордан.

«Шеп сал!» – деп ерте айтқан атам Түрік,
Шеп болмаса салар деп дұшпан бүлік.
Жан-жақтан абайсызда жау кеп алды,
Жүргенде маз-мәйрам боп ойнап-күліп.

Болған соң қамсыз күйде сахарамыз,
Келмеді қорғануға еш шамамыз.
Бір хандық үш хандыққа бөлінген соң,
Қалайша жаудан кекті қайтарамыз.

Керей, Жәнібек тұсынан
Тұтас хандық болып ед.
Істеріне хандардың,
Бұқара көңілі толып ед.

Қол бастаған ерлерім,
Алды-артын шолып ед.
Қолайлы жерге бекініп,
Қосынымен қонып ед.

Ұрпақтары олардың,
Атасындай болмады.
Тұтас күйді бүлдірді,
Айтқан ақыл қонбады.

Апатқа дайындықсыз кез болып ел,
Соғыста мылтық болмай қырылғанбыз.
Тынымсыз күн-түн демей жау атқылап,
Быт-шыт боп тобымыздан жырылғанбыз.

Дін ордасын былғады сасық қалмақ,
Доп атып көп ауылды өтті жалмап.
Айнала Үш жүз жерін иемденіп,
Түсірді мұсылманға ауыр салмақ.

Бұл соғыс қазағыма қатты батты,
Қара жер боздақтарды жалмап жатты.
Қыз алып, қыз берісіп, құда болып,
Кей төре ойда жоқта елді сатты.

Құдаға Қазақ, Ноғай жарамай ма,
Қыздары төреге жар бола алмай ма?
Жауынгер Үш жүзімнің жігіттері,
Төре, қожа қыздарын ала алмай ма?

Не сұмдық кәпірлермен құда болған,
Тамағы жаудан жеген харам болған.
Сасытып һәм құрттатып ет жейтұғын,
Дұшпанға қалайынша көңілі толған?

Қалмақпен құда болу жарамайды,
Сондайдан елді әрекет аралайды.
Діні, тілі, тегі жатқа матап беру,
Жүрегін бойжеткеннің жаралайды.

Қыздардың обалына қалмау керек,
Қарғысын бой жеткеннің алмау керек.
Жауларға еріксізден қыз бергенше,
Жүзінде бұл фәнидің болмау керек.

Көрші екі ел көмек бермей түпке жетті,
Қалмаққа мылтық сатып, күшті ел етті.
Жауыздар дәу мылтықтан доп атқанда,
Халқымның бірлігі жоқ есі кетті.

Алданып сырт дұшпанға ұтылғанбыз,
Кез болып аждаһаға жұтылғанбыз.
Ұйтқысы еліміздің шайқалған соң,
Торына ата жаудың тұтылғанбыз.

Ел едік егін салып, бейбіт жатқан.
Күтпеп ек жау болар деп пәле баққан.
Қысқа қам жасауға да үлгірместен,
Жолықтық ата жауға дабыл қаққан.

Қазақтар бір-біріне хабар берді,
Ауылдар арасында жаршы жүрді.
Жау келерін жыршылар естіген соң,
Үш жүздің барлығына түсіндірді.

Еділ мен Сарыарқаға көмекке кеткен,
Сарбаздар тез оралмай жұрты күткен.
Киінді қыз-келіншек еркектерше,
Бұл күнде ат үстінде адам біткен.

Жаршылар сақтандырып хабарлады,
Келері жаудың көпке тез тарады.
Елдегі қариялар мен бала жігіт,
Шықпақ боп жауға қарсы даярланды.

Жабықтан найза ұшы жалтылдайды,
Шағылысып аспанда айға жарқырайды,
Кермеге жарау аттар байлаған жұрт,
Аузына алды аруақ пен бір құдайды.

Қорқақтық қиын істе қол байлайды,
Батылдық үмітті боп гүл жайнайды.
Асынған қару-жарақ жас пен кәрі,
Жолға деп азық, киім дайындайды.

Қалмақтан қорғау үшін мал мен жанды,
Бала-жігіт, қарттардан қол құралды.
Сан майданды өткерген қариялар,
Жас жетіп, қайрат кеміп қайғылады.

Аға ұлы ұлы жүзді қалмақ алды,
Сыр жаққа баса-көктеп келіп қалды.
Қарттар мен балалардан құрған топты,
Дұшпандар оқ жаудырып, ұйпап салды.

Қазақтар Бұхар жаққа елші салды,
Апаттан сақтау үшін мал мен жанды.
Елші апарған тартуды алғаннан соң,
Азырақ Хиуа, Бұхар тынышталды.

Соншалық болды елден ес кеткені,
Бағдарлап барар жерін белгі етпеді.
Қоштасып ата мекен, жер-суымен,
Жұрт қашты бет-бетіне күнелткелі.

Шұбырды әр тарапқа бастары ауып,
Айырықша төнгеннен соң қатер-қауіп.
Бұршақша қорғасын оқ жауғаннан соң,
Отырар күні барма іңген сауып?

Қолды боп шапқыншы елге жайлаулары,
Бұйырып жауыздарға бар малдары.
Он мыңдап жылқы айдаған мырзалардың,
Қаңырап босап қалды қыстаулары.

Кетіріп басқыншылар берекені,
Алды олар иемденіп көп өлкені.
Жаяу-жалпы шұбырды қосы ауған ел,
Дұшпанға қала берді жұрт мекені.

Көрген соң көп мылтықты қатал жауды,
Бей уақыт біздің Үш жүз адамы ауды.
Айырылып жер-суынан жұрт жөнкілді,
Паналап орман, жыра, биік тауды.

Ел көшті Бұхар жаққа айдап малды,
Айырылып асқар тау мен шалқар көлден.
Сұм соғыс кездейсоқта жолын байлап,
Бақ тайды аруақ қонған асыл ерден.

Еріксіз Ойрат жаулап Қаратауды,
Күнгеілік Арғын-Қыпшақ жерден ауды.
Арқадан көпшілігі көшпесе де,
Аз тобы жол кесіліп, Жизаққа ауды.

Мінекей, Қаратауды жонғар алмақ,
Кердері теңізі, Сыр жауда қалмақ.
Қылышын сүйретіп қыс әлі-ақ келеді,
Япырым-ау, біздің қазақ қайда бармақ?

Ежелден «Сұлу төбе» – Алшын жері,
Көп еді Сыр бойында Алшын елі.
Еділ мен Сыр арасын мекен етіп,
Әуелден көшіп-қонып жүруші еді.

Жаласы жапқан Естек жалған еді,
Орыстың өсегіне нанған еді.
Қазаққа Башқұртты айдап салу үшін,
Жылқысын қалмақ қуып алған еді.

Сыр бойы, Қаратауды қалмақ алды,
Алшынды күнбатысқа қуып салды.
Жинаған асыл бұйым, дүние мал,
Бұйырмай иесіне жауда қалды.

Шіркін-ау, ел-табаны тайған ба еді,
Дүние шыныменен жалған ба еді.
Үш жүзге мұнша қалмақ өшігетін,
Бұрыннан кегі алынбай қалған ба еді?

Жаңбырша қорғасын оқ сан бораған,
Сасқан жұрт паналар жер таба алмаған.
Азамат қан майданда соғысып жүр,
Қорғансыз бала-шаға әйел қалған.

* * *

Бестамды Есентемір тастап көшті,
Дұшпанға құл болман деп құлақ кесті.
Кіші жүз жасақтары қарсы тұрды,
Көрсетіп шамасынша жауға сесті.

Көрген соң дәу мылтықты ұраңқайды,
Теңізден қаша көшті Жағалбайлы.
Керейіт, Алаша, Ысық Арқаға ауды,
Кетпесе Торғауыттар аямайды.

Жоңғарлар басқа шауып, төске өрледі,
Қазаққа оқ жаудырып, дес бермеді.
Жағынған хан, сұлтанға бимен бектің,
Тілегін жаратқан хақ хош көрмеді.

Қажыды шаршап талай ер,
Қиналды елдер жұтып шер.
Көп сарбазды жалмады,
Бауыры суық қара жер.

Зерафшанға ел кетті,
Естілерден ес кетті.

Мал-мүлікті тартып ап,
Қазақты Жоңғар еңіретті.

Қия алмай дала, тау-тасын,
Құрай алмай ел басын.
Жер-суынан айырылып,
Халайық төкті көз жасын.

Мұсылманға әкелді,
Кәпір қалмақ ажалды.
Қазақ, Татар ұтылды,
Тойгара алмай тажалды.

Көрген жанды жиіркенер,
Қалмақтардың кескіні.
Жазығы жоқ жұртыма,
Молайып кетті өштігі.

Сақал да жоқ, мұртта жоқ,
Өңкей көсе, көнті ауыз.
Ел шапқанға көңілі тоқ,
Қанға тоймас жалмауыз.

Дариға-ай, ерсілі-қарсылы ел сабылды,
Алтайда қалған қазақ бері ағылды.
Күш жұмсап Сырға қарай өтсе-дағы,
Тұсында Алакөлдің көп шабылды.

Көңілі жауыздардың жаз болғандай,
Қуанып ел шапқанға мәз болғандай.
Көз тікті көрші елдердің мекеніне,
Иесіз Маңғұл жері аз болғандай.

Түріктің Татар, Қырғыз үлкен жұрты,
Татардың Маңғұл деген іргелі ұлты.
Шыңғыстың бастауымен көшіп кеткен,
Қымбат боп дүние деген көздің құрты.

Жиһанға билік құру болып арман,
Татарлар көп жерлерді жаулап алған.
Батысқа Шыңғыс ханмен бірге көшкен,
Маңғұлдың барлық жері босап қалған.

Сол жерге қоныстанбай кәпір жоңғар,
Жер үшін көрші елдерге шашып ызғар.
Біз оған әуелде де тиген жоқпыз,
Білмедік көңілінде қандай сыз бар.

Кей елдер қоршаудағы көше қашып,
Құлжадан бері өтті асып-сасып.
Жетуді Сарысуға арман қылды,
Соққы жеп қалса-дағы қатты жасып.

Маңында Найман қақпа тосып алып,
Алдыңғы кейінгіні қосып алып.
Сарыарқа жер кіндігі қайдасың деп,
Ілгері жөнелісті жосып халық.

Жетті олар өліп-талып шықпай жаны,
Қосылды қалған қазақ бізге тағы.
Дұшпанмен соғысқа ерлер дайындалды,
Бимәлім кімнің соры, кімнің бағы.

Басында Сұлу төбе мәжіліс құрған,
Таба алмай ақыл-айла көп қиналған.
Бәрі де бір Алладан тілек етті,
Қалса деп аман болып шыбындай жан.

Ойласаң аңғалдықтан болған бәрі,
Естілді кемпір-шал мен бала зары.
Сақтанбай алдын ала ата жаудан,
Не пайда хан мен бектер тапты кәні?

Арқаға кеткен ғаскер қайтты оралып,
Сырға жетті атының мойны талып.
Олар кеп ну қамысқа паналады,
Қалуға өз бастарын аман алып.

Келді әскер Еділден арып-ашып,
Шегіне ұрыс салып кейін қашып.
Қалжырап ұзақ жолдан қайтқан жасақ,
Майданға шыға алмады жаумен ашық.

Бұл заман, қай-қай заман, азған заман,
Ел-жұртым апат келіп, тозған заман.
Көрші екі ел мылтық беріп есірткен соң,
Үш жүзден сасық қалмақ озған заман.

Еділ мен Жайық жақтан көш келеді,
Ат пен нар әр көш сайын бос келеді.
Айырылған жер мен судан қиын екен,
Мөлтілдеп екі көзге жас келеді.

Қор болды бірлігі жоқ біздің қазақ,
Басынып ата жауым етті мазақ.
Көршілес екі жұрттан дәу мылтық ап,
Көрсетті Халхи, Жоңғар елге азап.

Біз-дағы бұл соғысқа араластық,
Дұшпанға қарсы тұрып тайталастық.
Бәрі бір қайда барсаң, бәрін де ұрыс,
Бет алып Түркістанға қарай астық.

Алыстан жау қарасы әйгіленді,
Жиынның болар жері белгіленді.
Шалғайдан қоршалғанын ұқты халық,
Мылтықты қатал дұшпан көрінгелі.

Ноғай мен жетіруды жиі шауып,
Түрікпендер жер алмақшы ебін тауып.
Өңірін Маңғыстаудың жауламақ боп,
Төндірді егіз жұртқа тағы қауіп.

Кердері теңізі, Сыр, Қаратаудан,
Ыққан ел соққы жеді қалмақ жаудан.
Сахарадан таба алмай жанға сая,
Жұрт ойлады шығуды зор қоршаудан.

Көктөбенің басында болып жиын,
Түсінді ел зор апатты болар биыл.
Құрсаулап жан-жақтан жау қысып келед,
Қоршаудан шығуға айла табу қиын.

Ауыр боп қазақ үшін қанды майдан,
Үш жүздің маңдайынан бағы тайған.
Жағалай жерімізді басып алып,
Әр тұстан қалмақ қолы қанат жайған.

Мылтығын Ресей, Қытай сатпаған соң,
Қатынас арадағы тоқтаған соң.
Сенделді хандар, билер ақыл таппай,
Кенеттен дұшпан елді таптаған соң.

Өткен жыл Әйтеке би дүниеден өтті,
Келгенде елу алты жасқа ажал жетті.
Бағыну бір көсемге дұрыс қой деп,
Боларын осы апаттың болжап кетті.

Төреден Әйтеке би безін деді,
Келді ғой көсем сайлар кезін деді.
Қазақты алғыр батыр басқармаса,
Ата жау быт-шыт қылар сезін деді.

Хан, сұлтан, төре күні өткен деді,
Олардан ақыл-айла кеткен деді.
Үш жүзім өзінді өзін тұтас ел қып,
Басқарар енді уақыт жеткен деді.

Әйгілі топтан көсем ізде деді,
Жұртыңның амандығын көзде деді.
Қазақты төре бастап көгертер деп,
Малтаңды би мен бектер езбе деді.

Данышпан топтан көсем сайла деді,
Үш жүздің келешегін ойла деді.
Көсемге ер-азамат түгел еріп,
Бакытын дұшпаныңның байла деді.

Ақылды болсын батыр көсем деді,
Басқарса қазақ болар есен деді.
Көрші елмен татуласып, тіл табысар,
Тағы да болсын өзі шешен деді.

Үш жүзден үш ақылшы болсын деді,
Қазаққа бақ пен дәулет қонсын деді.
Сайлаған көсемдерің кемеңгер боп,
Халқыңның болашағын шолсын деді.

Бұл сөзді бимен бектер ұға алмады,
Бас қосып, дұрыс кеңес құра алмады.
Үш жүздің шонжарлары төре жақ боп,
Ортадан батыр көсем шыға алмады.

Өткен күн ойлағанмен қайта оралмас,
Бақыт құс ұшып кеткен қайта қонбас.
Өсиетін Әйтекенің естеріне ап,
Қазыбек, Төле, Ақсуат шайқады бас.

Қазыбек, Төле, Ақсуат шешен жорға,
Қиналды ақыл таппай осы жолда.
Сайланған менен кейін ордабасы,
Үш жүзде Ер Бөгенбай басшы ед қолға.

Қанжығалы Бөгенбай Ақша ұлы,
Ол ер де бір Алланың сүйген құлы.
Түскен соң ел басына ауыртпалық,
Баршаға ортақ болды мал мен пұлы.

Атанып ордабасы Ер Бөгенбай,
Он үш жыл жетекші боп қалың қолға-ай,
Басынан көп соғысты өткерсе де,
Бұл күнде тіреліп тұр тұйық жолға-ай.

Бөгенге көмекші боп белгіленіп,
Беделді болмаса да ел басшысы.
Сайланды Әбілхайыр отыз жаста,
Кіші жүз жасағына ғаскербасы.

Деп айтып төремізді тәңірім қолда,
Алшында бата беріп қожа, молда.
Билікке Әбілхайыр араласты,
Өзінше жұрт тізгінін алып қолға.

Бөгенбай, Жәнібектей жезделері,
Сайлатты Кіші жүзге ғаскербасы.
Әйтпесе Әбілхайыр дейтін төре,
Көрмеген бұрын болып қолға басшы.

Алшынның жасағына бас болды деп,
Емес бұл жас төрені күндегенім.
Мұндайда қол басқару оңай емес,
Үйренсін сардарлардан білмегенін.

Көпке ұнамсыз болған соң,
Айтпасқа тағы болмайды.
Әбілхайыр сұлтанға,
Алшынның көңілі толмайды.

Әбілхайыр мен Жолбарысқа,
Бөгенбай, Жәнібек жезде еді.
Балдыздарын көтеріп,
Аттарына сөз келді.

Қолбасы болуы қиын-ау,
Тәжірибесі аз жігіттің,
Белгілі зайға болары,
Ондайға артқан үміттің.

Бір кездегі шәкіртім,
Ақшаның ұлы Бөгенбай.
Әбілхайырды сардар сайларда,
Біздерге хабар салмады-ай.

Күндегенім емес-ау,
Хан әулеті-төрөні
Батыр жоқтай сайлатты
Әбілхайыр деген немені.

Жолбарысты хан қойды,
Жағдайдың ауыр кезінде.
Сондай жігіт болса да,
Ұлы жүз жұрты өзінде.

Төрелерге жол берді,
Хангелді мен Төле де.
Бәрі де жолсыз іс қылды,
Ақылдаспай көнеге.

Даңқы шыққан екі Арғын,
Қос төренің жездесі.
Сардар етті балдызын,
Алшынның жоқтай өзгесі.

Жәнібек пен Бөгенбай
Шәкіртім еді бір кезде.
Тым ретсіз іс етті,
Ақыл салмай біздерге.

Қол басқара біледі,
Жігіттің батыр естісі.
Оларға нұсқа үйретер,
Сардардың біздей ескісі.

Жас биі Кіші жүздің Малайсары,
Ол дағы ақыл-айла таба алмады.
Бас қосып, Күлтөбеде кеңес құрып,
Жөн көрді қоршау бұзып құтылғанды.

Малайсары Тайұлы
Шыққан тегі Байұлы.
Байұлы да Беріштен,
Ақылға күші сай ұлы.

Жеті баулы Беріштің,
Малайсары данасы.
Есет деген батырдың
Бірге туған ағасы.

Кім жақсы көрер дейсің ұтылғанды,
Сонда да апаттан ел құтылмады.
Арасы хан, сұлтанның ала болып,
Сақтауға жұрт бірлігін ұмтылмады.

Төрелер Әз Тәукедей бола алмады,
Оларға қазақ көңілі тола алмады.
Батыр, Болат, Сәмеке дәрменсіз боп,
Кездейсоқ ел жағдайы оңа алмады.

Еділдің арғы жағын қыстап ұдай,
Жүретін туыс көріп бізді қолдай.
Бірігіп Кіші жүзбен тізе қосып,
Қалмаққа қарсы аттанды азғана Ноғай.

Болысар одан басқа халық болмай,
Қазағым серкесі жоқ болды қойдай.
Желікті өршелене мейірімсіз жау,
Ішсе де күндіз-түні қанға тоймай.

Тасаттық беруге де мұрша болмай,
Шұбырды ел бет-бетіне үріккен қойдай.
Қолданар жауға қарсы құрал аз боп,
Есіл жұрт ығып кетті-ау, тозып бордай.

Аймағын Маңғыстаудың қыстап ұдай,
Ежелден мекендеген Қазақ, Ноғай.
Кердері мен Маңғытты көшірмек боп,
Түрікпендер көрсетіп жүр күнде құқай.

Қалмақтың шабуылы үдеп кетті,
Шабылған біздің Үш жүз жүдеп кетті.
Шұбырған босқын елдің жүрісінен,
Қою шаң көтеріліп түтеп кетті.

Құлақ тұнды дәу мылтық дыбысынан,
Тоқталды сайгүліктер шабысынан.
Бұйырып жиған малы қалмақтарға,
Айырылды біздің Үш жүз табысынан.

Қазақта жоқ бекініс, камал, қорған,
Неге десең бәрі де қирап болған.
Ел тонап, жер алуды мақсұт еткен,
Дұшпанның қан ішкенге көңілі толған.

Күз болып, өсімдіктер қурап солған,
Халқымды Жоңғар оғы шөптей орған.
Дұшпандар дәу мылтықтан доп атқанда,
Күніренді тау, өзен, көл, дөң, сай, орман.

Құтылу қиын болды жау торынан,
Келгенше амал етті жұрт қолынан.
Қаншама арпаласып соғысса да,
Қырылды бірталай жан жау оғынан.

Жан қиып, соғысты жұрт жер-су үшін,
Сан ерлер бойларынан сарқып күшін.
Ұрысқа әйелдер де араласты,
Келгенін зор алапат содан түсіп.

Әйелдер қолға ұстап құрық, бақан,
Қалмаққа қарсы тұрды ауыл шапқан.
Сойыл ап қариялар да арпалысты,
Қорғанбай отырған жоқ құр алақан.

Шошынды шар түскенде Қазак, Ноғай,
Таба алмай паналауға жыра, тоғай.
Дедік біз қарғыс айтып, назаланып,
Келетін сұм қалмаққа кәрдін жоғы-ай!

Халқыма кез келтірді зор апатты,
Қырылып қазақ қаны судай ақты.
Халымыз биылғы жыл мүшкіл болды,
Болсақ та сауықшыл жұрт салтанатты.

Оққа ұшып ат-матымен қоса қабат,
Қиылды қыршынынан көп азамат.
Жаудырып қорғасын оқ өңкей мәжнүн,
Қара жер сан боздақты жатыр жалмап.

Басқаның бәрін-дағы қырып-жоймақ,
Қазақты жер бетіне емес қоймақ.
Көршілес екі ірі елден дәу мылтық ап,
Жұртты қыру әдісін тапқан ойлап.

Дүние кейде онда, кейде солда,
Баста бақ, дәулет ылғи тұрмас қолда.
Ту ұстап, тұлпар мінген сардарлардың,
Талайы оққа ұшып, қалды жолда.

Іс болды аса қиын таңдай қағар,
Қорланды жаяу қалып сансыз батыр.
Жайнаған гүлдей тұрмыс ғайып болып,
Дариға-ай, ойда жоқта болдық пақыр.

Жау керегі меруерт, маржан ба еді,
Қалмаққа жұртты қыру арзан ба еді?
Қашаннан қазақ, қалмақ соғысса да,
Дәл мұндай қырғын, апат болмап еді.

Көңілі опасыздың тас болады,
Халқына ер-азамат бас болады.
Бұл қырғынды көзімен көрген жанның,
Іші өртеніп, көзіне жас толады.

Жөңкілді ел бет-бетіне есі шығып,
Бөрі тиген қойларша кетті ығып.
Жұрт басын құрай алмай ақсақалдар,
Қорқақ қоян секілді қалды бұғып.

Құлдырап кері кетті қоғамымыз,
Болды ғой аяқ асты Отанымыз.
Кетірген Үш жүзімнің берекесін,
Хан, сұлтан, бекке болсын обалымыз.

Қорғанар жоқ бекініс, қамалымыз,
Талды ғой еріксізден табанымыз.
Жау атқан дәу мылтыққа тоқтау болмай,
Таусылды ақыл-айла, амалымыз.

Жаратқан ісімізді оңда құдай,
Майданда ерлерімді қолда құдай.
Әз Тәуке өткеннен соң быт-шыт болдық,
Үш жүздің басын қосар көсем тумай.

Бас қоспай қайран елім бытырады,
Хал-жағдай күннен-күнге құлдырады.
Жау атқан дәу мылтыққа төтеп берер,
Қазақтың қолын да жоқ еш құралы.

Қолда бар қылыш, қанжар, садақ, найза,
Айбалта, сойыл, шокпар, кетпен, қайла.
Осының бәрін қару етсек-дағы,
Таппадық қарсыласып ешбір айла.

Бекінді мақұлұқ Жоңғар жер үй салып,
Үздіксіз атқылайды бұғып алып.
Батыс, шығыс көршіден нұсқа үйреніп,
Соғысқа шебер болды әдіс алып.

Қазақты оқ күшімен жерден қуып,
Талайлар алды бетін жаспен жуып.
«Өліспей жер мен суды бермейміз», – деп,
Жүрді ерлер тәуекелге белді буып.

Күз болып қазақ жері көркі кетіп,
Дұшпанға Үш жүз малы, мүлкі кетіп.
Тірліктен нелер жандар күдер үзді,
Қолынан билік пен бас еркі кетіп.

Түскен соң ел басына ауыр салмақ,
Апаттан жанын сақтау қиын болмақ.
Нәуетек жігіттері жігерсіз боп,
Бет қойды Үргенішке Қарақалпақ.

Қашса да олар ұзап кете алған жоқ,
Серттесіп пәтуа сөз ете алған жоқ.
Ағылып ерсілі-қарсылы басы айналды,
Алшынның үстіртіне жете алған жоқ.

Өзгеріп сұры қашып келбеттері,
Айналып жоғалуға сәулеттері.
Халифат байлығындай ауқатты елім,
Қажыды қолдан кетіп дәулеттері.

Елдердің Бұхар жақта болмай жайы,
Тышқақтап көп қырылды құлын-тайы.
Сұм қалмақ күн құрғатпай шабуылдап,
Үш жүздің оң жағынан тумады айы.

Бір хандық төрт хандыққа бөлінген соң,
Даңғойға жұрт билігі берілген соң.
Қалмақта соны біліп майдан ашты,
Қазақтың әлсіздігі көрінген соң.

Әйелдерше шашты өріп,
Бұрым еткен қалмақтар.
Қалдырып аз шаш төбеде,
Тұлым қойған қалмақтар.

Сиықсыз сондай сұмдармен,
Шықтық талай жекпе-жек.
Айдарынан ұстап бас кесіп,
Алған едік жаудан кек.

Биыл олар басқаша,
Бәрінің мылтық қолында.
Түгел атып тастайды,
Не кездесе жолында.

Ордос, Тумет, Білеуіт,
Деген қалмақ елдері.
Өршелене соғысты,
Керек боп қазақ жерлері.

Шаңға бөлеп әр жерді,
Көк шалынды қуратты.
Доңызын әкеп лайлап,
Арамдады суатты.

Аңғал қазақ алданған,
Төренің сөзін малданған.
Жан-жағынан жау қамап,
Жол таба алмай дағдарған.

Шапқыншылар құтырып,
Даламызды таптаған.
Дәу мылтығын сүйретіп,
Құмырысқаша қаптаған.

Қоғамдаспай хан мен бек,
Қалмақтан халқым ұтылған.
Дәрменсіз басшы сұлтаннан,
Жөн болар елім құтылған.

Қалмақпен құда кей төре,
Қашуға жұрттан ұмтылған.
Тіліне еріп солардың,
Қор болды ерлер жұлқынған.

Шығыста Алтай, Хобладан,
Жендеттерін топтаған.
Батыста Еділ сыртынан,
Ағайындас жұртынан
Қанға тоймас сұмдарын,
Мейірімсіз бұзық қуларын.

Шордан тері жинады,
Бермесе тауып қинады.
Қорыққан Тұба шонжары,
Қолда барын сыйлады.

Жаулап алған елінен,
Азық пен киім жеткізіп.
Бас игізіп құлданып,
Еріксіз қызмет еткізіп.

Көршілес екі ел дем беріп,
Кәпір қалмақ құтырды.
Жауламақ боп көп елді,
Қанішерлер ілгері ұмтылды.

Қалмақ келіп жаулаған,
Еділ мен Жайық арасын.

Қазақ пен Ноғай шулаған,
Таппай дерттің дауасын.

Еділ-Жайық арасын,
Мекендеген Кіші жүз.
Тастап шықты қонысын,
Болғаннан соң мылтықсыз.

Жайықтан өтті сал жасап,
Жеңіліп жаудан амалсыз.
Ойылға қарай бет бұрды,
Әбден болып шарасыз.

Қаратау мен Сыр бойы,
Көшті жаудың қолына.
Түсірмекші Үш жүзді,
Кәпір қалмақ торына.

Дәу мылтықтан доп атып,
Қазақты қалмақ күйретті.
Жоңғарға мылтық атуды,
Орыс пен Қытай үйретті.

Айырылған соң қоныстан,
Өкшесі елдің сырылып.
Қатын-бала, кемпір-шал,
Әр жерде қалды қырылып.

Бұл заман, қай-қай заман, Орлы заман,
Орнаған Үш жүз үшін торлы заман.
Атадан ұл, анадан қыз адасып,
Жұртымды тентіреткен сорлы заман.

Қаратаудың басынан көш келеді,
Көш бас сайын бие, іңген бос келеді.
Ауылдар жұбын жазбай бірге көшсе,
Бір-бірін қиын жолда ес көреді.

Бірігіп бұрынғыша қоғамдасып,
Сұлтандар жүрсе ерлермен ақылдасып.
Жоңғар да баса-көктеп келмес еді,
Мұсылман бірлік құрса жақындасып.

Біз-дағы бұл аттанға аттан қостық,
Деп ойлап қосылмасақ болар бостық.
Қырғыннан қалған елді сақтау үшін,
Келетін жау әскері жолын тостық.

Шабуыл казак үшін болып ауыр,
Қоныссыз қаңғып қалды талай ауыл.
Әр жерге топталысты шұбырған жұрт,
Келе ме қайғырғанмен өткен дәуір.

Болмаса бір Алладан елге жәрдем,
Төніп тұр әр тараптан үлкен қауіп.
Көз тігіп Орыс, Қытай торауылдап,
Күн сайын мазалайды қалмақ шауып.

Қалған соң көршілерден көңілі суып,
Талайлар алды бетін жаспен жуып.
«Берілмей қан майданда өлейік!» – деп,
Соғыстық денемізді намыс буып.

Бір туған Қазак, Ноғай, Қарақалпақ,
Ел едік, мал өсіріп, жатқан жалпақ.
Бас салып, ес жиғызбай ауылдарды,
Мылтықты қанішер жау кетті таптап.

Жазықсыз қанын төгіп талай жанның,
Тұсында болған қырғын Шыңғыс ханның.
Осы апат сонымен бірдей боп тұр,
Түбіне әбден жетіп қазақтардың.

Қазақтан бақыт шіркін, тайған ба еді,
Қалмақта бұрын мылтық болған ба еді?
Халқымнан дәулет құсы ұшып кетіп,
Жоңғардың шадтарына қонған ба еді?

Басталды елде аштық көп ұзамай,
Қалмақтың шабуылы аз болғандай.
Ұшырады шұбырындыға жас пен кәрі,
Сұм заман қазақтарға қас болғандай.

Болған соң сахарасы кең жер ғажап,
Тұрған жоқ Сыр бойында барлық Қазақ.
Аштық, жұт, қырғын соғыс қабаттасып,
Көрем деп кім ойлаған ауыр азап?

Япырым-ау, мынау құтсыз жыл ғой қоян,
Қазаққа дегені ме қанға боян.
Жаралы һәм ішетін тамағы жоқ,
Әр жерде аштан өлді талай ноян!

Қирады ақ орданың сүйектері,
Кілемнің ыдырады жиектері.
Соғыс, аштық, суыққа ұрынған соң,
Қарттардың селкілдеді иектері.

Бешпенттің қыркылды ғой етектері,
Жаураған бала-шаға дедектеді.
Суықта қатын-қалаш, кемпір мен шал,
Үйсіз қап айдалада дірдектеді.

Талды ғой сарбаздардың білектері,
Шайылды сардарлардың жүректері.
Бөгелді жау оғынан қазақ қолы,
Көрініп құлағандай тіректері.

Тозды ғой арулардың желектері,
Өртенді таудың қайың, теректері.
Тыным жоқ күн-түн сайын шабысуда,
Ерлердің қайтып қалды жүректері.

Сазандай балғын өскен балалары,
Дүние-жиһаз толы қоралары.
Қолды боп жиған мүлкі ата жауға,
Үш жүздің көп қамықты шоралары.

Көзінен ел-жұртымның бұл-бұл ұшты,
Күндері той-думанды, мерекелі.
Бытырап шіл боғындай тозып кетті,
Болса да біздің Қазақ берекелі.

Хан, патша қазынасындай болған Қазақ,
Төрт түлік малға толған далалары.
Мылтықты хайуандардан көріп азап,
Үш жүздің көп қайғырды даналары.

Сорлаған жесір болып аналар көп,
Зарлаған жетім қалып балалар көп.
Айырылып жер-суы мен дәулетінен,
Үй-күйсіз мәңгі болып қалғандар көп.

Бұлт төніп, ауыр күн орнап бастарына,
Індет кеп кәрі менен жастарына.
Жас келіп көздеріне мөлт-мөлт етіп,
Қарайды таудың тарғыл тастарына.

Ұшырап шабуыл мен аштық, жұтқа,
Кез болды ауыр соғыс біздің жұртқа.
Қамалап жан-жағынан қалың дұшпан,
Түскендей болды қазақ су мен отқа.

Ызғарлы күн де болды аса суық,
Қазаққа қиын болды зор күн туып.
Халқыма аштық, соғыс бірдей келді,
Тұрғандай ғазырейіл төніп жуық.

Сұм соғыс, аштық пен жұт нені қойсын,
Айырылды ел ен байлық пен

жиған малдан.

Дұшпандар оқ жаудырып, кімді қойсын,
Хал кетті нелер алып сардарлардан.

Сайғақтай сая таппай туған жерден,
Қашып тұр бақ-береке талай ерден.
Қолына ұстағаны таяқ болып,
Әр жерде қалды өліп нелер мерген.

Жасыл жерді басып шаң,
Судың бетін бояп қан.
Есі шығып абдырап,
Жұрттың басы болды даң.

Батыс, шығыс көршілер,
Мұсылманға өшікті.
Атысарға мылтық жоқ,
Халымыз болар нешік-ті?

Орыс, Қытай көршіміз,
Ойраттарды жақтаған.

Мылтық алып солардан,
Жорыққа қалмақ аттанған.

Мұсылмандарды қырғанға,
Халхи мен Жоңғар шаттанған.
Қонысынан айырылып,
Қазағым болды-ау, ақтабан.

Қанға құмар Торғауыт,
Дәу мылтықты сүйретті.
Үсті-үстіне доп атып,
Даламды тегіс күңіrentті.

Көрсетті жазмыш бұл істі,
Болсақ та жұртқа аяулы-ақ.
Қарқыны болып тым күшті,
Көп жерді алды сұм қалмақ.

Бақыты тайып қапа боп,
Қостары ауған шоралар.
Паналауға мекен жоқ,
Босқын болды көп жандар.

Басқыншы дұшпан желігіп,
Кең даламды таптаған.
Қоярдай жалмап көрініп,
Соғысып дамыл таппаған.

Байқап тұрсам заманға,
Көрші елдер ұқсайды қабанға.
Татулық жоқ, мейірім жоқ,
Жау болды адам-адамға.

Жап-жасыл казак жерлері,
Күз болған соң сарғайып.
Халықпен бірге күйзелді,
Қасіреті тым ұлғайып.

Хал болмай шабар камалға,
Іс айналды жаманға.
Дәу мылтықтан доп атып,
Қаптады қалмақ бұл маңға.

Билер де көп сөз қозғап,
Тіршілік жайын ойланған.
Ерлер де көп атсыз қап,
Жаяу жүріп қиналған.

Соғысқұмар сұм қалмақ,
Түсіріп елге зор салсақ.
Тұтқын етіп өзінше,
Жұртымды болды құл қылмақ.

Садақтан басқа төрт түрлі,
Қалмақтың бар мылтығы.
Қырса да жұртты басылмайды,
Қанқұмарлық ынтығы.

Орнатып жұртқа дозақты,
Жоқ етпек боп қазақты.
Қырып-жойып ерлерді,
Көрсетпек көпке азапты.

Аттарын қалмақ баптаған,
Оларды көрші ел шаптаған.
Жалдамалы жендетппен,
Көбейіп саны қаптаған.

Жалдамалы сұмдарын,
Айдап салып халқыма.
Қысқа қамды жасатпай,
Ұрындырды салқынға.

Мінетін тым болмаса өгіз болмай,
Азамат жаяу қалды ортан қолдай.
Атыстан қазақ қолы қаймығып тұр,
Тең түсер дәу мылтыққа құрал болмай.

Хиуа алып түрікпеннен арғымақты,
Орнына берген қылыш дандан сапты.
Қазақты аяғансып тұрса-дағы,
Мылтықпен Түрікпенді жабдықтапты.

Үш жүзге ықыласы түспей қатты,
Бұхар да Түрікпенге мылтық сатты.
Алайда елші сыйлық апарған соң,
Сол себеп бізге Бұхар жауықтапты.

Қыруар ел Зерафшанға қоныстанды,
Мекендеп аз да болса тыныстады.
Хиуаға, Бұхарға да алым төлеп,
Олармен тіл табысты қырылыспады.

Көп өсіп Арғын-Қыпшақ өнген еді,
Рахатын молшылықтың көрген еді.
Арасын Ташкент, Торғай мекен етіп,
Ежелден қыстап, жайлап жүрген еді.

Шығысын Қаратаудың қыстау етіп,
Батысын Сарыарқаның жайлаушы еді.
Арқаны жыл аралата қыстап шығып,
Жалғанның қызығына тоймаушы еді.

Қара өткел, Шу арасы Арғын жері,
Шығысы Жарма өзенге тіреледі.
Орта жүз Арғын-Қыпшақ, Тарақтылар,
Егін сап, мал өсіріп күн көреді.

Көп жерін Сарыарқаның мекен етіп,
Өнермен Арғын-Қыпшақ өрлеп еді.
Аң аулап, саят құрып жігіттері,
Тапшылық бұған дейін көрмеп еді.

Шабуыл, аштық пен жұт қысқан заман,
Қазақтан бақыт құсы ұшқан заман.
Қолында мылтықтары болмаған соң,
Қалмақтан халқым қорқып пысқан заман.

Теңіз бен Сыр бойынан көш келеді,
Көш бас сайын атандар бос келеді.
Айырылған туысқаннан қандай ауыр,
Көл-көсір көзге ыстық жас келеді.

Жас келмей екі көзге қайтсін енді,
Жұртымыз зор апаттан сескенеді.
Мұздады жылы жүрек күн-түн сайын,
Жау қалмақ елге қарап беттегелі.

Тарылып қағынды ғой заманымыз,
Тозды ғой жаяу жүріп табанымыз.
Толассыз дәу мылтықтан доп атылып,
Сарқылды әдіс-тәсіл, амалымыз.

Апатқа дейін қазақ көп ел еді,
Жігіті әнші, батыр, мерген еді.
Үш жүздің өзім тұстас қариялары,
Қалмақпен сан соғысып көрген еді.

Шеткі жер қолдан қолға өтуші еді,
Көбінесе жау жеңіліп кетуші еді.
Кешегі Әз Тәукенің заманында,
Уағада тастай болып бекуші еді.

Бұл күнгі хандар сертті бола алмады,
Пайда тіл көрші елдермен таба алмады.
Қазақ пенен Ноғайды құртқызбақ боп,
Сөйлеспей Орыс, Қытай табандады.

Мұндай боп жаудан маңдай таймап еді,
Қалмақ жеңіп, қанатын жаймап еді.
Сан майдан, талай ауыр шайқастарда,
Бұршақша қорғасын оқ жаумап еді.

Хан еді ұлы жүздің таз Жолбарыс,
Үйсіннің дәулетіне мас Жолбарыс.
Санасу жақсылармен ойында жоқ,
Ақыл айтқан кісіге қас Жолбарыс.

Төле менен Ханкелді,
Бірі – батыр, бірі – би.
Жолбарысты хан сайлап,
Тіккен оған арнап үй.

Ол екі ердің ойынан,
Жолбарыс хан шықпады.
Төле бидей жақсының,
Ақылын айтқан ұқпады.

Болғанда жаумен арпалыс,
Қамданбады еш Жолбарыс.
Ақылсыз сұлтан сол екен,
Маңдай да соры бес қарыс.

Әбілхайыр сұлтанды,
Десе де жұрт айлалы.
Қазақ үшін ол төре,
Түбінде болмас пайдалы.

Әбілхайыр сұлтан да,
Жолбарыс ханның інісі.
Бөгенбай ерге балдыз боп,
Кеңіп бір қалды-ау, тынысы.

Қол басқарып көрмеген,
Әбілхайыр деген төреңіз.
Кіші жүз қолын бастар деп,
Ол қуға қалай сенеміз?

Татардың бір тайпасы Дәрмен екен,
Еділ де жаудан қысым көрген екен.
Үздіксіз Қалмақ шаба бергеннен соң,
Күнгейге ауа көшіп келген екен.

Олар да Байұлы мен бірге болды,
Қайғырып жүректері шерге толды.
Алшынның жасағымен күшін қосты,
Кеспек боп жау өтетін әрбір жолды.

Батырлар, билер кеңесті,
Шықпақ болып қоршаудан.
Сарбаздар жаумен егесті,
Босанбақ болып құрсаудан.

Қорғанбақ боп жыланнан,
Құтылмақ боп лаңнан.
Шоралар көп кеңесіп,
Көктөбеге жиналған.

Бөгенге көмекші екен деп,
Әбілхайыр мен Ғайыпқа
Сену қиын жарандар,
Қысылса кетер тайыпта.

Сыр бойы, қаратауды келген қыстап,
Кіші жүз жоңғарлардан көрді қыспақ.
Орта жүз, Кіші жүз боп тізе қосты,
Бір-бірін жау қолына кетпей тастап.

Басында Көктөбенің құрдық кеңес,
Уайымы мол жандарда болмай егес.
Ырду-дырду болатын ештеңе жоқ,
Басталған жау шабуылы оңай емес.

Хабарлап ауған елдің көштеріне,
Күнгеі жұрт қосылмақшы Арқа еліне.
Жиналды әрбір жоқтан келген ауыл,
Қаратаудың теріскей бөктеріне.

Екінші Күлтөбе бар бұл бөктерде,
Таяу жер біз отырған Көктөбеге.
Ер тері, аттың тері төгілмекші,
Қан майдан басталатын Күлтөбеде.

Жылқысын қалмақ тартып алғаннан соң,
Халқымның көбісінде ат болмай тұр.
Мінетін көліктері болмаған соң,
Көңілі ерлерімнің шат болмай тұр.

Бұлтартпай көп ауылды жау кеп басты,
Үстіртке Қарақалпақ көше қашты.
Орта жүз Кіші жүздер күнгеідегі,
Қоршауда да тұрып жаумен арпалысты.

Бұл екі ел жауынгер еді әуел бастан,
Соғысты ата жаумен аянбастан.
Орта жүз, кіші жүз боп ұрандасып,
Қамалға шапты жастар тайсалмастан.

Біз-дағы ата жаумен майдандастық,
Халхидың жендетімен найзаластық.
Дұшпанға колдан намыс бермеу үшін,
Тандаулы тайшысымен қылыштастық.

Талай жан тірлікті ойлап зар қағып жүр,
Төрт балам, бәйбішем де сактанып жүр.
Ілесіп ұлдарыма бір топ жастар,
Соғысқа араласып, ел қорғап жүр.

* * *

Әмудария атанған Жейхүн өзен
Бойлары Қарақалпақ мекені екен.
Қазақпен бауыр болып олар-дағы,
Ертеден бірге көшіп жүреді екен.

Ақыры Қарақалпақ коныс тандап,
Шығысына Түркістан өңірі көшкен екен.
Онда да қазақтармен бірге болып,
Басынан жақсы өмірді кешкен екен.

Түркістан аймағының шығыс жағын,
Мекендеп бірталай жыл Қарақалпақ.

Қазақ пен тату-тәтті көрші ел болып,
Байланбай тұрған еді жаман атақ.

Сұм қалмақ көп жыл бойы шабуылдап,
Әрдайым жасаған соң үлкен шатақ.
Шығысын Түркістанның тастап көшті,
Ілесіп қазақтарға Қарақалпақ.

Бектері Қарақалпақ болып жалтақ,
Оларда ой болмады күшін қоспақ.
Түбі бір туысқан ел болса-дағы,
Майданға шыға алмады бізді қостап.

Өкпе айттық қиын күнде мұсылманға,
Ішінде мұсылманның туысқанға.
Ноғайдан басқалары болысқан жоқ,
Қалмақпен үш жүз жылдай соғысқанда.

Әлі де жарты ғасыр соғысар ел,
Жалмамақ көп жандарды сұм қара жер.
Қалмақпен екі жақтап соғысқанда,
Тәңірім, басқызбағай аяқты кері.

Қарақалпақ бауырды көрмейміз жек,
Қашқанын және олардың тұтпаймыз кек.
«Тұқымы азғана елдің құриды», – деп,
Соғыстан тайған болар бастаушы бек.

Оларды мәңгі бақи қорғағанбыз,
Туыс деп әрқашанда қолдағанбыз.
Бөлініп қиын кезде кеткеннен соң,
Өлеңмен өкпе-назды жолдағанбыз.

Қалжырап қалды халқым құты қашып,
Мылтықсыз жауынгерлер қалды жасып.
Жеңетін ата жауды күн туса екен,
Бақытқа қадыр Алла жолды ашып!

Өкпе-наз қата болса, кешір, Алла,
Дұшпанға көктем жасыл түсір, Алла!
Баласын мұсылманның панаңа алып,
Үш бірдей жаудың үнін өшір, Алла!

Әлеумет, үш дұшпаның-кәпір бәрі,
Қарғаған үш жауды да жас пен кәрі.
Қалмақты қалған екеу бізге айдап сап,
Жоңғарға берген мылтық, оқ пен дәрі.

Біздің сөз қас дұшпанды меңзеу деп ұқ,
Бір емес ата жауым үшеу деп ұқ!?
Үш бірдей аждаһаға душар болсақ,
Жұртымыз құрып кетер, осыны ұқ!?

Болмайық соның үшін жалынышты,
Үш жаудың ешқайсысына бағынышты.
Тірісіп Қазағымның тәңірім қорғап,
Жат елге ете көрме табынышты.

Күлтөбеге жиылып,
Жасықтықтан тыйылып.
Ұрысқа ерлер бел буды,
Алла, аруаққа сиынып.

Бүгінгі күн-мұнар күн,
Жер бетін тұман басқан күн.
Қытайлар аспас асудан,
Кәпір қалмақ асқан күн.

Бейғам жатқан халқымды,
Қапыда дұшпан басқан күн.
Атысарға болмай мылтығы,
Қалмақтан қазақ қашқан күн.

Мылтығы көп ұраңқай,
Шарасынан тасқан күн.
Ақыл таппай қиналып,
Билерім қатты сасқан күн.

Паналар жер таба алмай,
Ер етегін басқан күн.
Жер-суынан айырылып,
Ел-жұртым жылап босқан күн.

Сәмеке, Ғайып, Барақтар,
Хиуамен ақыл қосқан күн.
Хонтайжымен құда боп,
Аяқты кері басқан күн.

Жазығы жоқ жұртыма,
Жоңғарлар соғыс ашқан күн.
Қазақ, Ноғай екі елдің,
Қанын судай шашқан күн.

Қарақалпақ бауырлар,
Жеңіліп жаудан қашқан күн.
Дұшпанмен құда кей төре,
Елдің сырын ашқан күн.

Тар кезеңін Үш жүздің,
Орыс пен Қытай тосқан күн.
Бақыты тайып Қазақтың,
Ерсілі-қарсылы жосқан күн.

Жау індеті жеткен күн,
Үш жүзден қайрат кеткен күн.
Күшіне қару сай болмай,
Өкініп ерлер өткен күн.

Қазақтың ауыр жағдайын,
Түрікпен бегі күткен күн.
Қалмақша шауып олар да,
Мыңғытты жүндей түткен күн.

Түрікпеннің шонжары,
Кердері елін шапқан күн.
Қазақ пенен Ноғайды,
Жылатып олжа тапқан күн.

Қазақ пенен Ноғайға,
Түрікпен неге кектенген?
Жаулықтың білмей себебін,
Билердің іші өртенген.

Жер сұраған кезінде,
Мейман етіп ерлерін.
Мекендеуге ұсындық,
Иесіз Маңғұл жерлерін.

Келіссе де оған бектері,
Алтайға бірақ көшпеді.
Сыйласақ та оларды,
Жаулықтың оты өшпеді.

Көше қалса Алтайға,
Бермек болдық жәрдемді.
Уәделессекте әуелі,
Кейін қабыл көрмеді.

Бостан-босқа өшігіп,
Татулыққа еш келмеді.
Жазығы жоқ халқыма,
Соқтығып маза бермеді.

Парсыдан көмек сұрауға,
Қазақтың қолы жетпеген.
Туыстық сөзі Үш жүздің,
Өзбектерге еш өтпеген.

Хиуа, Бұхар, Қоқан да,
Қазақтарға қатайды.
Бізден барған елшіге,
Мылтық сатпай шалқайды.

Алауыз болып мұсылман,
Бір-біріне жәрдем етпеген.
Бауырмал, жомарт ел едік,
Ешкімді сырт теппеген.

Не пиғылдан тап болдық,
Біле алмаймын індетке?
Жүретін енді жағдай жоқ,
Мылтық құрал іздеп те!

Пана болсын бір Алла,
Әлсіреп қалған халқыма!
Тіршілік бер деп тілеймін,
Азайып қалған жалпыға!

Орта жүзді төрелер,
Екі бөліп билеген.
Алдап момын қауымды,
Нан есепті илеген.

Бөлшектеп елді басқарды,
Әбілмәмбет пен Сәмеке.
Бір хандық төртке бөлінсе,
Болама халқым береке?

Әбілмәмбет солқылдақ,
Ақ балшықша борпылдақ.
Келіспейді ерлермен,
Қабандарша қорсылдап.

Соңына халқын ерте алмай,
Шепті бұзып өте алмай.
Әбілмәмбет хан қиналды,
Қоршаудан шығып кете алмай.

Шағырмақ күнім-түн болды,
Хан, сұлтандар жым болды.
Сәмеке, Болат, Барақтың,
Әлсіздігі шын болды.

Бұрынғы хандар секілді,
Қазіргі хандар болмады.
Ынтымақ кетіп төреден,
Жұртымыз содан оңбады.

Тірілікті ойла әлеумет,
Тоғышар пенде хан болмас.
Ел басқарар азамат,
Қоғамшыл болар, паң болмас.

Көсемсіз халқым сорлады,
Дегені бүйтіп болмады.
Ірі апатқа тап болып,
Қайғының бұлты торлады.

Бәйтерек қандай көрікті,
Маңында өскен ағашпен.
Хандардың көркі болар ед,
Ынтымақ құрса Алашпен.

Қата болса, бұл сөзім,
Сәлем бер ме жарандар.
Сене бермей әркімге,
Алды-артыңа қарандар.

Төле биге ілесіп,
Шуға көшкен Жолбарыс.
Сарысуға бармап ед,
Секілденіп Арқа алыс.

Бұл күнде Шудан Сырға ауды,
Болғанменен жер алыс.
Сырға да тоқтамай,
Қаратауға келді Жолбарыс.

Төре-төлеңгіт қожаны,
Сірә да жек көрмеймін.
Оларды Үш жүз жұртынан,
Оқшаулап тағы бөлмеймін.

Төре-төлеңгіт, қожа да,
Қазағымның ұлы ғой.
Мұсылманның бәрі де,
Бір Алланың құлы ғой.

Хандықты төртке бөлді деп,
Өкпеледім хандарға.
Ренжімей қалай тұрасың,
Миғұла болған жандарға.

Көбейді жұрт шұбырған,
Жер-судан өкше ысырған.
Шабуылдады сұм қалмақ,
Қасқырша шапшып құтырған.

Соғысуға болмай хал,
Нелер сабаз болды дал.
Әр жерде қалды көмілмей,
Бала-шаға, кемпір-шал.

Адамдар көп сұлаған,
Балалар көп жылаған.
Талай сұлу сымбатты,
Көзінің жасын бұлаған.

Қазақтың жасыл даласын,
Түгін мен шаңға оратты.
Ата дұшпан – жау қалмақ,
Қорғасын оқты боратты.

Ата қалды баласыз,
Бала қалды анасыз.
Көшке ере алмай әр жерде,
Науқастар қалды панасыз.

Құмалақтай қорғасын,
Нелер жанды сұлатты.
Дәу мылтықтан шар түсіп,
Ерді атымен құлатты.

Боздағынан айырып,
Ата-ананы шулатты.
Сүйгенінен айырып,
Аруларды жылатты.

Дүлей жоңғар санасыз,
Жеткіншекті кемсітті.
Ата-анасыз ұл-қызды,
Жылатып қатты өксітті.

Бармағын шайнап долданып,
Ер жігері құм болды.
Торсық шеке ұлдардың,
Көздеріне жас толды.

Басқыншы дұшпан желігіп,
Даламызды таптаған.
Дәу мылтықтан бет қайтып,
Қамалға ерлер шаппаған.

Жүректері шайлығып,
Шайқасуға батпаған.
Ертелі-кеш сабылып,
Ел-жұртым болды-ау ақтабан.

Жекпе-жек шығу аз болды,
Мылтығына жаулар мез болды.
Қазақтар түсіп қыспаққа,
Қалмақтың көңілі жаз болды.

«Босқа өлуге болмас», – деп,
Садақ тарттық Қалмаққа.
«Қалған жанды сақта!» – деп,
Сиындық Алла, Аруаққа.

Намысы бар азамат,
Соғыспай құр жатпаған.
Қару ұстап қолына,
Елін қорғап жақтаған.

Өтеміз бе деп шынымен,
Қызығын көрмей жалғанның.
Кіші жүз – Алшын Бай ұлы,
Байбақты Дат балуанның.

Көтергеніне қарасаң,
Жасыл ала ту болды.
Жебенің ұшын майлайтын,
Ағаштан алған қу болды.

«Не болса да көрем», – деп,
«Соғысып жаумен өлем», – деп.
Батырлар қолға найза алды,
«Қоршауды бұзып өтем», – деп.

Бастады ерлер көп қолды,
Аршуға жаудан бар жолды.
«Майданда өлген дұрыс», – деп,
Күлтөбе басы шу болды.

Қоршаған бозбала көп жан-жағымда,
Жырларым жаққаннан соң құлағына.
Көңілі босап-қорқып жылаған соң,
Бұлайша қайрат бердім жан-жарыма.

Қуарып өңі кетті манатым-ай,
Тозып тұр үстімде ішік жанатым-ай.
Анталап қалмақ жауыз қоршаса да,
Қорғанар қынапта тұр болатым-ай.

Я Алла, я Аруақ пана болғай,
Кенжесі ем Ер Толыбайдың ортан қолдай.
Келдім деп алпыс бірге мойымаймын,
Көрсетем қайратымды осы жолда-ай.

Жете алмай туған жерге қалғаннан соң,
Болып тұр қайырылғандай қанатым-ай.
Айшажан, жылап мені налытпашы,
Отпын шал да болсам жанатындай.

Қайғырып жасытпа Айша жігерімді,
Үзбеймін қиналсам да күдерімді.
Қоршауды аман-есен бұзып шықсақ,
Арқадан жолықтырам өз елімді.

Нағашым Айдабол би, Күлік мырза,
Ісіне туған халқы болған риза.
Аруағы сол екі ердің жебеу болып,
Көрерміз туған елді дәм бұйырса!

Көп жылап тоздырма Айша жанарыңды,
Тауыспа бүйтіп менің амалымды.
Сібірге сені арқалап жеткізермін,
Жыл жүріп тоздырсам да табанымды.

Күнасыз пенде болмас сұм жалғанда,
Ағаттық еске түсер қиналғанда.
Мықты ұстап өзімізді жүрейікші,
Ешқандай пайда болмас жылағанда.

Ақбура, Тұлпар менен Қабыланбек,
Бір туған нағашы атам інілері еді.
Аруағы үшеуінің қолдау болар,
Олар да шарапатты нағашым еді.

Дүние жеткізбес жол бұрандаған,
Бақ тайса, мал менен бас құралмаған.
Көзіңмен зор апатты көрсең-дағы,
Айшажан, үміт үзбе бір Алладан.

Көріп тұрсың Айшажан,
Мынау қырғын-жосықты.
Қаза тапты қанша адам,
Тойтарам деп бұзықты.

Жазықсыз шапты жұртымды,
Қанға құмар жау қалмақ.
Болмаған соң мылтығы,
Қалайша елім қорғанбақ?

Затын алып темірдің,
Күшімен майлы көмірдің.
Балқытпадық әр жерде,
Ішінде өртеп үңгірдің.

Жасамадық мылтықты,
Тауып темір әр жерден.
Сылтау етіп сынықты,
Қалдық кенже көп елден.

Қырды дұшпан қазақты,
Шынымен болып қас надан.
Төбе шашым тік тұрды,
Халқымды көріп қиналған.

Түршіктірді жанымды,
Естіліп дауыс зарланған.
Толып жатыр жас бала,
Қара жерді қарманған.

Заты басқа Ғайыпқа,
Сенем деп ерлер алданған.
Туысы оның Болатқа,
Ерем деп елдер сандалған.

Жол-жөнекей қарасам,
Қырылған халық орасан.
Өліп жатыр әр жерде
Талай сарбаз бура сан.

Алшынның теміртауына,
Дұрыстап назар салмадық.
Мылтық соғу шаруасын,
Үш жүз боп қолға алмадық.

Ойлаған мен Айшажан,
Төгілген қайта толмайды.
Қалғанға берсін береке,
Өкінгенмен түк болмайды.

Ой түбіне жетпеспіз,
Ойламайық босқа ойды.
Армансыз болып өтпеспіз,
Тоқтатайық осы ойды.

Мінекей, көрдік істі басқа салған,
Жауыздар халқымызға салды лаң.
Бәрі де көрген қызық түске айналды,
Еске алман өткен дәуір болды-ау жалған.

Мұңайма қасыма ерген жарым Айша,
Дүниеде кім киналмас бағы тайса.
Кім біледі Қазақтың да айы оң туар,
Алланың рахматы мен нұры жауса!

«Елім-ай!» – деп, бастай бер,
Айша жарым,
Біз айтпасақ, кім айтар елдің зарын.
Жауға шабар мылтықты жасағым жоқ,
Өлең айту болды ғой бар амалым.

Мұңлы әнге сал, жырымды ұғып алып,
Өліп кетсем есіне алсын халық.
Өлмесемде жайылсын елге хиссам,
Үлгі болсын ұрпаққа атым қалып.

Кенжесі ем Толыбай сыншы Қожаберген,
Бата алғам Әнет пенен Әз Тәукеден.
Күйзелген жұрт жағдайын көзбен көріп,
Өзегім өртенген соң айттым өлең.

Біз айтпай көптің зарын кім айтады,
Батырды ұзақ соғыс қартайтады.
Кенеттен елі-жұртын жау шапқан соң,
Жырауды шабыншылық мұңайтады.

Жүрегім жау мен жұрттан сескенеді,
Біздерге кімдер қуат-күш береді?

Тілеймін амандықты бір Алладан,
Үш жүзді қашан қорғап ескереді?

Қарт ақын осындай да нұсқа айтады,
Мұндай жай ер қайғысын ұлғайтады.
Халқына қысылғанда айтпағанда,
Пайдалы насихатын қайда айтады.

Халқыма жәрдем бер деп хактағала,
Қолға ұстап жасыл туды шықтым алға.
Бұлайша өлеңменен қайрат бердім,
Соғысқа қатысатын мұсылманға:

– Ассалау мағалайкум, әлеуметім,
Дұрыс қой, осы бүгін алған бетің.
Қолда бар қаруларды пайдаланып,
Жойындар жау әкелген зор індетін!?

Соғысу ата жаумен-бұл міндетің,
Аянбай қылыштасар келді ретің.
Қол оқпен дұшпандарды жер құштырып,
Сопы мен айықтырғай елдің дертің.

Асынған құтты болсын жарақтарың,
Сөзіме құлағың сал қарақтарым.
«Шабуылы сұм қалмақтың
күшті екен», – деп,
Кетпеңдер жаудан қорқып тарап бәрің.

Жорықта жолың болсын азаматым,
Болыңдар жаудан кекті қайтаратын.
Кеудеңде шыбын жаның болса егер,
Жоғалтпа жер бетінен қазақ атын.

Болып тұр халқым үшін ауыр кезең,
Найзанды, боздақтарым, жауға кезең.
Жырылып өз тобыңнан алшақтама,
Ер жігіт оңа алмайды елден безген.

Шабушы ек жауға қарсы ұрандасып,
Майданға аттанушы ек қатарласып.
Биылғы қалмақ қолы басым болды,
Токтату қиын боп тұр қарсыласып.

Дұшпанның аямасын әбден сезем,
Жаулардың қорлығына қалай төзем?

Қалмақтар дәу мылтықтан доп атқанда,
Сілкінді тау, орман, көл, тоғайлы өзен.

Салғанмен Жоңғар қатты бүліншілік,
Қуса да елді жерден быт-шыт қылып.
Шыдаңдар тобың бұзбай, азаматым,
Арылар әлі-ақ бастан қиыншылық.

Жемегей саяқ жүріп жаудан таяқ,
Жүрген жоқ бүгін бізді ешкім аяп.
Айнала анталаған дұшпаның көп,
Мылтығын атпақ болып тұрған таяп.

Пайдалан, Қазақ, Ноғай құралыңды,
Көтере айт «Алаш!» – деген ұраныңды.
Өлер болсаң, балаңа қолтабыс ет,
Жоғалтпай қоржындағы Құраныңды.

Қазыбек, Ер Жәнібек, Алдабек би,
Көрді олар өз жұртынан кеткенін күй.
Үшеуі тозған елді біріктірер,
Қайғыр ма, жас пен кәрі, естерің жи!?

Өскенбіз Қазақ ұлы бір ұяда,
Қызыққан ел емеспіз дүнияға.
Үлкенді кіші сыйлап әрқашанда,
Топ болса, сөз бастатқан қарияға.

Сақтанып ұйымдасып, тізе коссақ,
Инша Алла, мұны құдай хош көреді.
Топтанып ғаскер құрап, есті жисақ,
Алла, аруак баршамызға күш береді.

Тастама халы азынды мықтыларың,
Қоныстан жылжымаңдар күші барың.
Мекеннен марал ауса, жайы болмас,
Есте ұста, бұл сөзімді есі барың!?

Би мен бек, бір-бірінді сынамаңдар,
Дауласып ел арасын былғамандар!?
Сардарлар, сарбаз жинап, жаумен соғыс,
Сөздерін ғазазілдің тыңдамаңдар!

Қаратау, Сыр, Сарыарқа, Еділ-Жайық,
Тұрақты Қазақ жұрты қонысы деп.
Санандар түп қазаққа соны лайық,
Әуелден мал кіндігі өрісі деп.

Тіріліктен жарамайды күдер үзген,
Сайла орын, жер үй салып, жапан түзден.
Қазақтың қыздарына жараспайды,
Қалмақтың бектеріне көзін сүзген.

Қыздарым, келіндерім, жауынгер бол,
Дұшпанға басыңды име, ұсын ба қол.
Сендер де қару-жарақ асыныңдар,
Жоңғардан кек алатын өжет жан бол.

Қыздарым, келіндерім, топ құрыңдар,
Ерлерше киініңдер, сай тұрыңдар.
Ұрыста өл, мазақ болма, берілмеңдер,
Қалмақты қанжарменен шапқа ұрыңдар.

Таралған Үш жүз ұлы бір ұядан,
Сөйтсе де қоныс тепкен әр қиядан.
Бір-бірін көре қалса, «ой, бауырымдап!»
Табысып шұрқырасқан қиуадан.

Тарқатпа, сарбаздарым, жиыныңды,
Оңайлат жаудан кек ап, қиыныңды.
Қалмақты жеңіп шығып, құдай оңдап,
Боздақтар қайтадан тап үйіріңді?!

Елестеп көз алдында бұрынғы күн,
Шығарма өткенді ойлап, жылаған үн!?
Тірі қалған пенделер сергек болғай,
Иманын жолдас етсін өлгеніңнің!

Пайда жоқ қайғырғанмен, жамиғатым,
Ешқашан жасымаңдар, болғай батым.
Ауырлық жау қырылып жеңілденсе,
Артады бұрынғыдай салтанатың!

Мұхаммед үммәтіміз – құдайға құл,
Сіздерге бабаң айтар өсиет бұл.
«Адам басы – Алланың добы», – деген,
Тәңірден тілек тілеп, шүкірлік қыл!

Соғыста қиындыққа шыдай берсек,
Дұшпанға қырылатын келер кезек.
Табағын жаудың өзіне қайта тартар,
Бөгенбай, Ер Сары, Асқап, Жабай, Көшек.

Бірінді бірін қолда қысылғанда,
Татулық – лайықты іс мұсылманға.
Боларсың бәрің батыр, өндірілерім,
Ұрыста ата жаумен ысылғанда.

Сынап көр бұл соғыста бағыңызды,
Сындырмай жау алдында сағыңызды.
Жоңғарға жеделерің тура тисін,
Дәлдеп ат, кере тартып жағыңызды.

Ауыр күн ұзақ тұрмас бастарында,
Токтарың қайырыла жүр аштарыңа.
Тірілікте бір-біріңе мейірімді бол,
Естек жап, ұйымдасып ес барында.

Сүйей жүр әлсізінді әлі барың,
Қолдағы жолдас болсын қаруларың.
Майданға жау Қалмакпен шыққан кезде,
Алла мен аруақ болсын сыйынарың.

Дәрменсіз сұлғандарға ел ермесін,
Қазағым қазазілді дос көрмесін.
Қазіргі төрт ханда да береке жоқ,
Оларға енді тізгін жұрт бермесін.

Екі жүзді сатқынға,
Жарамас ерлер иліккен.
Қоғамшыл емес сұлтанды,
Тайдырыңдар биліктен.

Қысылшаң мұндай кезеңде,
Айырылмаңдар бірліктен.
Мейлің төре, қара бол,
Жұртыңды қорға ерлікпен.

Үш биден, менен бата алған,
Түйе балуан атанған.
Балта керей Тұрсынбай,
Асқан батыр қатардан.

Он жетісінен мәлім Тұрсынбай,
Ертісбай ердің баласы.
Жаста болса ол шаһбаз,
Қазақтың үлкен панасы.

Дұшпан шошыр айбатты,
Көп батырдан қайратты.
Қалмақ тигенін естісе,
Дей бер жауды жайратты.

Сондай ерлер аттанса,
Жоңғардың құрыр шарасы.
Ішкерілей енуге
Келе қоймас шамасы.

«Сарыарқа – Қазақ жері кіндігі», – деп,
Атаның мүлкі болсын жиғандарың.
«Жау қалмақ – ата дұшпан қанішер», –
деп,
Ойраттың мойны болсын қиғандарың.

«Нұр жауар талапты ерге» деген жанмын,
Есіркеп қашан Алла жеткереді?
Тәңірден елге амандық тілеп жүрмін,
Қазақтың ісін қашан хош көреді?

Күн барма енді бізге жиылатын,
Дәм-тұзы туған жердің бұйыратын.
Сауықшыл бейбіт жатқан Қазақ едік,
Жау көрсек, қарсы бірге жұмылатын.

Бар еді Кіші жүзде батыр Жайнақ,
Жау десе, аттанушы еді жүзі жайнап.
Ол-дағы халқын жинап, жасақ құрып,
Қалмақты «ә» дегенше шығар жайпап.

Намазды тоқтатыңдар, азаматым,
Ұнаса менің айтқан насихатым.

Қожа, молда, ишандар уақытша,
Қоржынға сақтап қойсын шарифатын.

Намаз оқып жатқанда, жаулар қырар,
Атылған дәу мылтықтан доп кеп ұрар.
Мінажат қып жайнамазда отырғанда,
Сұм халхи ұстап алып, тұтқын қылар.

Көңілің Алла мен дінге болса таза,
Тартқызсаң жау қалмаққа қатаң жаза.
Ұжмақтың төрінен орын аларсыңдар,
Кешірілер намазың болса қаза!

Тұрмыстың көрдің, міне, ауырларын,
Сау болғай, қайда жүрсең, бауырларым!
Тастама, ата-ананды, ұл-қызыңды,
Қасыңда бірге жүрсін алған жарың!?

Қалмақтың күні бізден жаман болсын,
Індеткен аттары да шабан болсын!
Өткендер енді қайта тіріліп келмес,
Аз қазақ тірі жүрген аман болсын!

Санама бірінді артық, бірінді кемге,
Бірінді-бірің деме сүрінгенде.
Әрқашан тобық бұзбай, бірге жүрсең,
Татисың азда болсаң іргелі елге.

Түсірме естеріне ойда жоқты,
Көрсетпе бір-біріңе қоқан-лоқы.
Зор апаттан қалсаңдар аман-есен,
Аларсың әлі-ақ жинап дүние-боқты.

Дәулет, бақ, перзентке асығыс жоқ,
Пендеге шыдамдылық дес береді.
Жоққа қуып еш жүйрік жеткен емес,
Біреуге ерте, біреуге кеш келеді.

Орнатар дұшпандарға заман ақыр,
Жас арыстан Қанжығалы Жантай батыр,
Естісе қалың қолын бастап шығып,
Жоңғарды отырғызар мұзға тақыр.

Саспаңдар, жұртты ұйыстыр, даналарым,
Дұшпанның көрсеңдерде сокқыларын.
Қалмаққа шығын болмай, майдан барсаң,
Белгілі болар жауды жоқ қыларын.

Туу ұстап, тұлпар мінген мен қарт ноян,
Бесет келсе, жоңғарлардың көзін оям.
Қаяншама арпалысып соғыссақ та,
Дінін кені құртып тұр ғой мына қоян.

Жкелкілдеп бәйшешектей қатар өскен,
Мпайданда қайрат қылып көзге түскен.
Аосынған қару-жарак көген көздер,
Қоршауды бұзып шыққай ерен күшпен.

Көп әлі көретінің берендерім,
Бесел буып, тәуекел ет, өрендерім.
Онғынды құр далаға шығын қылмай,
Байлап ат дұшпаныңды мергендерім.

Жұырларым құлағыңа тие қалса,
Ұңғып ал, есіңе ұстап, азаматым.
Тірі жүрсен, қайта тап жер-суынды,
Жоғалтпа жер жүзінен үш жүз атын.

Ішәкіртім қайда екен Бұқар жыршы,
Олл Бұқар әрі ақын, әрі сыншы.
Еостісе жау тигенін аттан салар,
Жұрына оның, халқым, құлақ түрші!?

Бұқаржан биылғы жыл отыз жаста,
Атағы ақындықпен шықты Алашқа.
Өзі де көп қайғырып жүрген шығар,
Түскен соң ауыр бейнет қайтсын басқа!

Азаттық қамын ойла миыларың,
Қосқайсың елдің басын сыйлыларың.
Дұшпанға бас көтертпей, соққы берсен,
Жойылар бүгін көрген қиындарың.

Қалмақты шамаң келсе, қыра бергей,
Өмірдің көрем десең рахатын.
Тірлікте жауыздарға есе бермей,
Бабаңның мақұлдаңдар насихатын!

Есен бол, әр уақытта, бауырларым,
Көңілге медеу болсын қаруларың.
Бірінді-бірін қолда шамаң келсе,
Кетпесін босқа тозып ауылдарың.

Күн туса, ел беті оңға бұрылатын,
Әңгіме-кеңес, думан құрылатын.
Жұртымыз өз қалпына келер еді-ау,
Болса егер жау табаны сырылатын.

Бұл заман, қай-қай заман, қасқыр заман,
Көрші ел жоқ қазақтарға қас қылмаған.
Дұшпанға кездескенде сокқы бергей,
Дұрыс іс-жауға кеуде бастырмаған.

Алынсын сұрыпталып жиындарың,
Жұмсалсын үнемделіп бұйымдарың.
Киім мен азықтарды бөле-жарып,
Оңайлат істеріңнің қиындарын.

Керейдің батыры бар Ақпанбеттей,
Оған да қоймаушы енді дұшпан беттей.
Естісе ғаскер жинап, ту көтеріп,
Қалмаққа келіп тиер жанған өрттей.

Мекенің болсын орман, тау мен тоғай,
Ол жерден жау алуы болмас оңай.
Майданда Қазақ қолын аруақ қолдап,
Халқыма қадыр Алла пана болғай.

Жаттап ал жырларымды, балаларым,
Болашақ көпке тұтқа даналарым.
Дұшпанды батылдықпен тойтарыңдар,
Жоғалтпай жау алдында беттің арын!?

Бағасын тозған елді көсемдерім,
Ақылшы болсын сөзге шешендерім!?
Мұндайда езуі босты ел санамай,
Тізе қос, күшті жинап есендерің!?

Зор соғыс мұныменен тыйыла алмас,
Қағасты кәпір қалмақ жоқ қыла алмас.
Дүние кезек деуші еді бұрынғылар,
Дейме екен Үш жүз жаудан кегін алмас.

Ерлерім, тілейтінім сендерден сол –
Аршындар Қазақ үшін бақытқа жол.
Қақсыма, сескенбеңдер, ілгері ұмтыл,
Жақстардан тез құрастыр қарулы қол!?

Қиыншылық ылғи болмас, әлі-ақ өтер,
Сарбаздар жауды ұзатпай тентіретер.
Бөленбай, Ер Сары, Асқап, Жабай, Көшек,
Қалмақты қойша қырар, зар еңіретер.

Қазағым дәулеті мол, қарқынды еді,
Жүздері ерлерімнің жарқын еді.
Құс төресі аққу құс секілденген,
Жұрғымның қыз-келіні алтын еді.

Үміттімін әлі-ақ халқым оңалар,
Кәпір қалмақ, жер бетінен жоғалар!
Балаларым, жауды жеңіп күйретіп,
Тұғырына қазақ қайта қона алар!

Астыңда болмасада тұлпарларын,
Аянбай соғысыңдар, сұңқарларым!?
Майданда өл, жауға тірі берілмеңдер,
Төкпеңдер, азаматтық беттің арын!?

Қалмақпен басталғанда үлкен ұрыс,
Қаршылдап жарқылдасын алмас қылыш.
Бастап өт Сарыарқаға қалың елді,
Жараспас шораларға босқа тұрыс.

Би мен бек, жұртты ұйыстыр, қарап тұрма,
Артыңа алаңдама, мойын бұрма»?
Кейінгі елді ертетін сардарлар бар,
Олар да құлақ түрер біздің жырға.

Жырымда кемдік болса, сөге көрме,
Қарғысты қарт бабаңа төге көрме!?
Кек қайтар дұшпаныңнан, ұландарым,
Басқаға көңіліңді бөле көрме!?

Қайраттан, қимылдап қал, боздақтарым,
Есінде болсын менің айтқандарым.
Жауларды қол окпенен топырақ қаптыр,
Әрдайым берік болсын ынтымағың!?

Балалар, Алла, аруаққа сыйыныңдар,
Топ-топ боп әрбір тұсқа жыйлыңдар.
Әр жерден жау қалмақты бас салыңдар,
Бытырап құр жүруден тыйылыңдар!?

Құй ойла, құй ойлама, бітті жұмыс,
Бастандар қоршау бұзып үлкен ұрыс.
Қайғыдан ұран салып серпіліңдер,
Бұл сөзім менің айтқан болмас бұрыс.

Аршыңдар жұрт өтетін жаудан жолды,
Шаншыңдар көк найзамен оңды-солды.
Соғыста жолың болғыр қолбасылар,
Бастандар сұрыпталған қалың қолды.

Аман бол, ел қамқоры жарқындарым,
Алмастай қан майданда жарқылдағын.
Жұрт қамын естеріне ап, ескере жүр,
Бақ қонып, басылмасын қарқындарың!

Ел мұнын әнге қостым, күйге қостым,
Алдыңа тарту етіп, жырды тостым.
Насихат халайыққа тағы да айттым,
Жігері артса екен деп көңілі бостың.

Тыңдады өсиетімді Үш жүз халқы,
Ұнатып айтқанымды жаяу-жалпы.
Осындай насихат сөз көпке арнадым,
Жазсын деп игілікке апат арты.

Жырымды ұғып жұрттың қаны қызды,
Тастамай жетектеді ұл мен қызды.
Батырлар найза ұстаған алға түсіп,
Сайланған жауынгерлер қоршау бұзды.

Ашынған қазақ қорқып бұға алмады,
Қалмақтар жекпе-жекке шыға алмады.
Мылтығы жеткілікті қанішерлер,
Бірме-бір шайқасуды қаламады.

Лап қойған бетте Қазақ бұзып шықты,
Қалмақты қоршап тұрған шаншып жықты.
Қайсы бір жас өндірілер оққа ұшса да,
Қайтпасын біздің жақтың жау да ұқты.

Түспен деп енді қалмақ алдауына,
Қаймықпай соққы беріп қас жауына.
Орта жүз, Кіші жүз боп күшін салып,
Дұшпанның быт-шыт қылды құрсауын да.

Жағдай жоқ көрші жұртпен елдескендей,
Өмір мен өлім болды белдескендей.
Мылтықсыз біздің Үш жүз жүрсе-дағы,
Тап қазір болдық жаумен теңдескендей.

Ер емес жаудың туын құлатпаған,
Қалмақтың адамы жоқ жылатпаған.
Сүйреткен дәу мылтығын сұмырайлар,
Қолма-қол соғысуды ұнатпаған.

Садақ пен мылтығым бар «күлдірмамай»,
Кезім жоқ атысқанда тигізе алмай.
Халқыма насихат жыр айтқанымда,
Қоршауды бұзып шықты бірі қалмай.

Кезінде қыннан қылыш суырылған,
Апшысы ит Қалмақтың қуырылған.
Орта жүз, Кіші жүздер садақ тартып,
Еріксіз дұшпан жақтан ту жығылған.

Қарамай өлгеніне, тірілгеніне де,
Қалмақтың таптап өтті мергенін де.
Қазақ, Ноғай баршасы ұран салып,
Дұшпанның талқандады шеңберін де.

Бөгелмей зуылдата садақ тарттық,
Күлдірмамай мылтықпен көздеп аттық.
Қоршау бұзып шығарда көк семсермен,
Арпалысқан жаулардың басын шаптық.

Қазақтың қарт батыры ем ардақтаған,
Жырымды топқа салып салмақтағам.
Қан кешіп, сан майданда жүрсем-дағы,
Жоғалтпай өз бойыма ар сақтағам.

Мейман боп қайын жұртқа келіп едім,
Сый-құрмет Кіші жүзден көріп едім.
Еліме қайтар шақта жау қоршады,
Жаратқан, осыншама не қып едім?

Қазаққа қиын болды келген індет,
Ежелден жауға шабу-ерге міндет.
Шығарда жау қоршауын күшпен бұзып,
Екі ұлым майданда өлді Науан, Әсет.

Майданда соғысқанда шаһыбаздарым,
Қиналып қысылып еді жер боп тарын.
Сұм қалмақ қорғасын оқ жаудырса да,
Қаймықпай шайқасып ед құлындарым.

Екі ұлым, екі атқосшым оққа ұшты,
Төрт боздақ қара жерді барып құшты.
Өлімін төрт батырдың көргенімде,
Өртеніп іші-бауырым күйіп пісті.

Төртеуі бізбен бірге келіп еді,
Тамаша Кіші жүзден көріп еді.
Ақыры қан майданда шейіт болды,
Төрт ботам жау қалмаққа не қып еді?

Көрген соң сұмдық істі шыдай алмай,
Ұрандап «Ошыбайлап!» салдым айғай.
Шаныштым оңды-солды көк найзамен,
Жығылды талай жендет салып ойбай.

Пенденің бала деген жүрегі ғой,
Аз күндік тіршілікте тірегі ғой.
Ұлдардың жаудан кегін алу үшін,
Қалмақтың тайшыларын түйредім ғой.

Қалмақтың алақандап ұрттап қанын,
Құштырдым талайына аттың жалын.
Әйтеуір бір өлім деп қылыштастық,
Қазақтың қорғау үшін мал мен жанын.

Үйде, түзде болсақта бір-ақ өлім,
Дұшпаннан алған дұрыс елдің кегін.
Келсемде алпыс бірге найзаладым,
Жоңғардың қанға құмар талай бегін.

Қоршауды бұзар шақта әлді жидық,
Уайымды, босандықты мүлдем тыйдық.
Алысқан ат үстінде ит халхидың,
Ұстап ап айдарынан мойнын қидық.

Уақиға ауыр болды көзбен көрген,
Атқыш ем қолмен мерген, көзбен мерген.
Лақтырып шыжым найза жылдамдата,
Қалмақты сұлатуды мақұл көргем.

Болсам да қол бастаған батыр ноян,
Қайғыны ішімдегі қалай жоям?
Қасымда қалың жасақ болмаса да,
Шайқастым алпыс бірде болмай қоян.

Айырылды тұлпар атым тағасынан,
Тозып тұр ақ сауытым жағасынан.
Қайралған қайқы болат алдаспаным,
Боялды қызыл қанға сағасынан.

Жорықта қырық төрт жыл ғұмырым өтті,
Орта жас ол да мені тастап кетті.
Ит қалмақ соғысуға душар қылды,
Болмаса ақсақалдық кезең жетті.

Жасымнан ту ұстаған болдым сардар,
Соңыма еріп жүрді талай дегдар.
Кез болдым алпыс бірде қатал жауға,
Ісіне құдіреттің не амал бар?

Жау алды қазақтың кең сахарасын,
Талайды оққа ұшырып, кесіп басын.
Күнәсіз жүкті әйелдің ішін тіліп,
Найзалап шырылдатты жас баласын.

Тірілікте бұл қорлықты көрмейін деп,
Тайынбай жауға соққы берейін деп.
Дұшпанға ыза кернеп, қарсы шаптым,
Майданда шейіт болып өлейін деп.

Қалмакпен ұрыс салдық аянбай-ақ,
Аялдап алды-артыма қарамай-ақ.
Мені көріп, жастар да аттан салды,
Ойратты шабақтадық аямай-ақ.

Жүрекке шабыншылық салды жара,
Бөлінді ел бір-бірінен дара-дара.
Жоңғармен ұлғайсам да кескілестім,
Тағдырдың жазуына бар ма шара?

Пендеге опа болмас дүние жалған,
Жау үшін қазақ құны арзандалған.
Майданда Алла сақтап жарылмады,
Төбесі дулығамның маржандалған.

Атаның еркін өсіп дәулетінде,
Бөленіп сән-салтанат сәулетіне.
Сарбазсыз жолаушылап жүрсем-дағы,
Қаймықпай шығып жүрдім жау бетіне.

Көргенде Хорос, Шорос, Білеуітті,
Убашы, Ұраңқай мен Телеуітті.
«Әкелген жұртыма апат сұмырай», – деп,
Іштегі кәрі кегім қайнап кетті.

Құрымай енді дұшпан бізге күн жоқ,
Ерлердің жүрегіне түсірген шок.
Халқымды қансыратқан малғұндардың,
Қадалттым жауырынынан дәлдеп қол оқ.

Айналды зор шайқасқа ұрыс соңы,
Жаңбырша жауып кетті қалмақ оғы.
Дұшпандар оқ бората бастағанда,
Шегінді шығын болмай қазақ қолы.

Кең дала толып кетті айғай шуға,
Қазақтар паналады тоғай-нуға.
Соғысқан қалмақтармен біздің ғаскер,
Болды ғой тірелгендей от пен суға.

Қалжырап күші азайған есіл халық,
Мәңгірді соғыс, аштық жүдеткелі.
Көлігін қолда барлар пайдаланып,
Бет қойды Сарыарқаға тез жеткелі.

Жанына қиыншылық қатты батып,
Азаптың улы дәмін бәрі татып.
Қажыды азығы жоқ шұбырған жұрт,
Әр жерде аш, жалаңаш қона жатып.

Бұл заман, қай-қай заман, мыстан заман,
Қазақты әлсіреткен дұшпан заман.
Шұбырғанда ізіңнен шаң борайды,
Қар жауған қантардағы қыстан жаман.

Қанданды қазақ атам кең даласы,
Өлік пен ашқа толды сай-саласы.
Құтқармақ елді апаттан болсадағы,
Әнеттей жолда қалды жұрт данасы.

Құрсауын Торғауыттың бұзып өтті,
Қазақтар қоршаудағы бәрі кетті.
Жеткізбей халхиларға кеткен елдің,
Біразы Сарысуға барып жетті.

Келтірдің жұртыма індет қатты, құдай,
Қара жер ел табанына батты, құдай.
Жаяудың жүрсе аяғы ауырады,
Халқыма қимадың ғой атты, құдай.

Зор апат Үш жүз ұлын тентіретті,
Жұртымның бак, береке, құты кетті.
Жал-жая, қазы-қарта жеген қазақ,
Дариға-ай, шөп тамырын қорек етті.

Жоқшылық меңдеткен соң адам жұқа,
Шекпенге өш болады тікен, бұта.
Қазағым шөп тамырын қорек етіп,
Қампайтты ішін сумен жұта-жұта.

Бейнетке жол-жөнекей әбден батып,
Тоқтайды дем алмақ боп аздап жатып.
Қоршаудан шықса-дағы мекені жоқ,
Ойлайды жан сақтауды басы қатып.

Көсемдер қайғыланды қатты налып,
Жарымжан, кемтар-ауру жолда қалып.
Өгіз, тайлақ мінгендер қуанысып,
Шұбырды Арқа жаққа қашқан халық.

Өкшелеп артымыздан бізді қуып,
Жетуге қалмақ қолы қалды жуық.
Жауға дәлдеп шірене садақ тарттық,
Қалдық деп бір күн өліп, бір күн туып.

Қалмады соңымыздан кәпір қалмақ,
Тағы да түсірмек боп ауыр салмақ.
Бұршақша қорғасын оқ жаудырды олар,
Қоярдай қалған елді бірден жалмап.

Мен талай жау шебіне салғам ойран,
Ісіме Үш жүз ұлы қалған қайран.
Атақты Ер Толыбайдан тусам-дағы,
Тимей тұр тозған жұртқа ешбір пайдам.

Қазаққа болмасам да үлкен тұтқа,
Насихат тағы да айттым барша жұртқа.
Жырымды шегінген қол қабыл алды,
Кезігіп тұрса да аштық, соғыс, жұтқа.

Ел намысын қозғадым,
Ұзақ сөйлеп созбадым.
Қайрат беріп ерлерге,
Бұлайша бір толғадым.

Өртеңге шыққан жас шөптей,
Еркелеп өскен ұлдарым.
Дұшпандарға бас име,
Құламасын тіккен туларың.

Жау келді деп қайғырма,
Табаныңды тайды ма!?
Жебе барат қалмаққа,
Естеріңнен айырыл ма?!

Ұрандап шық майданға,
Қолдағы сеніп сайманға.
Жау таңқалсын мылтықты,
Тапқан ақыл-айлаңа.

Бақыт қонбас тайғанға,
Сес көрсетіп жайнаң да.
Абдырама ерлерім,
Қалмақ қанат жайғанға.

Қас ойлаған кәпірдің,
Қабыл болмас тобасы.
Естен кетпес қазаққа,
Иттердің салған жарасы.

Қалмаса да соңыңнан,
Берме намыс қолыңнан.
Аянбай ұрыс салыңдар,
Бөгей алмас жолыңнан.

Қалдырармыз Қалмақты,
Аударып тастап салмақты.
Тойтарайық жауызды,
Құрсаулатпай жан-жақты.

Батырлардың ағасы,
Қырықта жас шамасы.
Қорған болар халқыма,
Бөгенбайдай панасы.

Қанжығалы Арғын Бөгенбай –
Алтынды тонның жағасы.
Осы күнгі сардардың,
Бәрінен артық бағасы.

Бес жасы кіші Бөгеннен,
Албанның ері Ханкелді.
Бөлінсе де жұртынан,
Бастауға жарар ғаскерді.

Тазартылар күн туар,
Қазақтың кең даласы.
Ел қорғаны ұл туар,
Жоңғардың құрыр шарасы.

Жазығы жоқ қазақтың,
Батырлар болар панасы.
Жұртты қырған Ойраттың,
Жыртылар әлі-ақ жағасы.

Қазақтар түйіп қабағын,
Жаудың орып тамағын.
Қайта тартар қалмаққа,
Өздері тартқан табағын.

Быт-шыт қып шебін, қамалын,
Кәпірдің тауысып амалын.
Қазағым жерін тазартып,
Тайдырар дұшпан табанын.

Қайтарылар жерлерің, –
Тау, орман, өзен, көлдерің.
Болашағы үшін ел-жұрттың,
Ұрысқа шық ерлерім!

Ту көтеріп, ұран сап,
Шығарып жаудың ойранын.
Желбіресін құлпырып,
Бөрілі жасыл байрағың.

Халқымның соры арылып, бағы жансын,
Дұшпандар топырақ қауып,
жер жастансын.

Үш жүздің жауыз Қалмақ соққысын жеп,
Айырылып жер-суынан қайғылансын!

Қолынан ата жаудың дәулет кетсін,
Жай түсіп, елі-жұрты құрып бітсін!
Талқандап Қалмақтарды мекенінде,
Қазағым желбіретіп туын тіксін!

Келеді көп ұзамай ондай заман,
Азамат тізе қосып, жүрсе аман.
Ұшырап бейбіт жұрттың қарғысына,
Қалмақтың көрер күні болар жаман!

Мұны естіп өңкей боздақ қайраттанды,
Сарбаздар көңілденіп, бек шаттанды.
Ілгері қалмақ қолын жүргіздіртпей,
Жігіттер садақ тартып, айбаттанды.

Көрсетті өндірілерім жауға айбын,
Тарқады оны көріп, шер мен қайғым.
Сарбаздар жылдам қол оқ лақтырғанда,
Бәрінен қашты дұшпан дөң мен сайдың.

Батырлар халхиларға шегіп айбат,
Көп бөгеп Қалмақ жолын қылды қайрат.
Хорос, Шорос, Білеуіт жабылса да,
Күллісін қазақ қолы шықты жайпап.

Жендеті Сібе, Ұраңқай сасып қалды,
Убашы, Торғауыттар жасып қалды.
Қолма-қол шайқасқанда жауын қырып,
Көңілі ерлерімнің тасып қалды.

Біздің жақ бірме-бірде басым түсті,
Қылыш пен найза ұрыста асып түсті.
Алысып қалмақтармен ұмар-жұмар,
Көрсетті бұл майданда жауға күшті.

Өзім де «Ошыбайлап!» ұран салдым,
Дұшпанның қорлығына назаландым.
Қасық қаным қалғанша соғыспақ боп,
Қалмақтың батырларын найзаладым.

Майданда ақыл-естен адасқанда,
Өлшеусіз ерік бердім алдаспанға.
Наркескен мойнын қиды талай жаудың,
Өзім мен жан-жарыма жармасқанда.

Жаным менің ерлерден ардақты емес,
Өткен күн көз алдымда жай бір елес.
Жүз жиырма төрт мың пайғамбар мен
Отыз үш мың сахаба да дүниеден өткен,
Солардан Қожаберген артық емес.

Дүние опасы жоқ жалған екен,
Бізден басқа да ерлерден қалған екен.
Өліп кетсем, соғыста шейіт болам,
Үйде өлмей, түзде өлген арман екен.

Ашамайлы керей ішінде Көшебемін,
Жорыққа он жетімнен төселгенмін.
Жекпе-жек Қалмақтармен шыққан шақта,
Желкесін қидым талай ерсінгеннің.

Бұл сөзім менің айтқан жалған емес,
Өтірікке ерлік арым барған емес.
Алпыс бірге келгенше бірме-бірде,
Жау дендеп, ат сауырына салған емес.

Бұл да болса, құдайдың бергені де,
Атқардым қолдап істің келгенін де.

Аллаға шүкір, беделсіз болған емен,
Түсінем жұртым, маған сенгенін де.

Атқарып тәуір жұмыс елшілікте,
Ұнадық ер атанып көпшілікке.
Айырылып қасыма ерген төрт боздақтан,
Тап болдым дәл бүгін мен кемшілікке.

Зор апат болатынын білген жоқпыз,
Кем тұтып, ғарыптерге күлген жоқпыз.
Кез болдық абайсызда бұл індетке,
«Ертегі» тыңдайық деп жүрген жоқпыз.

Батыр деп түсіп жұрттың ықыласы,
Болып ем жас шағымнан ордабасы.
Кешегі қамал бұзған жиырма бесте,
Сыйлап еді мұсылманның кәрі-жасы.

Жерлерім-Ертіс, Есіл, Тобыл бойы,
Елімнің жайылушы еді ешкі-қойы.
Күн туып, ата жаудан кек алатын,
Қалмақтың іске аспасын харам ойы.

Белгілі мырзалықпен жұртқа жайлы,
Орта жүз Керейде елім Ашамайлы.
Есепсіз көп өсіп еді тайлақ-тайы,
Болған соң жер-суы оның тым жағдайлы.

Жағасында түйе қаптаған,
Суы тұзды көлім-ай.
Қалың жылқы жайылған,
Жап-жасыл жазық жерім-ай.

Желіге құлын байлаған,
Жомарт қолды ерім-ай.
Ит жүгіртіп, құс салған,
Бетегелі белім-ай.

Үйрек ұшып, қаз қонған,
Айдын шалқар көлім-ай.
Дағдарып тұрмын бүгін мен,
Бетпақтың қуаң шөлінде-ай.

Бір-бір ұштың көзімнен,
Теріскей Арқа жерім-ай.
Тірімісің, бармысың,

Қатар өскен теңім-ай.
Тұлпар мініп, ту ұстап,
Кернейлеткен бегім-ай.

Көкпар тартып, сайысқан,
Жасыл алқап дөңім-ай.
Күн туарма дұшпаннан,
Қайтатұғын кегім-ай.

Қайран Керей елім-ай,
Көк шалғын Сібір жерім-ай.
Кір жуып, кіндік кескен жер,
Кетем бе, сені көре алмай.

Білмедім жолда мұндай сор боларын,
Апаттың қазақ үшін зор боларын.
Орта жүз Керей-дағы аудыма екен,
Кім біледі істің алда не боларын?

Орнымда қалып еді жасақ бастап,
Ел басшысы сайлап ем, халқым қостап.
Жаудан жұртын жүрме екен қорғап аман,
Қуатым, сүйенішім інім Асқап?

Өтежан, Қарабас би, Тобыш ағам,
Үш ағам аман ба екен жау оғынан.
Көрем бе туған елді, көрмеймін бе,
Биылғы жаудың беті өте жаман.

Дариға-ай, туған жерден алыс қалдым,
Белгісіз не болары біздің халдың.
Тірі боп елмен бірге кездесерме,
Үйдегі он ұл, бір қыз балапаным?

Тарығып ұзақ жолда тарттым бейнет,
Туатын күн болар ма, бізге зейнет.
Қолында аға-інімнің аман-ба екен,
Ең кенжем – жалғыз қызым,
құлыным Зейнеп.

Үш ағам кәрілік жеңген қария еді,
Ақылға, ерлікке де дария еді.
Бұл күнде жетіп, тақтан тайды,
Әйтпесе даңқы көпке жария еді.

Қызығын жаулар көрді жиған малдың,
Нақақтан қанын төгіп талай жанның.

Біз кеткенде, жорықта жүрген бес ұл,
Шіркін-ау, тірімісің, қайда бардың?

Зәресін алып еді сан дұшпанның,
Келтіріп тәубасына басынғанның.
Еділ жаққа қол бастап кетіп еді,
Тұңғышым, есен бе екен Әди жаным?

Қорғаны болып еді жан мен малдың,
Қазақта басшысы еді сері-салдың.
Арқаға ғаскер бастап барып еді,
Жүр ме екен, аман-есен, Дәстем жаным?

Аққас көл, Қарақас көл арасында,
Бас қосып Жаңбыршы жал ағашында.
Отырар шұбат ішіп күн болар ма,
Үлгі айтып Керей-Уақ баласына?

Қоян жыл дәл алпыс бір мүшелім ғой,
Жасымнан сардар болған кісі едім ғой.
Көрші елге елшілікке ылғи барып,
Халқыма адал қызмет істедім ғой.

Кезінде сардар болған сансыз қолға-ай,
Керейде менің әкем сыншы Толыбай.
Жетсекте бұрын талай жеңістерге
Жолықтық бүгінгі күн күші зорға-ай.

Тайынбай қарсыласып қалың жауға,
Шықтық қой қоршау бұзып қалмай жауда.
Майданда өлсем, әйтеуір шейіт болам,
Дұшпаннан қорқып жанды етпен сауға.

Кешегі жас өспірім балғын шақта,
Оқыдым медреседе Самарқандта.
Жеті жыл ғұламалардан дәріс алдым,
Меңгеріп үш-төрт тілді дер уақытта.

Екі жыл Бұхарадан және оқыдым,
Ие боп зерек шәкірт деген атқа.
Өнерге жас шағымнан құштар болғам,
Самарқанд, Бұхарадан білім алғам.
Атанып үздік шәкірт қатарымда,
Ең үлкен медресесін тәмамдағам.

Ерлікпен мағылұм болдық алыс-жатқа,
Ән шырқап, қобыз тарттық көңіл шатта.

Бітіріп медресені шыққаннан соң,
Имам боп он жетімде міндім атқа.

Он сегізде әйгілі балуан болып,
Он тоғызда іліндік батыр атқа.
Жиырмада имам болмай, ақын болып,
Сыймайтын іс жасадым шарифатқа.

Артықша болмаса да айла-амалым,
Қайтардым бетін талай қас дұшпанның.
Кешегі өз Тәукенің заманында,
Сан рет тайдырып ем жау табанын.

Тіліне араб, парсы болдым жетік,
Оны да қолданбадым өнер етіп.
Шамамша ел қорғаны – батыр болып,
Мен жүрдім қазағыма қызмет етіп.

Мекендеп Тобыл, Үшбұлақ екі арасын,
Қазақтың жырға бөлеп ен даласын.
Сауықшыл Орта жүздің Керейі едік,
Үш жүздің жат көрмеген еш баласын.

Бұла өсіп ағалардың арқасында,
Айналып аға-жеңгем марқасына.
Жорықтан ұтқын етіп ел әкелген,
Қалмақтың көз салмаушы ем қалқашына!

Адам деп өн бойына өнер жиған,
Ел іші деп атайды мені имам.
Жорыққа он жетімнен араласып,
Болғам жоқ қожа, софы, молда, ишан.

Хат танып, дін исламның білімін алғам,
Жұртыма насихатшы жырау болғам.
Өз Тәуке дәуірінде сардар болып,
Ту ұстап, тұлпар мініп, қол басқарғам.

Қай заман, мына заман, бағы заман,
Болар ма баяғыдай тағы заман.
Қара орман – туған жерім алыс қалып,
Көлдария көздің жасын ағызамын.

Жорықта еді қос немерем – Меңгер, Сапа,
Тар жерде соларды ойлап болдым қапа.
Өзім де ұзақ жолда мандымадым,
Айрылып төрт батырдан шектім жапа.

Жау қалмақ шапты талай ауылдарды,
Халқымның тұрмыс – халы ауырлады.
Алдырмай жауыздарға елге жетіп,
Көрем бе, аға-іні, бауырларды.

Ажырады ұл атадан, қыз анадан,
Қырылды ел соққы көріп қалмақтардан.
Дариға-ай, қазаққа Алла қуат беріп,
Кек алар күн туар ма дұшпандардан?!

Арғы атам – Ордабасы Дәулен батыр,
Еділге, Алтайға да тіккен шатыр.
Қараған Қазақ, Естек қоластына,
Аруағың жебеу болмай, қайда жатыр?!

Лақтырып жауға қол оқ ерлер жылдам,
Турадык дұшпанды ұстап сай-жылғадан.
Қарамай қысаңшылық ауыр күнге,
Халқымның мұңын айтып, өлең қылғам.

Өткеріп бастан бәрін шатақтардың,
Ісіне көп күйініп жалтақтардың.

Асқанға да бір зауал болар ақыр,
Быт-шытын шығарған жұрт
қалмақтардың.

Көрмессің сұм қалмақтай тым қаталды,
Болса да сонша қатал көп маталды.
Қалмақты қазақ бөгеп, тойтарған жер,
Сол күннен «Қалмақ қырылған»
деп аталды.

Қазақтың қамсыздығын жаулар сезген,
Тыңшысы қалмақтардың елді кезген.
Шал-кемпір кейпінде боп жер шарлаған,
Санақшы тұтқындалды жаннан безген.

Қалмақтың санақшысы қолға түсті,
Қысымға ап көрсетіп ек оған күшті.
Баяндап қару-жарақ, ғаскер санын,
Қалдырмай айтып берді керек істі.

Қазақтар қаша көшіп ұрыс салды,
Бетпақта адастырды қалмақтарды.
Арқаға күнгедейдегі қазақ ауып,
Шу, Талас, Сыр, Қаратау жауда қалды.

Тарақты Ер Байғозы қолдың басы,
Жиырманның алтауына келген жасы.
Бұл-дағы Кіші жүзге күйеу екен,
Ерлігін көрді елдің кәрі-жасы.

Қатысты Кіші жүзден Тайлақ мерген,
Сұлатты көздегенін атқан жерден.
Бір мерген Саңырық атты жараланды,
Тайлақтың жолдас болып қасына ерген.

Екеуіде Кіші жүзде Шекті еді,
Қалмаққа әуел бастан кекті еді.
Ағасы Тайлақ мерген Байрақ, Қайрақ,
Оларда жүрек жұтқан бетті еді.

Баласы Бекежанның мерген Тайлақ,
Садақпен жау қалмақты атты байлап.
Ағасы оның Қайрақ ғаскер жинап,
Дұшпанға қарсы аттанған қару сайлап.

Әйгілі Тайлақ, Саңырық батыр емес,
Найза ұстап, жекпе-жекке шыққан емес.
Өзгеше мергендікпен көзге түскен,
Болмаса қылыштасып етпес-егес.

Байғозы қолма-қолда екен күшті,
Ер болып, жеке шығып, көзге түсті.
Атысқа ғадеттенген қалмақтардың,
Бетпе-бет кездескенде зәресі ұшты.

Тұсында «Таңбалы тас» болып шайқас,
Қазақтар ата жаумен салды айқас.
Қалмақтар үсті-үстіне оқ боратты,
Дегендей Үш жүз ұлы көріп байқас.

Соғысып осы жолы байқасқанда,
Қаймықпай басқыншымен айқасқан да.
Қалмақтар жеме-жемде ұта алмады,
Қолма-қол қазақтармен шайқасқанда.

«Айнакөл» жағасында қырғын болды,
Қанды ұрыс екі жаққа қиын болды.
Орта жүз, Кіші жүз боп қарсыласып,
Қалмақтан алты мың жан шығын болды.

Тоқтаусыз келе берді қалмақ қолы,
Қанданды ол иттердің жүрген жолы.
Сескендік ерлер, құрал аздығынан,
Әлсіз боп қалған жасақ оң мен солы.

Қамданған жасақ жиып тігіп шатыр,
Қолбасшы Әбілхайыр қайда жатыр?
Сәмеке, Ғайып, Болат, Әбілмәмбеттің,
Жәрдемі бар қазаққа тимеді ақыр.

Көп күттік Әбілхайыр келеді деп,
Тосыннан жауға соққы береді деп.
Алайда, көмекші қол көрінбейді,
Қорықтық халық түгел өледі деп.

Көрінген батыр сұлтан сөзі майда,
Мақтанған жайшылықта Барақ қайда?
Қытай мен орыстарды мақтаушы еді,
Тапты екен сол жұрттардан қандай пайда?

Әйтсе де көп боп қазақ өлермені,
Қалмақтың ойға қалды елермені.
Жоңғарлар мылтықтан оқ жаудырса да,
Көрінді екі жақтың теңелгені.

Кіші Арғын Қараманның әулетінен,
Бар екен жүрген батыр өз бетімен.
Есімі сол сабаздың жас Бөгенбай,
Мойымас айырылса да дәулетінен.

Ер шыққан Кіші Арғыннан жас Бөгенбай,
Көңілі қалмақ десе тас Бөгенбай.
Дұшпанға бір бүйірден келіп тиді,
Арғынның жасағына бас Бөгенбай.

Дұшпанға қарсы тұрды Арғын қолы,
Кесілді еріксізден жаудың жолы.
Айнакөл жағасында тоссақ-тағы,
Келмеді Әбілхайыр жиған тобы.

Шегініп Үзкент жаққа болдық бармақ,
Үзкентті болды ойымыз қорғап қалмақ.
Аспаннан тілегенді жерден беріп,
Бөгенбай болды жауға қанды қармақ.

Бөгенбай болды жұртқа үлкен сүйеу,
Болмады Үш жүз үшін енді күйреу.
Әбілхайыр сұлтанға ол кейіді,
Болса да төрелерге өзі күйеу.

Баласы Қожакенің Бөген сардар,
Қолда деп бұл майданда парурдигар.
Ат қойды Үзкентке кеп Жоңғарларға,
Жауларға кезек келді қырғын табар.

Бес мындай жау қырылды Үзкент жақта,
Екпіндеп баса-көктеп келген шақта.
Тойтардык Сарысуда қалмақ қолын,
Дұшпандар өте алмады батыс жаққа.

Бұл жерде Төлегатай бейіті бар,
Қасында қайын атасы Қылышты дегдар.
Бейітіне екі асылдың құран оқып,
Қолдасын дедік бізді әруақтар.

Төлегатай Қылышты софы қызын апты,
Мекендеп Үзкент маңын тұрып қапты.
Ұлғайған да аулақтап өз жұртынан,
Үзкенттегі қоныста дүние сапты.

Төлегатайдың екінші бәйбішесінен
Туған ұлдар Балталы, Бағаналы.
Ел болып кейін олар өсіп-өніп,
Қонысқа Үржар екен таңдағаны.

Қалмақ келіп шапқанда, олар да ауған,
Сарысуға өтіпті қашып жаудан.
Көбі аман қалыпты бұл жұрттардың,
Құтылған балықтай боп құрған аудан.

Қылышты софы қызынан туған екен,
Балталы, Бағаналы деген ерлер.
Екі асылдың батасы қабыл болып,
Олардан тарап кеткен талай елдер.

Жарылғап, Жанкісі байлар туған екен,
Жұртының басты адамы Өтемістен.
Сол арада жолығып дидарластық,
Бағаналы мырзасы Өтеміспен.

Бейітке дұға оқып, шықтық түнеп,
Аруаққа көп сиынып, тілек тілеп.
Арқаға өтуге елге басшы болдық,
Аштықтан қалса-дағы халық жүдеп.

Құтылу үшін жаудан болып азат,
Шыдатпай шапшандата тарттық садақ.
Қалмақтың соңға түскен жендетіне,
Тигіздік мірдің оғын дәлдеп қадап.

Атсада дәу мылтықтан бізге допты,
Желігіп жаудырса да жұртқа окты.
Қазақтар бұрылып кеп бас салғанда,
Еріксіз қалмақ қолы жеді соққы.

Ілгері жаулар қадам баса алмады,
Бөгелді Сарысудан аса алмады.
Ащыкөл, Телікөлде қырылды олар,
Үш жүздің қанын шаша алмады.

Қайғырып қазақ елі шекті уайым,
Зор апат төмендетіп хал-жағдайын.
Жырымды әрі қарай ұластырып,
Азырақ қайын жұртты баяндайын.

Сүйген жарым Айшаның,
Асыл тегін сұрасақ.
Білмек болып жарандар,
Шежіреден қузасаң.

Сауал қойсаң біздерге,
Үш жүздің деп қай ұлы?
Кіші жүз – Алшын ішінде,
Он екі ата Байұлы.

Байұлыға жататын
Есентемір деген ел еді.
Сырдарияның бойында,
Мекені – Бестам жері еді.

Ерлер шыққан бұл елден,
Жұртқа басшы киелі.
Қоныстанған жерінің
Шұрайлысы еді Шиелі.

Жігіттері жауынгер,
Шеттерінен бөрі еді.
Жұтқызған жауға қайғы-шер,
Қамалға шапқан ер еді.

Алдынан өрген малының
Есебі жоқ көп еді.
Ғарыптерге қайырымды,
Етек-жеңі кең еді.

Айырылып ата қоныстан,
Бет қайтқан соң соғыстан.
Дәу мылтықты дұшпаннан,
Есентемір жұрты ығысқан.

Жағалбайлы, Жаппас пен
Есентемір, Кердері.
Орал тауға көшпекші,
Жаулары шайқап іргені.

Алшынның әйдік шешені,
Есентемір елі көсемі –
Қайын атам Қабылан би,
Ақылға дихан кісі еді.

Қатарында ер еді,
Азулы жанның бірі еді.
Қартайса да беделді,
Кіші жүзге бел еді.

Айла-амалға кемел-ді,
Баурап көрші-көлемді.
Топтастырды маңына,
Жігіттерді өнерлі.

Көп қиындық көрсе де,
Алдағы істі білсе де.
Дайындалды сапарға,
Сексен беске келсе де.

Жағалбайлы көсемі,
Сансызбайұлы Төспенен.
Ақыл қосып екеуі,
Көшейік бар да ес деген.

Алла, Әруаққа сиынып,
Тас түйін боп жиылып.
Қару-жарақ асынды,
Еретін жұртқа бұйырып.

Салқынданып сұрғылт күз,
Күннің көзін бұлт басты.
Тозған елге басшы боп,
Жағалбайлы, Жаппасты.

Есентемір, Кердері,
Жұртын бұлар бастап ап.
Бірі – кәрі, бірі – жас,
Сөздерін қауым қостап ап.

Амалсыз тастап Сыр бойын,
Орал тауға бармақ боп.
Шоғырланды төбеге,
Көшпек болған жиын-топ.

Ту көтеріп көсемі,
Соңына ертіп көп елді.
Тәуекелге бел буып,
Көшті бастап жөнелді.

Жағалбайлы Төс батыр,
Өз халқына ес батыр.
Жиырма алтыда жасы бар,
Қалмақтарға өш батыр.

Сансызбайдың өзіндей
Көрсеткен жауға сес батыр.
Үзкентте болған ұрыста,
Қалмақты қырған гүж батыр.

Кетерінде қиналды ел,
Қоныстарын қия алмай.
Бәрі де жұрттың жылады,
Көз жастарын тия алмай.

Көз жасын төкті ел мен ер,
Іштеріне толып қайғы – шер.
Аударып табан көшсе де,
Орал тауы шалғай жер.

Орал таудың күнгейі –
Кіші жүз Әлім жері еді.
Алшынның Әлім тайпасы,
Алты аталы ел еді.

Шықса да талай қарсы қалың жауға,
Шабактай болды оралған құрған ауға.
Кіші жүздің төрт руы бетін бұрды,
Ырғыз, Ор, Ойыл, Елек, Орал тауға.

Беттеді көлігі барлар әр бағдарға,
Бет қойды біраз Алшын Мұғаджарға.
Күнгейлік Кіші жүздер бел байлады,
Бармақ боп жер кіндігі – Сарыарқаға.

Билері үш Алшынның көп кеңесті,
Бір тобы Сарыарқаға барам десті.
Сыр бойы, Қаратау да қоныс болмай,
Ілесіп Орта жүзге Алшын көшті.

Шығысын Сарыарқаның қалмақ алды,
Балқаштың айналасын қоныстанды.
Баян тау, Ереймен мен Қарқаралы, –
Бәріне Жоңғарлар кеп салық салды.

Мекені еді Арғын-Қыпшақ, Таракты елі,
Арқаның Қытайлар аспас сары белі.
Тапталып дұшпан аты тұяғына,
Қазақтың қор болды ғой жасыл жері.

Ташкент пен Түмен шаһар араларын,
Орман, тау, өзен, көлді далаларын.
Қыс қыстап, жазда жайлап, еркін өсіп,
Ту ұстап, тұлпар мінген шораларым.

Түркістан, Сайрам, Тараз,
Ташкент маңын,
Мекендеп Орта жүздің халқы қалың.
Ежелден қоныс етіп, егін салып,
Өсірген қой мен түйе, жылқы малын.

Осындай кең байтақты мекен еткен,
Орта жүз бүгін жаудан жапа шеккен.
Айырылып ата қоныс, мал-мүлкінен,
Тұрмысы жұртымыздың кері кеткен.

Аумаған көп аймақта ел қалмаған,
Халқымды қалмақ оғы көп жалмаған.
Сандалған саудагердің айтуынша,
Арқаның Батыс жағын жау алмаған.

Жан-жақтан Сарыарқаға ел құлады,
Қуылып қыстауынан зар жылады.

Қиналған мекен таппай жаяу-жалпы,
Шұбырып жүрген ізін жол қылады.

Ит жоңғар шабуылдады бірнеше ұдай,
Қоршауды бұздық, қолдап аруақ-құдай.
Ертіс, Есіл, Тобылға жетпек болып,
Келеміз Айша екеуіміз жүріп тынбай.

Ақса да соғыста қан ағын судай,
Арқаға қазақ көшті улай-шулай.
Аштарға аттың бірін сойып беріп,
Аттандық көңілденіп ерлік буға-ай!

Құрбан қып шалған атым күрең жорға,
Біз тарттық ауыр бейнет ұзақ жолда.
Көңілге Айша екеуіміз медеу еттік,
Бар ғой деп атысатын мылтық қолда.

Солмаған жоқшылықта біздің көрік,
Дулыға басымдағы темір бөрік.
Найзаға ту байламай жүрген емен,
Жасыл ту он жетімнен болдың серік.

Бөрінің басы, жарты аймен
Жұртымның туда белгісі.
Байрақты ондай ұстайды,
Қол бастаған ер кісі.

Майданды бастан кешіру –
Жүректі жігіт белгісі.
Табанды болса сардардың,
Өрге басар әр ісі.

Жақсының бала кезден алдын көргем,
Қаймықпай қалмақтарға майдан бергем.
Ер Көкше, Ер Есімді хисса еткен,
Керейдің жырауы мен – Қожаберген.

Сыйынып аруақ пенен Жаббар хаққа,
Мінгестік Айша екеуіміз ақ боз атқа.
Құтылып жаудан алыс кете бардық,
Әйтеуір тұтқын болмай ит қалмаққа.

Амалдап қамшы бастық ақ боз атқа,
Бет түзеп біз жөнелдік Арқа жаққа.
Ауылға жетем деген зор үміт бар,
Елімді жолықтырғай біздің баққа.

Жетекте ілбіп келеді көкшұбар ат,
Ертеден жылқы малы ерге қанат.
Суына Сарысудың тысын жудық,
Болған соң үстімде қан ішік жанат.

Өтуге Сарысудан етіп амал,
Сол жерде қамыс буып жасадық сал.
Салға отырып, аттарды жетектеп ек,
Өзеннен малтып өтті жануарлар.

Аттанып Сарысудан терістікке,
Келеміз жадырамай кейістікте.
Сөйтсе де тілек тілеп, сөз сөйледім,
Шыққанда Арқадағы кеңістікке.

Алладан енді тілегім,
Сақтап бізді саламат.
Еліме аман жеткенше,
Денеме салма жарақат.

Алпыс бірге келгенде,
Кездесті бізге бұл бейнет.
Күдерімізді үзбейік,
Туар алда күн зейнет.

Көп қайғырма Айшажан,
Жетерміз елге амалдап.
Құтылармыз ұрыс сап,
Келсе де қалмақ қамалап.

Тілеуін көптің тілейік,
Ел-жұртпен бірге жүрейік.
Қан майданда соғысып,
Ұлғайсақ та көрейік.

Көрерміз елді Айшажан,
Тірі жүрсек саламат.
Ауыр күн кетер қиналтқан,
Құдай берсе зор қуат.

Батырлар мен көсемдер,
Ғаскерін бастап ұрысқа.
Майданда жауды еңсерер,
Ерік беріп қылышқа.

Соғыста күйреп, жау жусап,
Сарбаздар жеңер ұран сап.
Тазартылып жыртқыштан,
Ұзамай қалар жер босап.

Қысаңшылық жойылып,
Халқымыз болар мүлде азат.
Жағдайымыз жақсарып,
Орнар заман шын ғажап.

Баяғыдай сайрандап,
Қымыз ішіп жайрандап.
Тұрмыстары түзеліп,
Асыр салар жайнаңдап.

Арылар бастан бар азап
Қалмаққа төніп жұт, дозақ.
Қалпына келер толқысып,
Дәулетті болар бар казақ.

Уайымдама, Айшажан,
Қалды деп боз ат шабандап.
Жетерміз елге біз де аман,
Құлжа атып жеп амалдап.

Ауыстырып мінуге,
Жарап қалды шұбар ат.
Айырылмайық ақылдан.
Болмасада көңіл шат.

Қайғыра көрме ой ойлап,
Қалармыз деп жаяулап.
Есен болсақ жан-жарым,
Барармыз жұртқа аяндап.

Бөгелмейік аялдап,
Жүрсекте атпен баяулап.
Ұзап шықтық алысқа,
Жете қоймас ит қалмақ.

Жағдайдың бәрін шамалап,
Сулы жерді жағалап.
Жау мен жұт қабат қысса да,
Бұрылмай артқа алаңдап.

Орта жүздің ішінде
Ашамайлы керейде.
Жаудың кірген түсіне,
Бөленіп ерлік мерейге.

Толыбай сыншы баласы –
Қожаберген жырау ем.
Сыйлаған елдің данасы,
Қамалға шапқан шаһыбаз ем.

Сібірде туған жеріме,
Өзімнің туған еліме.
Жеткенімше жыр жырлап,
Өлеңнің кірдім кеніне.

Көргем жоқ көпті жамандап,
Бөлгем жоқ жұртты алалап.
Барғанымша халқыма,
Дастанды қойман тамамдап.

Көрсеттің көпке қысым қатты, құдай,
Қара жер қабырғама батты, құдай.
Табаным жаяу жүрсем қажалады,
Сусыз, шөпсіз ашықтырдың атты, құдай.

Бұл заман, қай-қай заман, шұбар заман,
Қазаққа жаулар торын құрар заман.
Ертіс, Есіл, Тобылдағы туған елді,
Көретін күн болар ма есен –аман?!

Атсыз қап жұрт жүрісі шабан болды,
Халқыма аштық, соғыс жаман болды.
Басталып ел сұлауы Алакөлден,
Ақтабан шұбырынды заман болды.

Кез болған дұшпанк кәріне,
Бала-шаға, кәріңе –
Бағыштаймын хиссамды
Қаза тапқан бәріңе!

Қарт қолбасшың қайғырып,
Қобыз ап қолға зарланған.
Разы болсын аруағы,
Өткендердің жалғаннан!

Аузына харам салмаған,
Қиянатқа еш бармаған.
Шейіт болған жандарға
«Елім-ай» жырын арнағам.

Қалған жан аман жүріңдер,
Соғысып жаумен көріңдер!
«Елім-айдай» хиссамды,
Бәрің жатқа біліңдер!

Сендері Алла жақтасын,
Сұм ажалдан сақтасын!
Тірі жүрген әлеумет,
Өлгеннің кегін жоқтасын!

Душпаннан кек алуға еттік шешім,
Ел-жұрттан жасырамын мұның несін?
Халқымның ауыр халін баян етіп,
Жырладым апат күннің шежіресін.

Жұртыма шал да болсам едім қорған,
Қарғыттым тұлпарымды терең ордан.
Қайғырып қан майданда жыр шығарған,
Керейде Қожаберген бабаң болам.

Ұрпаққа өзім өлсем атым қалсын,
Жырыма барша жұртым құлақ салсын.
«Бабамның Қожаберген дастаны» деп,
Ұмытпай кейінгі жас есіне алсын!

* * *

**Қожаберген ақын
Толыбай Сыншыұлының
«Елім-ай» тарихи эпопеялық жырының
екінші бөлімінің бас жағы**

Ортасы қазан айы болды міне,
Сұм соғыс жиіледі күннен-күнге.
Тамыздың ортасында басталды ұрыс,
Толастап көрген емес әлі күнге.

Мамырда қалмақ ашқан қанды майдан,
Майданнан көп елдердің бағы тайған.
Қазақтың шығыс жағын жоңғар жаулап,
Сол себеп көше қашқан Қоңырат –
Найман.

Тамызда жау жасағы Сырға жетіп,
Бостырды көп ауылды зар еңіретіп.
Жан-жақтан дұшпан қолы қоршаған соң,
Халайық қатты састы, дегбірі кетіп.

Дәл екі ай Қаратауда болды соғыс,
Бермеді қанішер жау жұртқа тыныс.
Бақ кетіп, істеріміз кері айналып,
Дариға-ай, бұл кез елден қашты ырыс.

Алыстап майдан жерден шықтық ұзап,
Артымнан ел де келеді ұбап-шұбап.
Сал жасап, Сарысудан ілгері өттік,
Жаратқан бергеннен соң бойға қуат.

Салымыз жалпақ етіп буған қамыс,
Сарысу көп жорықтан маған таныс.
Қарасы қалың жаудың көзге ілінбей,
Ұрыстан бұл күндерде қалдық қалыс.

Бұл шақта бөкен-киік ауып кеткен,
Құстар да жылы жаққа ұшып кеткен.
Есіркеп қиындықта Ақтың өзі,
Құлжа атып, тамақ қылдық шыққан беттен.

Құлжаның етін бөліп, азық еттік,
Қуанып бұған-дағы шүкір еттік.
Жөн сілтеп, босқын елге алда жүріп,
Қалжырап Сарыөзенге зорға жеттік.

Арқадан Қаратау мен Сыр бойына,
Бет алып шұбырған жұрт көрінбейді.
Арқадан Зерафшанға жазда ел ауған,
Еш жағдай одан басқа білінбейді.

Бұл жақта Орта жүздер алыс көшпей,
Дұшпанның шабуылына көп кездеспей.
Қалған жұрт Қорғалжынға жиналыпты,
Табысып туысқанмен безінбестей.

Қорғалжын аймағына топталыпты,
Қалмақпен соғысуға оқталыпты.
Би мен бек, хан мен батыр кеңес құрып,
Сол жерде көптің мұңы жоқталыпты.

Көбі елдің жер-суынан айырылыпты,
Шығын боп азаматы қайғырыпты.
Арқаның шығысынан тиген дұшпан,
Оларды қонысынан тайдырыпты.

Жасымнан көп шыққан саң сапарға алыс,
Жорықта жүрген жердің бәрі таныс.
Байқасам жеткен кезде ел жағдайын,
Панасы келген жұрттың қалың қамыс.

Құяды Қорғалжынға бірнеше өзен,
Осы өлке маған таныс жігіт кезден.
Ағалар дәулетінің арқасында,
Жасымда серілік құрып, жиһан кезгем.

Қамыс пен тоғайларды паналаған,
Барлығы жұрттың шымнан үй қалаған.
У-шусыз жиі-жиі қоныстанып,
Халайық өзен, көлді сағалаған.

Қорғалжын талай көлден құралады,
Ондағы ел мал асырап қуанады.
Бұл күнде кешегідей жұрт бай емес,
Сондықтан көп ауылдар сия алады.

Кейбіреу шым оя алмай кештеу қалып,
Кіретін баспалдақпен жер үй салып.
Құм төсеп, ішінде оның сыз болмасқа,
Күнелткен баспана қып барша халық.

Қуандым елдің шеті көрінген соң,
Қол ұшы шеткі ауылдан берілген соң.
Сәлемін топтың берген қабыл алдым,
Жұрт сыйлап, арқам бірден кеңіген соң.

Құрметпен кеп азамат ауыл жақтан,
Түсіріп бәйбішемді, өзімді аттан.
Қолтықтап екеумізді кіргізді үйге,
Еске алып, ерлігімді етіп мақтан.

Әр пенде өз халқына сенеді екен,
Тіршілікте ер елі-жұртын көреді екен.
Атағым жастайымнан жайылған соң,
Өзімді сырттай бәрі біледі екен.

Қарсы алып жібектей боп есілген соң,
Дем алдық, төрде отырып шешінген соң.
Жылы үйге енгеннен соң, мызғып кеттік,
Жадырап аяқ жазып көсілген соң.

Маужырап келген күні ұйықтап қалдық,
Екеуіміз бәйбішеммен тыныс алдық.
Ұйқыны бел шешініп қандырған соң,
Бой сергіп, есті жиып дұрысталдық.

Оянып ұйқымыздан беті-қол жуып,
Көңілді жадыраттық қалған суып.
Дастарқан жайып, алға табак тартып,
Құрметпен үй жандары отыр жуық.

Таныссам үй иесі Арғын екен,
Арғында Бес Мейрам ел қалың екен.
Ішінде Бес мейрамның Қуандықтан,
Шыққан жас қатарында балғын екен.

Сұрап ем есімі оның Қасым екен,
Ақылы тең-құрбыдан басым екен.
Күн көрген жастайынан аң-құс аулап,
Ешкімге телмірмеген асыл екен.

Ас ішіп, ауқаттанып жайланған соң,
Асықпай әңгімеге айналған соң.
Жағдайын күнгейдегі елдің сұрап,
Кәрі-жас сауал қойып сайланған соң.

Бәрі айтты: сізді сырттай білеміз деп,
Құлаққа ерлігінді ілеміз деп.
Даңқына баба сіздің бек шаттанып,
Әрдайым тілектес боп жүреміз деп.

Сұрады ақсақалдар майдан жайын,
Тыңдауға үлкен-кіші отыр дайын.
Әуелі өлеңменен естіртпек боп,
Өтіндім айтпақ болып мәні-жайын.

Сөйткенде көңілденді бізді тыңдап,
Хабарымыз әлеуметке әбден ұнап.
Алдымен ән-күй, жырмен білдіруге,
Үйдегі жәмиғаттар етті рұқсат.

Қадірлеп бәйбішемді, өзімді де,
Қатты аяп, есіркеді жүзімді де.
Ардақтап төрлеріне отырғызып,
Тыңдады ықылас қойып сөзімді де.

Мен сонда қобыз алып, ойға баттым,
Аздан соң «Елім-ай» деп, күйді тарттым.
Халайық көздеріне жас алғанда,
«Елім-ай» әнін шырқап, жырын айттым.

Аңғардым тыңдауға жұрт берілгенін,
Болған іс аянышты көрінгенін.
Елестеп күздегі апат алдарында,
Көздерден моншақтап жас төгілгенін.

Сонан соң аз кідіріп тыныс алдым,
Баяндап оқиғаны алғыс алдым.
Естіртіп жеңіс күні алыстығын,
Білдірдім ауырлығын біздің халдың.

Қару сай ер күшіне болмаған соң,
Қалмақты орыс, қытай қолдаған соң.
Быт-шыт боп жеңілгенін елдің айттым,
Дұшпандар дәу мылтықты қолданған соң.

Сұрап ем біздің елде келген екен,
Асқапқа бірі қалмай ерген екен.
Жетіпті Қорғалжынға малын айдап,
Жаратқан өзі жәрдем берген екен.

Мұндағы ел аштық көрген емес пенде,
Малдан да құр алақан емес кенде.
Бәрінің күнелтерлік азығы бар,
Қарасып жатыр аш пен ауру-кемге.

Қоштасып алғыс айттым Арғындарға,
Ағайын, туған елді көрмек болып.
Аға-інім, ұл-қызыммен табысуға,
Тезірек Айша екеуміз жүрмек болып.

Қалмақтар аса жауыз жыртқыш тектес,
Қорлығы ол сұмдардың естен кетпес.
Алды кеп Керей-Уақ тоқтаған жер,
Қорғалжын аймағында Құлан өтпес.

Түзеткен дер кезінде істің мінін,
Өткізген ел қорғауда жастық күнін.
Өзенге Құлан өтпес жеткен шақта,
Біздерге ұшырасты Асқап інім.

Аттарды ерттеп мініп шықтым сыртқа,
Кешікпей табыстық кеп туған жұртқа.
Айшажанмен екеуміз бек қуандық,
Інімді көріп Асқап елге тұтқа.

Көрістік аттан түсіп інілермен,
Аяулы сыйлайтұғын келіндермен.
Бауырымызға қысып сүйіп балаларды,
Құшақтап амандастық кәрілермен.

Қолдасып амандасып, көңілдендім,
Ағайын, үлкен-кіші бәріменен.
Әйтсе де топ алдында таяқ ұстап,
Үш бірдей туған ағам көрінбеген.

Шаттанып беттен сүйдім ұл-қызымды,
Көрген соң сау-саламат жұлдызымды.
Жадырап Айша екеуіміз рахаттандық,
Иіскелеп баға жетпес құндызымды.

Табысса да інім-келінім, балаларым,
Көзіме ұшырамады ағаларым.
Шошыдым ажал тапқан екен ғой деп,
Өзімді ерке өсірген даналарым.

Құлазып сала берді шіркін көңіл,
Дедім мен неге қысқа мынау өмір.
Үш ағам қартайса да сап-сау еді,
Оларды көрмей бізден кетті дегбір.

Жастардан үздік шыққан Жұмай, Жабай,
Сөйледі тура айтпай сөзді жанай.
Өлімін үш ағамның естіртпек боп,
Келіпті би мен бектің бірі қалмай.

Көңілім боп тұрған соң жадау, тақыр,
Бәрі бір сезіп тұр деп бұл жайды ақыр.
Жақсысы Керей-Уақ ортаға алып,
Естіртті Тоқпанбет би, Жабай батыр.

Жау төніп, жұрт жағдайы болып ауыр,
Айырылған жер-суынан қалың ауыл.
Аз бұрын ел ауардан қайтыс бопты,
Үш бірдей жасы үлкен қайран бауыр.

Шығардым үш ағама отыз жоқтау,
Жұбатып ел жиылын айтты тоқтау.
Қайғы артып, қан майданнан оралғанда,
Өлімі үш данышпан қиын соқты-ау.

Есітіп ақтық сөзін қала алмадым,
Топырақ қабіріне сала алмадым.
Зор апат ойда жоқта жолды бөгеп,
Дариға-ай, кезінде елге бара алмадым.

Келсе де ұзақ жолдан беті қайтып,
Жылады жарым Айша жоқтау айтып.
Жұбатты жан-жағынан сабыр қыл деп,
Оған да еркек, әйел тоқтау айтып.

Қалмаққа Керей-Уақ қарсы тұрған,
Біраз жас қан майданда шығын болған.
Аз уақыт жазда елге ауру тарап,
Ағалар науқастанып, қаза болған.

Керейдің бір руы – Хансадақты,
Қалмақтар оқ жаудырып қырып сапты.
Көшпеуге Көк Есілден белді буған,
Аббас керей жұрты да қырғын тапты.

Танаштың Аббас дейтін інісінен,
Таралып біраз Керей өскен еді.
Хансадақ Аббас керей тізе қосып,
Бермейміз жерді жауға дескен еді.

Ақыры екеуі де құрып кеткен,
Оларды сақтауға Асқап қимыл еткен.
Доп атып дәу мылтықтан қалмақ қолы,
Асқаптың жолын бөгеп, кедергі еткен.

Аймағын Көкшетаудың мекен қылған,
Меркіт керей Жоңғармен ұрыс қылған.
Ежелгі қонысын жұрт қалай қисын,
Меркіттер жер бермеуге белді буған.

Ежелден Көкше өңірін еткен қоныс,
Керейлер ата жаумен салыпты ұрыс.
«Өліспей қыстау-жайлау бермейміз», – деп,
Асынған жарақтарын болат-құрыш.

Айбалта, қылыш, күрзі, садақ, найза –
Бес қару әрқашанда жанға пайда.
Қолданып сойыл, қанжар, пілтелісін,
Дұшпаннан жеңілмеске еткен айла.

Сұм қалмақ дәу мылтықты қолданған соң,
Қоныстан Керей-Уақ сырылыпты.
Хансадақ, Аббас керей Есіл үшін,
Соғыста жау оғынан қырылыпты.

Ордабек пен Орманбет,
Оңғарбек деген үш ру
Шыққанменен Керейден,
Ойында болмай шеп құру.

Асқаптың сөзін ұмытып,
Мылтықты жаумен соғысқан.
«Өлмей жерді бермен!» – деп,
Табан тіреп ұрысқан.

Дәу мылтықтан доп жауып,
Бұл елдер де жойылған.
Қазақты қырып Тобылда,
Қалмақтар қанға тойынған.

Бес руы Керейдің,
Соғыста құрып жоғалды.
Есіл, Тобыл, Көкшеде,
Мал мен мүлкі тоналды.

Қайтсе де елді сақтап қаламын деп,
Күнгеіге інім Асқап бұрылыпты.
Қазақ пен Татар қолын біріктірген,
Көрген соң қанға тоймас құбыжықты.

Қорғаған Балта, Сибан, Тарышыны,
Тойтарып жан алатын алдашыны.
Көшебе, Абақ, Уақ елдерін де,
Сақтаған жаудан аман Қарабасұлы.

Меркіт, Сибан Керейлер қырылса да,
Қорғауға оларды Асқап жанын салған.
Жаралы, кемтар, науқас адамдарын,
Қалдырмай жау қолына жинап алған.

Тұқымы елдің құрып кетеді деп,
Қазақ, татар, естекке ашып жаны.
Ұрыс сап неше күндей соғысса да,
Асқаптың білінбепті шаршағаны.

Қондырған көштерді әкеп әрбір сайға,
Халқының қамын ойлап еткен айла.
Ұшыратпай зор қырғынға ауылдарын,
Ер Асқап ақылынан тапқан пайда.

Балта, Көшебе, Тарышы, Абақтың да,
Шығын болған бірталай сабаздары.
Солармен бірге жүрген Уақытың да,
Оққа ұшқан қан майданда сарбаздары.

Барлығын ауылдардың алға салған,
Алды-артын қарауылдап байқап алған.
Ілгері көштің бәрін аттандырып,
Өздері жаудың жолын бөгеп қалған.

Бұл істер түгел шындық, емес жалған,
Індеттен жұртын сақтау ерге арман.
Асқаптың өнерінің арқасында,
Апаттан Керей-Уақ аман қалған.

Сібірде қалмақтардан соққы көрген,
Татарлар Керейлердің көшіне ерген.
Шалабай аймағының Естектері,
Ілесіп қазақтарға ода келген.

Келген соң үлкен апат барлығына,
Тап болып жазмыш ісі жарлығына.
Бәрі кеп Қорғалжыннан қоныс тепті,
Кейімей жаңа қоныс тарлығына.

Ежелден Сарыарқаны келген қыстап,
Таракты, Арғын-Қыпшақ, Керей-Уақ.
Бұл бес ел Қорғалжынға шоғырланды,
Жер-суын алғаннан соң кәпір қалмақ.

Арғында Бес Мейрамның мекені еді,
Қорғалжын, Нұра, Баян, Қарқаралы.
Суы тұщы, шөбі шүйгін малға жайлы,
Құйқалы ғажап жерлер Арқадағы.

Саны тең Арғынменен, Найманменен,
Күн кешкен Керей сауық-сайранменен.
Дихан боп егін салып һәм ұста боп,
Күн көрген құрал жасап сайманменен.

Көсемі Керей-Уақ Асқап інім,
Тірілікте теңдесі жоқ айым-күнім.
Әрдайым жаттықтырып сарбаздарды,
Көрген жоқ босқа өткізіп әрбір күнім.

Қорғалжын тозған жұртқа болды ошақ,
Келген ел бір-біріне жайып құшақ.
Жатырқау ешбір жанда болмай кетті,
Тату боп бірге өскен адамға ұқсап.

Шынында Үш жүз халқы атасы бір,
Сол себеп – болмау керек көңілде кір.
Қалмақты жеңем деген елде үміт бар,
Қолдаса жұртымызды аруақ пен пір.

Болса да осы күзде жаңбыр сирек,
Нажағай жарқылдады, күн күркіреп.
Соңында қазан айы осындай іс,
Кез болды ғұмырымда алғашқы рет.

Қарасаң Ақ жұмысы қандай ғажап,
Қар түспей Сарыарқада күз болды ұзақ.
Тәңірім қазақтарға болысқандай,
Баршаға құра алмады дұшпан тұзақ.

Бірақ та Бетпақ жақтың күзі суық,
Қашқан ел тез түнілді көңілі суып.
Арқадан құмда жағдай ауыр соғып,
Келгендей болды тағы апат жуық.

Рахымы табиғаттың өзгергендей,
Тәңірім Арқаны елге меңзегендей.
Ердің ері, егіздің сыңары қалды тірі,
Халыққа хақ жәрдемін жібергендей.

Бұл заман-тажал қалмақ шыққан заман,
Ақиық кез құйрықтан бұққан заман.
Соғысқа дайындығы болмаған соң,
Бет қайтып, жаудан халқым ыққан заман.

Шабуыл қыс бастала толастады,
Қалың жау қарашада жанаспады.
Қыс түсіп бетпақ шөлде тым ертерек,
Қалмақтар Сарысудан бері аспады.

Қазаққа ұйымшылдық жарасып тұр,
Аштарға тұрғын елдер қарасып тұр.
Науқас пен кемтарларды қамқорына ап,
Жұртымның ғаріптерге жаны ашып тұр.

Шығудың қыстан аман қамын ойлап,
Қайғыны басқа түскен болдық жоймақ.
Бөлісіп қолда барын жан сақтады ел,
Жаралы жұртқа кімдер кінә қоймақ?

Аттары сарбаздардың тұрды жарап,
Ұсталар соғып жатыр қару-жарак.
Сақтанып тосын болар шабуылдан,
Өткіздік қатал қыстың күнін санап.

Жігіттер аттары жоқ нарға мінбек,
Ұзамай күні ертең көктем келмек.
Жауынгер киер шекпен тоқу үшін,
Келіндер дайын отыр құруға өрмек.

Жақсылар мәжіліс құрып айтып ойын,
Дұшпанға көрсетпек боп істің сойын.
Қоян өтіп, ұлу жыл кіргеннен соң,
Жасадық тілек тілеп, наурыз тойын.

Дедік біз ұлу жұртты ұлытпасын,
Сақтасын, қалған елді құрытпасын.
Қазақтар қайда жүрсе, аман болсын,
Жер-суын қайта тапсын, ұмытпасын.

Арқаға қазақ, ноғай жиылып тұр,
Насихат құлағына құйылып тұр.
Жеңіске жеткізгей деп кешіктірмей,
Бәрі де Алла, аруаққа сиынып тұр.

Мінекей, сағындырған келді көктем,
Күлімдеп жер бетіне нұрын сепкен.
Адамзат, жануар, құс жадырады,
Қоңыр жел жылылықпен сүйіп беттен.

Наурыз да өтті, сақтықпен көкек те өтті,
Жауынгер кезекпенен мал күзетті.
Азамат күндіз-түні жортуылда,
Салар деп дұшпан келіп қалың өртті.

Кешікпей мамыр айы жылжып жетті,
Қалмақтар Сарысудан батысқа өтті.
«Қыпшақтың өзінен кеп алды», – деген,
Естідік жау тайпасы Білеуітті.

Алармыз жоңғарлардан елдің өшін,
Тосылған халқым үшін оққа төсім.
Ұлу жыл уақиғасын тағы жырлап,
Бұған да «Елім-ай» деп бердім есім.

Еш пенде бұл шаруамды жек көрмеген,
Жаралы науқасты емдеу дұрыс деген.
Жұртыма аман келіп табысқан соң,
Жинадым сынықшы, емші әрбір елден.

Арасы ауылдардын емес қашық,
Ем қыл деп ауруларға айттым ашық.
Сынықшы, балгер, емші тобы содан,
Аралап кісі емдеуді етті машық.

Ол топқа хал-хадари бердік сыйлық,
Қалтқысыз орындалып еткен бұйрық.
Сауыққан жігіттерден жасак құрап,
Осылай аз да болса, есті жидық.

Ғаскерге қартайсам да сардар болдым,
Басшысын тағайындап әрбір қолдың.
Бір тобын жауынгердің ертіп жүріп,
Арқаның біраз жерін барлап, шолдым.

Көңілім жер аралап, болмады тоқ,
Бұрынғы ақ үйлі ауыл орнында жоқ.
Қанырап босап қалған қыстау көріп,
Шерленген жүрегіме түсті ыстық шок.

Арудың ақша жүзі солған заман,
Кәрі-жас түгел мұңлы болған заман.
Сұңқардың күзғын-қарға орнын басып,
Қаркылдап гүл-бақшаға қонған заман.

Қазағым, ақ ниетті қайран елім,
Бекініп белді бекем байлап едің.
Абайлап жан-жағыңа көзіңді сал,
Мекенің, туып-өскен қайда жерің?

Үй тігіп отырушы ең әрбір сайда,
Қайран ел ғайып болып қайда?
Жаратып кермелерге байлап қойған,
Бура сан, мұзбел тұлпар атың қайда?

Еркінмен көшіп-қонып кең далада,
Ешқандай таршылықты көрмеп едің.
Тау, өзен, орман, көлді жаудан қорғап,
Дұшпанға қолдан намыс бермеп едің.

Ту ұстап, сауыт киіп, тұлпар мініп,
Құлашты тым биікке сермеп едің.
Ие боп ен дәулет пен зор бақытқа,
Қырандай қияға ұшқан өрлеп едің.

Мырзалар қазық қағып, желі тартып,
Ботаны құлынменен байлап еді.
Іргесін ақбоз үйдің түріп тастап,
Мыс шәугім оттан түспей қайнап еді.

Сапырып сары қымызды дәрі орнына,
Қазы сап тосап жасап ішуші едің.
Сән-салтанат қатардан асырам деп,
Ылғи да бәсекеге түсуші едің.

Қондырып ауылдарды жайлы орынға,
Мейманға ақ үй тігіп сайлап едің.
Бағыланды қонағыңа таңдап сойып,
Жал-жая, қазы-қарта шайнап едің.

Уа, жұртым, сол бір жақсы күйің қайда,
Жаз болды тіккен, қане, үйің қайда?
Халайық, уақытымен басын қосып,
Той-думан болып тұрар жиын қайда?

Түйінін әрқашан да даудың шешіп,
Топ болса сөйлейтұғын биің қайда?
Сүннет той, келін түскен қуанышта,
Ақынға беретұғын сыйың қайда?

Заманды құлдырар деп ой да бар ма,
Семірткен серке менен қой да бар ма?
Аштыққа ұрынбауға сақтық қылып,
Жасырған азық-түлік, қойма бар ма?

Болар деп малға ықтасын жаңбыр болса,
Жасалған лайықты қора бар ма?
Қыс-көже, жазда-қымыз, тегін тамақ,
Байғұстар күн көрерлік орда бар ма?

Мүскіндер дәм ішетін майхана жоқ,
Оларға мырза арнаған баспана жоқ.
Шаһардың бәрі бірдей жау қолында,
Қазақта хан отырар астана жоқ.

Байлар аз ие болған дүние-малға,
Бойдаққа қиын бұл кез жүру жалға.
Байтал түгіл бас қайғы дегендейін,
Малшы, жалшы жұмсайтын шонжар
қайда?

Мырзаға, мал кеткен соң, жағдай қайда,
Бақ қоңған баяғыдай маңдай қайда?
Он мыңдап жылқы-түйе өсіргендер,
Бұл күнде түсіп қалды шаруа-жайға.

Ерен батыр болса да жалғыз оқтық,
Кімге жолдас болғандай дүние боктық?

Жиналған мал мен мүлкің қолдың кірі,
Байлар да болады екен бірер жұттық.

Ақ үйлі ауылдардың көркі қайда,
Жиналған асыл жиһаз, мүлкі қайда?
Жайылған қой мен ешкі, сиыр, түйе,
Өрісте құба жонда жылқы қайда?

Ел-жұрттың баяғыдай сәні қайда,
Шырқаған құйқылжыта әні қайда?
Күй тартып, жыр шығарған ұзақ таңға,
Қауымды шаттандырған сері қайда?

Көп еміп жер емшегін, ұстап кетпен,
Ағаштан соқа жасап, кәсіп еткен.
Диханның біреуі жоқ қарап тұрсам,
Киетін үстеріне қой жүн шекпен.

Қайғырған қазақ, ноғай қайран жұртым,
Бұл күнде шаруаң быт-шыт, ішің түтін.
Күйзелді бала-шаға, кемпір мен шал,
Шіркін-ау болмаған соң бойда күтім.

Қонақжай, қолы ашық, салты ғажап,
Жартылай көшпелі жұрт біздің қазақ.
Сайланбай алдын ала қорғануға,
Дариға-ай, бейғамдыктан тарттық азап.

Япырым-ау, қалай болды мына заман,
Айырылды ел ұл-қызы мен дүние-малдан.
Ұмытпай кейінгіге жыр қып айтар,
Көзімен бұл сұмдықты көрген адам.

Түрікпендер Маңғыстауды алды басып,
Күнгеілік Алшын, Ноғай көшті қашып.
«Жау жағадан алған да, бөрі етектен»,
Дегеннің кебі болды айтсам ашық.

Майданда нар түйедей бақырғанмен,
Айбарлы арыстандай ақырғанмен.
Қорғасын оқты мылтықсыз күнің қараң,
Ұрандап жұртты ұрысқа шақырғанмен.

Сонда да күдер үзбей қалған жалпың,
Дұшпаннан қорғануға бәрің талпын.

Би мен бек, батырларым, мылтық
соқтырт,
Аты өшпей, қалсын десең туған халқым.

Жырымды зейін қойып тыңда, ерлер,
Майданда өзінді-өзін шыңда, ерлер!
Тек қана жауды жеңсең, бақ оралар,
Соғыспай бекер қарап тұрма, ерлер?

**«Елім-ай» жырының
үшінші бөлімінің бас жағы**

Ташкентке жетіп жаулар лаң салды,
Бәрін де жолдағы елдің қырып салды.
Тігілген ақ ордалар қайран қоныс.
Қаңырап тіршіліксіз босқа қалды.

Ташкентті халхи қолы алды басып,
Жазықсыз кент жұртының қанын шашып.
Қырылып жатқан біздің момын елге,
Болысқан еш көрші ел жоқ жаны ашып.

Көп жандар оққа ұшып, өліп қалды,
Біразы түн жамылып кетіп қалды.
Шаһардың хакімдерін дарға асып,
Ташкентті жоңғар мекен етіп қалды.

Башқұрттан ел тарайды Қайсақ, Естек,
Бұларды ағайын деп есептесек.
Жат елдің сөзіне еріп азғырылып,
Олар да бола алмады туысқа есеп.

Бұхарға барған елдер қайта оралды,
Қырғызып Қуаң шөлде біраз малды.
Інеттен жиі ауырып құнан, тайлак,
Байырлап ол жоқта жұрт тұра алмады.

Ыстық боп жау алса да туған жерлер,
Қия алмай кейін қайтты бір топ елдер.
Атысар қолда мылтық болмаған соң,
Майданда көп қиналды ардагерлер.

Келген жұрт жаудан жерін ала алмады,
Алмақ түгіл маңайлап бара алмады.
Қаратаудан Алшын мен бірге ауды,
Торғайдан басқа барар жер қалмады.

Бұл қайтқан Арғын-Қыпшақ елдері еді,
Соғысып Ташкент үшін ерлері өлді.

Шу бойы, Тараз, Сайрам, Шымкент,
Созак,
Түркістан – бәрі Орта жүз жерлері еді.

Әуелден Арғын-Қыпшақ жерлерінің,
Жағасы Қабырға өзен батыс шеті.
Қалмаққа жері кетіп көшкен елдің,
Бұрылды соған қарай бүгін беті.

Дұшпаннан соққы жеген топ жарандар,
Көп қарғап қалмақтарды шекті ғой зар.
Арқаға Арғын-Қыпшақ түгел қайтпай,
Бойында Зерафшанның қалған ел бар.

Әбілхайыр төреңіз,
Хан болудан үмітті.
Қолға алса, істі бүлдірер,
Бермендер оған билікті.

Әбілхайыр сұлтанның,
Отыз үшке жасы қарап тұр.
Қолдаған соң жездесі,
Көсемге өзін балап тұр.

Қанжығалы Бөгеннің
Хан етпек оны ойы бар.
Әбілхайыр хан болса,
Көрсетер істе сойы бар.

Кіші жүзге хан болса ол,
Алшыннан бақыт жойылар.
Сыртқы дұшпан басынып,
Талайдың көзі ойылар.

Бөгенбай ерге балдыз ғой,
Әбілхайыр, Жолбарыс.
Билік тисе оларға,
Ұзамай болар арпалыс.

Ақшаның ұлы – Бөгеннің,
Әрбір түрлі ісі бар.
Хан етуге балдызын,
Жұмсайтұғын күші бар.

Жолбарыс хан мен Бөгенбай,
Салтанатын енді түзетпек.
Кіші жүз Алшын жұртына,
Әбілхайырды хан етпек.

Ел басқарып оңдырмас,
Әбілхайырдай сұлтаның.
Ондайды хан ғып сайласаң,
Тозып кетер ұрпағың.

Билік құрса ондайлар,
Жол бермес жайсаң, қасқаға.
Адастырып халқыңды,
Кіріптар етер басқаға.

Тұсында Әйтекенің шыға алмаған,
Бектермен дұрыс мәжіліс құра алмаған.
Ғайыптың өліміне қатысы бар,
Әбілхайыр төре елді алдаған.

Жігіт қой Әбілхайыр мансапқұмар,
Бойында қулығы мен сұмдығы бар.
Күншілдік, тәккаббарлық мінездері,
Айтпаса да ісінен көрініп тұрар.

Хысырау ұлы Ғайып та,
Хиуаның ханын жанапты.
Бота тірсек, бос белбеу,
Төре емес ол да талапты.

Қара, төре – бәрі де,
Қазағымның баласы.
Қиналғанда халқына,
Ақыл айтар данасы.

Аталғанмен Үш жүз деп,
Бөлініп жікке көрмеген.
Табанды елім-қазағым,
Жат сөзіне ермеген.

Ұйымшыл болып ежелден,
Дұшпанға теңдік бермеген.
Бұрын солай болғанмен,
Көбейді адам азғағы.

Соңғы кезде байқалды,
Мықтылардың азғаны.
Белгілі болды көрші елге,
Халқымыздың тозғаны.

Дұшпаннан қатты қорғанып,
Бәріміз де аман болайық.

.....

.....

1759 жылы жаздың басында жеңіспен елге оралған батырлар арнап келіп, мүлдем қартайған Қожаберген жырауға сәлем беріп, қазақ әскерінің жеңіске жетіп, жер-суды қайтарып алғанын айтып, қарт қолбасшыны қуантады. Сонда Қожаберген жырау қолына қобыз алып, «Жеңіс» атты тарихи толғау шығарыпты. Бірақ, Толыбай сыншыұлының «Жеңіс» атты толғауы біздің кезеңге жеткенмен, оның толық нұсқасын ешкім жазып алмапты. Біздің қолымызға түскен «Жеңіс» толғауының үзіндісі төмендегіше:

Жеңілген мұсылманнан қалмақ еді,
Кезінде ұсақ елді жалмап еді.
Соңынан қалмай қуып, әскер барса,
Қалдыр деп бізді тірі зарлап еді.

Шұбырып ақтабан боп ақырында,
Тығылып жатыр едік мұнда келіп.

Жеңілдік жасаңыздар енді бізге,
Етейік біз қызмет енді сізге.
Соқтыққан себепсізден сіздің елге,
Обал жоқ расында өзімізге.

Жауызды күнәсіз жұрт қарғайды екен,
Зұлымдар өз бастарын жалмайды екен.
Құруға біздің қалмақ айналып тұр,
Дүниедегі дүниеге бармайды екен».

Деп айтып әлгі естісі зарланған соң,
Мойнына ап бар айыбын қарғанған соң.
Бөгенбай шабуылды тоқтатады,
Соғысар басты дұшпан қалмаған соң.

Қалмақтың білген қазақ еміншегін,
Иесіз жерге келген келімсегін.
Алдына Бөгенбайдың әкеп тартты,
Бойжеткен көп қыз бен жас келіншегін.

Бөгенбай сөз сөйледі ойланбай көп,
Маңғұлдар ерте кеткен бұл жақтан деп.
Жамылған Маңғұл атын мүсәпірсіп,
Күнаһар қалмақ сендер жалғаншы деп.

Маңғұлдың тегі – татар, түріктен деп,
Болады шашы жирен, көздері көк.
Өндері қызыл сары, тұлғасы ірі,
Оларды жас кезімнен білемін деп.

Татардың Маңғұл деген сол тайпасы,
Үпінің ар жағында тұрады деп.
Олар да біз секілді мұсылман ғой,
Сөйлейсің қалмақ неге тым бекер деп.

Кездессе сендерді де Маңғұл қырап,
Қатардан қалмайтын ел жауынгер деп.
Шыңғыс хан бастап Татар ере көшкен,
Бағынып жолдағы елдің үндері өшкен.
Шыңғыстың шыққан тегі – Маңғұл ру,
Татардың күшті жұрты көзге түскен.

Біздерге лайық емес даламыз деп,
Батыста жасыл жерге барамыз деп.

Татардың жиырма руы түгел көшкен,
Жайлы жер өзімізге табамыз деп.

Татардың алды Оралдан асып кеткен,
Еділ өзен бойынан қоныс тепкен.
Біреуі жиырма тайпа жирен Маңғұл,
Қазан шаһар маңайын мекен еткен.

Еділдің Қама деген саласы бар,
Сол суға Маңғұл, Мишар құмар болған.
Тептер мен Дәрмен, Қырғыз соларға еріп,
Қонысқа жайлы орын деп кеңес құрған.

Қазан да ескі Түрік қаласы екен,
Жайлы орын мұсылманның панасы екен.
Маңғұл, Мешер, Тептердің тоқтағаны,
Еділдің толып жатқан саласы екен.

Татардан Бұлғар, Қырғыз, Дәрмен тарап,
Олар да жүрген шарлап қоныс қарап.
Сардардың Сүбетайдай арқасында,
Еділдің тәуір жерін алған таңдап.

Көп елді қырып, сендер салдың бүлік,
Жүрсенші өтірік айтпай жайың біліп.
Маңғұл деп өздерінді айтқан үшін,
Бәріңнің тастайын ба ішің тіліп.

Деп Бөген Халхиларға ақырады,
Дауысынан жаңғырыққан атырабы.
Қалмақтар қазаққа құл боламыз деп,
Біздерді қырмаңыз деп зар қылады.

Қайрат жоқ құрыған соң шарасы да,
Шұбырып қыз, қатыны, баласы да.
Қалжырап аш, жалаңаш жеткен екен,
Маңғұлдың иесіз жатқан даласына.

Қоға мен көк шөпті жеп жүрген қалмақ,
Өзеннің жатқан екен жағасында.
Жығылып Бөгенбайдың аяғына,
Жалынған мұсылманның баласына.

Жыл сайын аң терісі салық төлеп,
Қызмет қазақтарға етеміз деп.
Ешкіммен қол көтеріп соғыспаймыз,
Тып-тыныш дүниеден өтеміз деп.

Жылаған орыннан бәрі тұрып,
Өтінген батырлардан құлдық ұрып.
Кей бірі көп тұруға жарай алмай,
Жығылған сол арада әлі құрып.

Ант берді қазақ ханы Абылайға,
Жалынып Бөгенбай мен Қабанбайға.
Уәдесін жауыз қалмақ тағы берді,
Қолбасы Балта керей Тұрсынбайға.

Бас иіп Ерсары мен Ер Жабайға,
Және де шапырашты Наурызбайға.
Қалмақтар қырылмаудың жайын ойлап,
Жалынған Көшек пенен Олжабайға.

Ант беріп, қолын қойды қалмақ шартқа,
Зар болып тамақ, киім, мінер атқа.
Қытайдың керуеніне жалданды олар,
Баратын сауда жасап Парсы жаққа.

Соғысты жеңілген соң жаулар қойды,
Жеңіске мұсылманның көңілі тойды.
Абылай сарбаздарға олжа бөлді,
Керөлең жағасында жасап тойды.

Кәрісі бата беріп жастарына,
Жаксы күн оралған соң бастарына.
Той тарқап, жеңіспенен елге қайтты,
Сарбаздар қос ат мініп астарына.

Басқаның жерін алған күшпен зарлап,
Қалмақтар жеңіліс тапты әбден сорлап.
Оралды Қазақ қайта мекеніне,
Алла, аруақ Үш жүз ұлын ақыр қолдап.

МАЗМҰНЫ

Елім-ай.....	3
«Елім-ай» дастаны.....	5
Өткен Кезең.....	29
Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама.....	58
Қожаберген ақын Толыбай Сыншыұлының «Елім-ай» тарихи эпопеялық жырының екінші бөлімінің бас жағы.....	214
«Елім-ай» жырының үшінші бөлімінің бас жағы.....	241
«Жеңіс» толғауының үзіндісі.....	247

«Қазығұрт» баспасы» ЖШС-нің президенті
Темірғали КӨПБАЕВ
ҚОЖАБЕРГЕН ЖЫРАУ
«ЕЛІМ-АЙ»

Редакторы
Әділхан КҮЛІМБЕТОВ
Суретшісі
Ермек ҚАБЛАНБЕКҰЛЫ
Техникалық редакторы
Дарико ОМАРҒАЛИЕВА
Беттеген
Ниязбай ОРАЗЫМБЕТОВ

ИБ № 367

Басуға 15.11.2012 ж. қол қойылды.
Қалыбы 60×84^{1/32}. Офсеттік басылым.
Қаріп түрі Times New Roman. Көлемі 16,0 б.т.
Таралымы 1000 дана. Тапсырыс № 1204.

«Қазығұрт» баспасының
компьютер орталығында теріліп, беттелді.
«Қазығұрт» баспасы, 050009, Алматы қаласы,
Абай даңғылы 143, 522-офис.
Телефон (факс): 8(727) 394-42-86
e-mail: kazygurt@list.ru

ЖШС РПБК «Дәуір» баспаханасында басылып шықты.